

Војно

ДЕЛО

YU ISSN 0042-8426

2

1995

ГЕНЕРАЛШТАБ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Војно
ДЕЛО

општевојни теоријски часопис

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426

БРОЈ 2/1995. ГОДИНА XLVII март – април *Излази двомесечно*

ИЗДАЈЕ

Новинско-издавачка установа
„Војска“, Бирчанинова 5, Београд

ЗА ИЗДАВАЧА

Пуковник Станоје ЈОВАНОВИЋ,
начелник НИУ „Војска“

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Радосав АНЂЕЛКОВИЋ, Душан ВИШЊИЋ, Милован
ВЛАЈКОВИЋ, Александар ДРАШКОВИЋ, Петар ДРАЖИЋ,
Милорад ЂОРЂЕВИЋ, Радован ИЛИЋ, Радомир ЈАНКОВИЋ,
Слободан ЈАУКОВИЋ, Мирољуб ЈЕВТИЋ, Јан МАРЧЕК,
Андреја МИЛЕТИЋ, Милорад ПАНТЕЛИЋ (секретар),
Милинко СТИШОВИЋ, Радосав ШУЉАГИЋ, Милан
ШУМОЊА, Славољуб ШУШИЋ (председник)

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник
Милорад ПАНТЕЛИЋ

Уредници
Станислав АРСИЋ
Нада ДРАГИШИЋ

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, (ВЕ) 11002 Београд,
Ул. Бирчанинова бр. 5 * Главни и одговорни уредник: цивилни
681-565, војни – централа 656-122 и 665-122, локал 22-123;
уредници: 33-060 и 33-928; * Претплата 22-788 (за часопис „Војно
дело“) * Пошт. факс 692 * Жиро-рачун НИУ „ВОЈСКА“ код
Службе платног промета: 40823-849-0-2393 * Цена броја 10,00
динара.

	Ратна вештина	
Капетан бојног брода у пензији др Радосав Шуљагић	О полемистици	11
Генерал-мајор у пензији Ангел Ончевски	Ваздухопловна ватрена подршка на брдско-планинском земљишту	44
	Друштво и одбрана	
Пуковник у пензији др Тодор Мирковић	Међусобна условљеност привреде и од- бране	54
Мр Владан Јончић	Сукцесија и међународноправни статус имовине оружаних снага Југославије	70
Пуковник мр Милан Мијалковски	Значај познавања носилаца угрожа- вања безбедности Војске Југославије	88
Пуковник др Милорад Ђорђевић	Претња употребом и употреба НХБ оружја и њихов утицај на понашање људи у рату и оружаном борби	110
Пуковник у пензији проф. др Драгољуб Дамњановић	Развијање и вредновање морала Војске Југославије	134
Мр Јованка Шарановић	Могућности за ангажовање жена у од- брани земље	147
	Васпитање и образовање	
Мајор мр Јан Марчек	Утицај неких андрагошких услова на задовољство студената због избора вој- ног позива	159
	Погледи	
Божидар Јововић	Развој језика наше савремене војне науке	177
	Међународни односи	
Мр Зоран Милошевић	Пастирска или политичка путовања папе Јована Павла II	188
	Из страних армија	
Капетан бојног брода Бошко Антић	Поморска стратегија НАТО-а	203

Превео пуковник Милан В. Петковић	Операције подршке миру и оружане снаге САД (Управљање кризом на про- стор у бивше Југославије)	219
--------------------------------------	--	-----

Прикази књига

Проф. др Радоје Б. Радуловић	Правне основе система одбране СР Југославије (аутор Првослав Лукић)	227
Оливер Потезица	Синдром етничког чишћења (Ed Vu- liamu: <i>Доба у паклу</i>)	236

CONTENTS

The art of war

- D Sc Radoslav Šuljagić, Captain Y.N., retd On polemology 11
- Angel Ončevski, Major General, retd Air fire support in mountainous terrain 44

Society and defence

- D Sc Todor Mirković, Colonel, retd Interconditionality of economy and defence 54
- M Sc Vladan Jončić Succession and international legal status of property of the Armed Forces of Yugoslavia 70
- M Sc Milan Mijalkovski, Colonel Significance of knowing the factors threatening the security of the Yugoslav Army 88
- D Sc Milorad Đorđević, Colonel Threatening with the use of NCB weapons, their use and influence on behaviour of men in war and armed struggle 110
- Prof. D Sc Dragoljub Damjanović, Colonel, retd Upgrading and evaluation of morale of the Yugoslav Army 134
- M Sc Jovanka Šaranović Possibilities for engagement of women in defence of the country 147

Education and training

- M Sc Jan Marček Major Influence of certain andragogic conditions on the satisfaction of students with their choice of military profession . . . 159

Views

- Božidar Jovović Development of language of our military science 177

International relations

- M Sc Zoran Milošević Pastoral or political journeys of Pope John Paul II 188

From foreign armies

- Boško Antić, Captain, YN Naval strategy of NATO 203

Translated by Milan V. Petković, Colonel Peace support operations and the Armed Forces of the USA (Crisis management in the territory of the former Yugoslavia). 219

Review of books

Prof. D Sc Radoje B. Radulović Legal foudantion of the defence system of FR Yugoslavia. (The author: Prvoslav Lukić) 227

Oliver Potežica Ethnic purge syndrome (Ed Vulliamy: Age in Hell) 236

SOMMAIRE

L'art de guerre

Capitaine de vaisseau en retraite dr Radosav Šuljagić	De polémistique	11
Général de brigade en retraite Angel Ončevski	Appui de feu aérien sur le terrain de montagne	44

Société et défense

Colonel en retraite dr Todor Mirković	Dépendence mutuelle de l'économie et de la défense	54
Mr Vladan Jončić	Succession et status juridique et interna- tional de la propriété appartenant aux forces armées de la Yougoslavie	70
Colonel mr Milan Mijalkovski	Importance de connaissance des acteurs de menace de la sécurité de l'Armée de Yougoslavie	88
Colonel dr Milorad Đorđević	Menace de l'emploi et l'emploi de l'arme NBC et leur influence sur le comporte- ment des gens en guerre et en combat armé	110
Colonel en retraite prof. dr Dragoqb Damjanović	Le développement et l'évaluation du mo- ral de l'Armée de Yougoslavie	134
Mr Jovanka Šaranović	Possibilités de l'engagement des femmes dans le système de défense du pays	147

Education et formation

Commandant Mr Jan Marček	Influence de certaines conditions andra- gogiques sur le contentement des étu- diants à cause de leur choix de la carrière militaire	159
-----------------------------	---	-----

Points de vue

Božidar Jovović	Développement du langage de notre science militaire contemporaine	177
-----------------	--	-----

Rapports internationaux

Mr Zoran Milošević	Voyages pastoraux ou politiques du pape Jean-Paul II	188
--------------------	---	-----

Des armées étrangères

- Capitaine de vaisseau Boško Antić Stratégie navale de l'OTAN 203
- Traduit par Colonel Milan V. Petković Opérations de soutien de la paix et des forces armées des EUA (Ménagement de la crise sur l'espace de l'ex-Yougoslavie) 219

Présentation des livres

- Prof. dr Radoje B. Radulović Les bases juridiques du système de défense de la RF de Yougoslavie (Auteur Prvoslav Lukić) 227
- Oliver Potežica Syndrome du nettoyage ethnique (Edd Vulliamy: L'âge dans l'enfer) 236

СОДЕРЖАНИЕ

Военное искусство

- Капитан I ранга
в отставке д-р
Радослав Шулягич О полемистике 11
- Генерал-майор в отставке
Ангел Ончевски Авиационная огневая поддержка на
горно-высокогорной местности 44

Общество и оборона

- Полковник в отставке д-р
Тодор Миркович Взаимообусловленность экономики и
обороны 54
- Канд. наук
Владан Йончич Сукцессия и международно-правовой
статус имущества вооруженных сил
Югославии 70
- Полковник канд. наук
Милан Миялковски Значение ознакомления с носителями
угрозы безопасности Войска Югосла-
вии 88
- Полковник д-р
Милорад Джорджевич Угрозы использованием и использова-
ние АБХ оружия и их влияние на
поведение людей в войне и вооружен-
ной борьбе 110
- Полковник в отставке
проф. д-р
Драголюб Дамьянович Развитие и оценка морального духа
Войска Югославии 134
- Канд. наук
Йованка Шаранович Возможности привлечения женщин к
обороне страны 147

Воспитание и образование

- Майор канд. наук
Ян Марчек Влияние некоторых условий на удовле-
творенность студентами военной про-
фессией 159

Взгляды

- Божидар Йовович Развитие языка нашей современной
военной науки 177

Международные отношения

- Канд. наук
Зоран Милошевич Пастырские или политические путе-
шествия папы Иоанна Павела II 188

Из иностранных армий

- Капитан I ранга
Бошко Антич Военно-морская стратегия НАТО . . . 203
- Перевел полковник
Милан В. Петкович Операция поддержки миру и воору-
женные силы США (Управление кри-
зисом на территории бывшей Югосла-
вии) 219

Разборы книг

- Проф. д-р
Радое Б. Радулович Правовые основы системы обороны
СР Югославии (автор Првослав Лукич)
. 227
- Оливер Потежица Синдром этнической чистки (Эд Вул-
лиами: Пора в аду) 236

О полемистици

Капетан бојног брода у пензији др *Радосав Шуљагић*

Чланак је резултат вишегодишњег рада аутора на изучавању, практиковању и разматрању ратне вештине, њеног развојног преображаја и испољавања. Аутор сматра да су наша савремена ратна вештина, пракса ратне вештине, теорија ратне вештине и полемистика засноване на претенциозно идеологизованим и стратократијски наметнутим схватањима, која су успоставила углавном погрешна понашања и застрашујуће последице у свим доменима примене. Та су схватања фактично и фиктивно добила официјелни статус на симпозијуму о војној науци, одржаном у Београду 1970. године, а затим институцијалну подршку за заснивање, усвајање и примену у нашим оружаним снагама. Резултати њихове примене у протеклих двадесет четири године су очигледно поражавајући, с тенденцијом вођења у катастрофу. То, бесумње, и најнепосредније указује на потребу за сазнајном катарзом и заснивањем, усвајањем и применом научних схватања и научних знања о ратној вештини, пракси ратне вештине, теорији ратне вештине и полемистици.

Полазне основе за разматрање савремене ратне вештине

Ретроспектива ратне праксе показује да је од појаве првих ратова, па до сада, *спретност оружаних снага у брзој и тачној припреми и вођењу борбених дејстава, стечена вежбањем и ратном праксом, стално развијана као посебна војна вештина или као посебно војно умеће*. Та је вештина дуго уважавана као вештина ратовања или умеће ратовања, а затим као ратна вештина у њеном контроверзном разумевању и разматрању. По одређеној традицијској аналогiji, та се вештина сада назива ратна вештина, с интенцијама да се усвоји њена права датост и њена права одредба.

Сматра се да се ратна вештина појавила око 3.500 година пре н.е., у ратовима између нама познатих првих државица: Ериду, Исин, Лагаш, Ларса, Ума, Ур, Урук, Шурупак итд. – претеча акадско-сумерске цивилизације, која се развијала на простору Месопотамске низије. Од тог времена до сада она је постала иманентна људском друштву, а њен развојни преображај био је потпуно сагласан са његовим досадашњим класним развојем и развојем друштвене свести. У том преображају она

је развијана поступно, сагласно општем развоју материјалних услова људског друштва, његових производних односа, средстава рада и средстава за вођење борбених активности и борбених дејстава, а затим сагласно развоју и нарастању ратних искустава и целокупног људског знања о борбеним активностима, борбеним дејствима и њиховим пратећим активностима, те о оружној борби и рату уопште.

Након појаве у првим ратовима, ратна вештина се дуго, око 3.000 година, развијала само *искуствено* (практиковањем) у *пракси припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у ратовима*, који су вођени до 5. века пре н.е. С појавом радова старокинеских аутора тзв. седмookнижија (седам трактата) у 5. веку пре н.е., а нарочито дела Сун Зија (Сун Цу Ву), почела се заснивати и развијати *теорија ратне вештине као својеврсна мисаоно-сазнајна активност којом се стичу, бележе и чувају знања о стварности припреме и вођења борбених дејстава, њихових пратећих активности и о оружној борби*. После њене појаве ратна вештина се такође дуго, око 2.300 година, развијала у дијалектичком јединству праксе и теорије – односно у дијалектичком јединству истосмислене примене искуствених и теоријских знања о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности и о оружној борби у ратовима који су вођени до прве половине 19. века или, тачније, до завршетка француских буржоаских револуционарних и Наполеонових ратова.

С појавом војнотеоријских расправа Карл фон Клаузевица, Анри де Жоминија, и осталих војних теоретичара у првој половини 19. века почела се заснивати, а затим и развијати наука о ратној вештини, односно полемистици, и њене научне дисциплине – војна стратегија, војна оператика и војна тактика, као *систематизовано целокупно научно знање, или као развојни скуп истинитих, методски сређених знања највишег степена о оружној борби и борбеним дејствима и о проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности*. После њене појаве, ратна вештина је у релативно кратком периоду, само око 160 година, развијана у дијалектичком јединству праксе, науке и њене теорије, односно у дијалектичком јединству истосмислене примене искуствених, научних и осталих теоријских знања о оружној борби и борбеним дејствима, о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности у ратовима који су вођени до сада. То је најкраћи и најпропулзивнији период у њеном развоју, а у њему је уништено више људских живота и средстава него што је то учињено у целокупној претходној ратној пракси, која је трајала дуже од 5.300 година. Стога се сада проблем развоја ратне вештине и њеног будућег практиковања најнепосредније доводи у везу с перспективним развојем људског друштва и његових природним опстанком.

Савремена ратна вештина је резултат антиципације свих стечених и усвојених знања о оружној борби, борбеним дејствима и о припреми

и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности у актуелним и евентуалним непосредно будућим ратовима. У односу на претходну ратну вештину, она је сада трансформисана у најсложенију људску вештину, која се вишесмислено испољава: 1. као строго усмерена акциона способност оружаних снага за борбена дејства; 2. као усвојена правила за припрему и вођење борбених дејстава, и 3. као умеће (вештина) практичног извођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби. То значи да се сада у оружној борби практично супротстављају ратне вештине сукобљених оружаних снага, па се, стога, у сваком савременом рату испољавају конкретне ратне вештине конкретних оружаних снага у сва три наведена смисла. Такве ратне вештине су предмет истраживања и научних разматрања садашњих војнонаучних потенцијала, који нам експлиците и имплиците, преко научних саопштења, пружају увид у научну заснованост конкретних ратних вештина, а затим и у ратну вештину уопште. Тиме нам, такође, експлиците и имплиците, пружају увид у научну заснованост и научну изграђеност савремене праксе ратне вештине, теорије ратне вештине, полемистике и одговарајућих научних теорија.

Модалитети развоја савремене ратне вештине

Оружане снаге савремених држава и војно-политичких групација су углавном увиделе да је наука постала најважнија снага рада и да су стицање, усвајање и примена научних знања постали најважнија ставка у развоју ратне вештине. Због тога улажу огромне напоре за њену сцијентизацију применом кумулативних научних знања о оружној борби и борбеним дејствима, те о решавању проблема и практиковању процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату, уз употребу свих расположивих средстава за њихово оптимално извођење. Да би то успешно оствариле, сада је у свету ангажован огроман број, према неким проценама преко 15.000.000, првокласних експерата науке и војноинтелектуалне елите да ради на научноистраживачким и развојним задацима за војне потребе практичне примене стечених знања и усвојених средстава у евентуалним борбеним дејствима и њиховим пратећим активностима, односно у оружној борби.

Модалитети укључивања трансценденталних, проспективних, интелектуално-вештинских научних знања и нових средстава у разрешавање актуелних проблема и практиковање процеса у припреми и вођењу борбених дејстава у оружној борби су разноврсни и препознатљиви. Они углавном обухватају:

1) развој нових и усавршавање постојећих средстава, а нарочито разноврсних система оружја и војне опреме, за вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби;

2) изналагање и усвајање нових метода (начина) рада и процеса који захтевају примену научних знања у припреми и вођењу борбених

дејстава, што захтева развој веома образованих припадника оружаних снага, који су у односу на претходне уобичајено и традиционално оспособљаване припаднике војски и оружаних састава постали војно-научно и технички потпуно освештени;

3) руковођење у борбеним дејствима и борбеним дејствима, те управљање тзв. оружним и борбеним системима применом развијених информационих система;

4) деловање на свест припадника оружаних снага (и народа) и на њихово борбено понашање у оружној борби помоћу разних метода психолошке репресије и идеолошке индоктринације итд.

Садашња сцијентизација припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности постала је најважнији суштински развојни процес од којег значајно зависи будући развој ратне вештине, а највероватније и завршетак њеног развоја. Она се увек испољава латентно у многим појавним облицима посредоване примене одређених знања, па се због тога њен прави идентитет веома тешко уочава и прецизно одређује. Начелно, актуелни процеси сцијентизације ратне вештине и њеног практиковања најчешће се уочавају преко егзистентних појава у оружној борби и преко формирања нових интелектуално-вештинских знања, помоћу којих се испољава досадашњи највиши ниво умећа припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на копну, мору, испод морске површине, у ваздушном простору и појединим деловима Космоса – уз (оптималну) употребу постојећег и непосредно будућег нама знаног и незнаног: ватреног, минскоексплозивног, хемијског, биолошког, нуклеарног и тзв. хладног, космичког, електромагнетског, психолошког, економског оружја и осталих средстава. То све показује да су садашњи развој ратне вештине и њене праксе у општој зависности од интегралног развоја науке и технике, а у најнепосреднијој вези од развоја и прагматичне примене научних знања о оружној борби и борбеним дејствима, те о припреми и вођењу савремених борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату, која су иманентна полемистици – односно науци о ратној вештини, која је, напokon, после 162 године развоја, научно коректно именована. Тиме је развој полемистике постао најважнија преокупација проспективно усмерених оружаних снага, које на њеним сазнајним достигнућима успостављају своју ратну вештину и њену праксу.

Насупрот свим уложеним напорима да се оптимално научно изграде ратна вештина и њена пракса прагматичном применом знања полемистике, могу се уочити многе суштинске и квалитативне разлике између ратних вештина војски и оружаних састава појединих држава и војно-политичких групација. Те су разлике евидентне и углавном су настале као резултат многих објективних и субјективних околности, а највише због позитивног и негативног третмана знања из полемистике и њихове примене у актуелној пракси. У вези с тим, могу се уочити знатне разлике

између конкретних ратних вештина и њиховог практиковања код оних оружаних снага које их изграђују на основу превладавајуће примене научних знања и код оних оружаних снага које их изграђују углавном традиционално – на основу претежне примене искуствених знања и делимичне примене научних знања (као у нас), уз примерено војно доктринисање и развијање одговарајућег патриотизма. То све показује да у изградњи и развоју савремене ратне вештине постоје два основна модалитета, који су интересантни за разматрања и за потпуније сазнавање. У најкраћем, њихова суштина је у следећем:

а) Оружане снаге које поседују значајније научноистраживачке и војностручне потенцијале улажу све интелектуалне напоре у научно сазнавање стварности оружане борбе и борбених дејстава, те стварности актуелних и непосредно будућих проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату, а затим на прагматичну примену стечених знања, па на основу свега тога изграђују своју ратну вештину и њену праксу. Тај процес се проводи у континуитету, и у њему се уважава основна постулирана поука – *да су научно заснована теорија ратне вештине и полемистика полазна основа за оптималну изградњу ратне вештине и њене праксе у датој стварности*. На тај начин желе да остваре неопходно јединство теорије и праксе, које им омогућава сукцесивно и оптимално разрешавање актуелних проблема стварне припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у одређеним ратним условима.

Такве оружане снаге су формирале и интензивно развијају општу теорију о рату или, као њен пандан, полемологију с полемографијом, у којима уопштавају и излажу стечена знања о савременим ратовима, уз адекватно разматрање и описивање догађања у њима. Упоредо с тим, оне су, углавном после Другог светског рата, формирале и непрекидно изграђују војну науку као систем посебних општевојних наука, војнонаучних дисциплина и научних грана. Научном сазнајном делатношћу усавршавају постојећа и стичу нова знања о стварности оружане борбе – прошлој, садашњој и будућој, коју разматрају с различитих људских пројекција и војних аспеката, а нарочито са становишта појединих војно-друштвених и војноприродних наука. То је све строго научно усмерено и омогућава им потпунију сцијентизацију ратне вештине и сврсисходније унапређивање њене праксе, која је смислено усмерена на оптимално практиковање припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у савременом рату.

б) Оружане снаге које поседују знатно мање научноистраживачке потенцијале присиљене су да изграђују своју ратну вештину *традиционално* – с ослонцем на своја и доступна туђа искуствена знања и, мање-више делимично, с ослонцем на своја и туђа научна знања. Пошто су такве оружане снаге обично онемогућене да користе сва постојећа, односно сва потребна или одређена туђа научна знања, и да их користе за развој своје ратне вештине и њене праксе, присиљене су да предузимају тзв. *свакодневна емпиријска* и тзв. *традиционална теоријска истра-*

живања. Помоћу њих углавном добијају елементарна знања о ратној вештини и њеном испољавању, те знања којима се констатује стварност оружане борбе и борбених дејстава, а затим стварност проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. Таква знања не пружају оптималне могућности за сцијентизацију ратне вештине и њеног практиковања, па самим тим ни за предузимање проползивних сазнајно-практичних захвата у многим областима праксе ратне вештине, теорије ратне вештине и полемистике, јер теже да задрже њихово постојеће стање и акциону способност тих оружаних снага.

На основу таквих знања оружане снаге морају да развијају своје укупне способности за борбена дејства, односно за актуелну праксу ратне вештине, која по том основу и одређеној сазнајној аналогiji мора да претходи континуираном стицању знања полемистике. Због таквог рада и непринципијелног уважавања полемистике и адекватног научно-страживачког рада, њихова полемистика нужно заостаје за праксом ратне вештине и пратећим војноруководећим опредељењима, односно за актуелним војнодоктринарним поставкама, које су, углавном, стратократијски засноване и фундиране. То се непосредно одражава на сазнајну и акциону практикабилну вредност њихове ратне вештине и на њен проспективни развој. Стога је сасвим разумљива оправдана тежња оружаних снага да развијају своју ратну вештину, њену праксу и теорију у дијалектичком јединству с развојем полемистике, и да своју праксу припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности изграђују на основу релевантних научних знања – сагласно својим објективним могућностима да стичу и да примењују таква знања.

Разматрајући досадашњи развој и испољавање ратне вештине, те стање њене садашње научне изграђености, савремене оружане снаге су извукле корисну поуку: *да без свестраног развоја науке која изучава објективну стварност оружане борбе и борбених дејстава, те стварност актуелних проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату, нема напретка у развоју теорије ратне вештине, а самим тим ни у развоју ратне вештине и њене праксе.* Смисленим практиковањем такве поуке поуздано је доказано да су полемистика и научно утемељене ратна вештина, њена пракса и теорија, уз адекватно патриотско освешћење народа, најважнији ослонци одбрамбене способности сваке државе и војно-политичке групације. Стога се скоро свим оружаним снагама намеће стална потреба и задатак да континуирано разматрају научну изграђеност својих ратних вештина у свим доменима њеног испољавања и да, при томе, стварају повољне услове за оптимални развој полемистике. То се односи и на наше оружане снаге, односно на војске и оружане саставе Српства, које су по свим основама репрезентативни носилац наше ратне вештине и најважнији ослонац одбрамбених способности наше државе и њених грађана.

Наша савремена ратна вештина, а затим њена пракса, теорија и полемистика, засноване су на теоријским и осталим сазнајним основама марксизма, који је, помоћу марксистичко-лењинистичког учења, постао њена водиља. У односу на претходну ратну вештину, у њу је уграђена нова класна суштина и нове идејно-политичке основе, које су иницирале заснивање нове војне организације, с адекватном војно-политичком структуром. То је омогућавало да се у такву ратну вештину уграде искуства и знања о искуствима: из оружане борбе у социјалистичким револуцијама, затим из народноослободилачке и класне борбе југословенских народа и, потом, из оружане борбе у Шпанском националноослободилачком рату. Поред тога, у нашу народноослободилачку борбу било је унето релативно оригинално (југословенско) умеће припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у свим тадашњим ратним условима. Тиме је наша ратна вештина престала да буде спретност само војног деловања, односно само војно строго усмерено умеће, јер је почела све више да обухвата спретност војног деловања и становништва с југословенским патриотским опредељењима. То је све омогућило да се у народноослободилачком рату успостави нова искуствена основа и својеврсна емпирија, која је, потом, постала најважнији извор за нова теоријска знања о оружној борби, борбеним дејствима и о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности на нашем простору и у нашим актуелним условима. У односу на претходну ратну вештину, то јој је дало посебан квалитет и привид потпуне оригиналности, која се у светским размерама показала примерена герилском, односно четничком или партизанском начину ратовања у народноослободилачкој борби.

После Другог светског рата наша победоносна ратна вештина и њена пракса послужиле су као полазна основа за заснивање, развој и усвајање мирнодопског умећа припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у евентуалном будућем рату. На тој основи, стицана су нова искуствена знања и навике, односно на тим основама и узусима стварана је нова, мирнодопска искуствена основа наше ратне вештине, која је била одређујућа за заснивање и развој наше савремене теорије ратне вештине и полемистике. Ако се узме у обзир њихов целокупни досадашњи развој, може се поуздано констатовати да се наша савремена ратна вештина после револуционарног заснивања 1941. године развијала око пола века еволутивно и трансмутивно, при чему се поступно испољавала у области праксе, теорије и науке. С обзиром на то, у њеном развојном преображају могу се издвојити три периода: а) период од 1941. до 1945. године, када се испољавала само као искуствена вештина; б) период од 1945. до око 1970. године, када се испољавала заједно као мирнодопска искуствена вештина и теорија ратне вештине и в) период од 1970. до сада (1994), када се испољавала заједно као мирнодопска и ретардирана ратна искуствена вештина,

теорија ратне вештине и ретардирана полемистика. Такво њено испољавање се најнепосредније одражавало на заснивање, а затим и на развој наше војнотеоријске мисли о проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности, те о оружној борби и стално пратећим ратним условима. Та се мисао најнепосредније показала у ратној пракси насилног растурања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) и у растакању њених оружаних снага, односно Југословенске народне армије (ЈНА). Ако се у том контексту размотре све њене развојне етапе, може се потпуније разумети и њена садашња сазнајна утемељеност и указати на правце њеног будућег развоја.

Пошто у народноослободилачком рату и у периоду до 1953. године није значајније истраживана ратна вештина, наше тадашње оружане снаге биле су одређене да извесно време користе теоријска достигнућа совјетских оружаних снага, односно њихову теорију ратне вештине. То је оставило знатне последице у развоју наше савремене теорије ратне вештине и полемистике, а тиме и у развоју наше мирнодопске ратне вештине. Усвајана су теоријска знања о оружној борби и практиковању ратне вештине која су одговарала класичним стајаћим војскама, а не нашим тадашњим оружаним снагама и њиховој победоносно доказаној ратној вештини. Због тога, али и због осталих разлога, наша савремена теорија ратне вештине почела се заснивати на основу невештих компилација и неадекватних уопштавања туђих теоријских знања, те посесивним наметањем туђих војнодоктринарних поставки на наше прилике – без ослонаца на претходна теоријска знања војски Српства. То потврђују радови наших аутора који су били написани и објављени до 1953. године, као и превладавајуће кориштење совјетске војне литературе за обављање многих војних послова у области ратне вештине. Последице свега тога су наша схватања о ратној вештини и полемистици, која су постала истоветна са схватањима у совјетским оружаним снагама.

После јуна 1948, у веома неповољним условима, који су настајали због формирања антагонистичких групација тзв. хладног рата и присуства сталне ратне опасности, наше тадашње оружане снаге биле су принуђене да проналазе одговарајућа решења и рационалне одговоре на многа питања. Међу њима, било је најважније да се пронађе прави одговор на питање *какве оружане снаге и какву њихову ратну вештину морамо развити да бисмо сачували резултате победе у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*. Одговор на то питање морао се тражити у сопственом искуству, које би одговарало идејним поставкама и зачецима тадашње праксе друштвеног самоуправљања. На основу богатог ратног искуства и анализе превладавајућих друштвених и војних услова, тражено је одговарајуће решење у формирању оружаних снага са, условно, тзв. оперативним, територијалним и партизанским јединицама. Такво решење је било прагматично усмерење за нашу војнотеоријску мисао у области ратне вештине и њеног практиковања. Стога је наша тадашња војнотеоријска мисао била усмерена на

три основna правca: 1) *на теоријско разматрање искуства и знања о искуствима ратне праксе у народноослободилачком рату*; 2) *на разматрање нове концепције одбране, нове ратне доктрине* (доктрине одбране) *и одговарајуће војне доктрине*, и 3. *на стварање уџбеничке литературе за усвајање знања о ратној вештини у нашем војнообразовном процесу*.

Приликом разматрања најважнијих искустава и знања о искуствима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у нашем народноослободилачком рату, наша војнотеоријска мисао је била првенствено усмерена на потпуније сазнавање практиковања (условно речено) ратне вештине Јосипа Броза Тита и његових сарадника. Полазна основа за разматрање била је њихова ратна пракса, затим актуелна активност у области ратне вештине и документи из народноослободилачког рата, који су сређени у збирци *Војна дјела*. Наведена знања о ратној пракси и војном делу Јосипа Броза Тита имала су огроман утицај на усмеравање развоја наше војнотеоријске мисли, а нарочито на заснивање и на разматрање концепције наше одбране, те наше ратне и војне доктрине. Пошто су поседовала латентну стратократијску моћ, она су стимулативно подстицала на сазнавање, уопштавање и на разматрање искустава припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у нашем народноослободилачком рату, а нарочито њихове припреме и вођења на партизански начин, или како се то често говорило – у партизанском рату. Тако је војнотеоријски рад на потпунијем сазнавању искустава и знања о искуствима примене ратне вештине у нашем народноослободилачком рату и актуелно стваралаштво Јосипа Броза Тита о одбрани наше тадашње државе помогло да се створе теоријске основе и идеје које су биле релевантне за нашу ратну вештину. Указивано је на потребу за стварањем јединственог југословенског одбрамбеног система, у којем се морају објединити сви југословенски народи и народности за оружану супротстављање сваком агресору. То је била основна идеја у нашој тадашњој југословенској концепцији одбране и темељ за изградњу одговарајућег одбрамбеног система.

Наведену идеју наши аутори су почели детаљније да разматрају после 1950. године, а затим да практично разрађују кроз концепцију и доктрину народне одбране, односно преко наше ратне доктрине (условно названа доктрина народне одбране) 1955–1958. године. Након тога, она је практично преведена у нашу нову концепцију одбране, која је потпуније теоријски формирана крајем 1968. године и названа *концепција општенародне одбране*. Она је теоријски заснована као парадигма, односно као узорна идејно-политичка замисао одбране социјалистичког самоуправног друштва, које се на тим најширим друштвеним основама припрема за одбрану. Тиме је било финализовано Титово војно дело, које је требало да га сврста у најзначајније војсковође у досадашњој ратној пракси. Поред победе у најтежим условима Другог светског рата, и у најтежим мирнодопским условима иницирао је најшире подруштвљавање одбрамбених послова и практиковање ратне вештине као опти-

мално решење за одбрану слободе и независности малих и технички слабије опремљених држава.

Основне поставке наше концепције општенародне одбране биле су уређене у одговарајућим нормативним документима и тако преведене у практична решења којима се држава припрема за одбрану од агресије. Одбрана наше тадашње државе постала је право, највиша дужност и част сваког држављанина Југославије. Предузете су све прагматичне иницијативе за изградњу одбрамбеног система који је требало да одговара нашем тадашњем (југословенском) друштвеном бићу, постојећим условима и војном окружењу. У систему општенародне одбране омогућено је свим патриотски опредељеним Југословенима да се према својим способностима и могућностима укључе у одбрану наше друштвене самобитности, слободе и независности. На жалост, та могућност није била искориштена у том времену, па се систем југословенске општенародне одбране показао фаталан по Српство, а нарочито по његове националне и државне интересе.

Превођењем у одговарајући одбрамбени систем, наша концепција општенародне одбране постала је основно сазнајно извориште и путоказ нашој војнотеоријској мисли за домишљање и решавање проблема одбране наше државе у евентуално наметнутом рату. Поред тога, она је постала и основно усмерење нашој војнотеоријској мисли за разраду ратне доктрине, или доктрине општенародне одбране, односно доктрине општенародне одбране и друштвене самозаштите. При томе, она је послужила, и сада понекад служи, као филозофски (мудри) поглед на проблеме наше одбране у евентуалном, присутном и непосредно будућем рату. Тиме је општенародни одбрамбени рат постао наша визија и наше прагматично опредељење за супротстављање евентуалној војној агресији и оружаним снагама непријатеља.

После 1968. године многе поставке наше концепције општенародне одбране, затим доктрине општенародне одбране и друштвене самозаштите, а самим тим и многи проблеми припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у наметнутом рату (односно прокламованом општенародном одбрамбеном рату) постали су предмет војнотеоријских и стручних разматрања. Та су разматрања ситуирана веома дифузно у разним предметним областима и конципирана за теоријски обухват веома широко и интензивно – тако да су вербализована с различитих аспеката и друштвених усмерења. Потпунија анализа тих разматрања и тада актуализираних знања, те њихове примене на решавање одређених проблема, показује да је наша војнотеоријска мисао стално (и с извесним закашњењем) пратила праксу припрема за тзв. општенародни одбрамбени рат. То се нарочито уочава у домену теоријске разраде практичног решавања проблема који су пратили припрему југословенског друштва за одбрану од војне агресије.

Теорија општенародне одбране препуштала је усмереној пракси да релативно самостално проналази решења за припрему и вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности у евентуалној војној

агресији на нашу државу и у евентуалном рату на нашим (југословенским) територијама. У том односу она је имала релативно пасивну улогу и основни задатак да разматра одговарајућу праксу и да, при томе, указује на њену научну заснованост, њену друштвену самоуправну суштину и општејугословенску корист. Пошто се југословенско друштво непрекидно мењало, у смислу растурања заједништва, то је оставило значајне последице и у нашој војнотеоријској мисли. Последице свега тога биле су различите, а највише су се одражавале на нашу ратну вештину, односно на нашу теорију ратне вештине и полемистику, које су посредовано утицале на развој нашег мирнодопског умећа припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби. То се нарочито уочава у нашој тадашњој војној доктрини, у којој су се непосредно исказала наша војнотеоријска мисао и наша практикабилна опредељења (односно опредељења тадашње војнуководеће елите) за развој оружаних снага и њиховог оспособљавања за припрему и вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби тзв. општенародног одбрамбеног рата.

Концепција и доктрина општенародне одбране биле су подстицајно теоријско исходиште и сазнајна водиља за нашу теорију ратне вештине, која се, због тога, после 1968. године почела заснивати и упоредо развијати у кохеренцији војне доктрине, теорије полемистике и, углавном, образовних знања о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности и о оружној борби у општенародном одбрамбеном рату. У свему томе, концепција општенародне одбране је третирана и уважавана као мисаона сазнајна парадигма наше целокупне одбране, а доктрина општенародне одбране као водиља наше сазнајне активности у разматрању наше ратне вештине, те проблема и процеса њеног практиковања и испољавања.

Пошто су наведена сазнајна исходишта и њихови теоријски оквири пажљиво наметани, то је неминовно утицало да се наша војна доктрина започне неправилно заснивати, а затим разрађивати, разматрати и усвајати више година. Стога је увек, с извесним закашњењем и значајним сазнајним пропустима, пратила развој концепције и доктрине општенародне одбране и друштвене самозаштите. Она се почела заснивати у оквиру војносазнајних активности генералштаба оружаних снага и његових специјализованих органа и установа. Временом, наставила је да се изграђује као суптилно институционализовано нормативно мишљење о припреми и вођењу оружане борбе у општенародном одбрамбеном рату. То је омогућило да се афирмише институционално сазнавање оружане борбе – по садржају, испољавању, сложености, динамичности, дисконтинуираном догађању и детерминисању концепцијом и доктрином општенародне одбране. Тако се у теоријским разматрањима наше војне доктрине почео истицати посебан тип војних теоретичара, односно аутора и писаца текстова за поједине војне руководиоце – лажне ауторе, који су знања о ратној вештини, концепцији и доктрини општенародне одбране селективно нормирали и излагали као нова тзв.

упутствена знања. У таквом сазнајном процесу је, углавном, без праве ауторске и научне сазнајне одговорности обнародована нова војнодоктринарна теорија припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у општенародном одбрамбеном рату. Тиме су биле успостављене многе диспропорције у развоју наше ратне вештине и њеног практиковања, а последице свега тога су сада парадоксалне и сагласне актуелној ратној пракси на појединим територијама Српства.

Војнодоктринарне поставке о оружној борби, и о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности, инструктивно су наведене у основним војнодоктринарним документима. Теоријска разматрања о свему томе изложена су у многобројним и веома различитим литературним јединицама, тако да је сазнајна продукција наше тадашње војне доктрине импозантна. Њене поставке упућују на одређене модалитете понашања у оружној борби и на разматрање одређених проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности само у назначеном општенародном одбрамбеном рату. Оне почињу да доминирају у сазнајној области ратне вештине и у њеном практиковању, тако да постулирано и усмерено успостављају лимитиране сазнајне оквири за теоријско мишљење. Управо то је и условило да се теорија ратне вештине заснује у тим сазнајним оквирима и да се, после тога, развија претежно као нормативна теорија о оружној борби или као тзв. *доктрина оружане борбе*.

Најважније војнодоктринарне поставке су после 1968. године теоријски разрађиване и излагане у наменским књигама, званичним публикацијама и наставној литератури, тако да су у њима потпуније наведена стечена теоријска знања. Та су знања посредовано превођена у тзв. војнообразовна знања, која служе за изучавање ратне вештине, њеног практиковања и за униформно усвајање војне доктрине. Стога је према њима, из сасвим прагматских разлога, усаглашена и углавном израђена остала војна литература. Тиме је знатно проширена интерпретација војнодоктринарних знања на стручна и научна знања о оружној борби и ратној вештини. У вези с тим, биле су изражене и одређене претензије на научно војнодоктринарно сазнавање ратне вештине и на разматрање њене будуће праксе. Мада је у тим интенцијама претендовала да се уважава као теорија науке о ратној вештини, односно као теорија науке о оружној борби или, чак, као научна доктрина оружане борбе, наша војна доктрина се испољавала као нормативна теорија у којој превладава нормирана мисао о оружним снагама и о властитим активностима, поступцима, борбеним дејствима и уопште о манифестним одликама оружане борбе. Отуда се наша војна доктрина углавном испољава као посебан емпиријско теоријски систем и као институционално санкционирана нормативна и делимично субјективна мисао о припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности и о оружној борби. Но, без обзира на то, у њеним оквирима почела се интензивније изграђивати наука о ратној вештини, или ратна вештина као наука, и наше настојање да се теорија ратне вештине утемељи с одговарајућим научним знањима.

Претензије на научно заснивање ратне вештине биле су испољене знатно раније у часопису „Војно дело“, преко ауторских покушаја да се разматрају поједини аспекти науке о ратној вештини и, посебно, да се научно разматрају проблеми и процеси праксе ратне вештине. Ти су покушаји били најнепосредније изражени 1949–1950. године у појединим написима, у којима се, уз потпуно разумевање и уважавање неких методолошких и теоријских недостатака, уочава логичка организованост и сазнајна повезаност изложених знања. После тога, уследила су спонтана ангажовања појединих аутора на разматрању ратне вештине и процеса изградње једне аналогичне науке, односно, према тадашњим схватањима и ексклузивним називима: војне науке, или ратне вештине као науке, или науке о оружаном борби. Ти су аутори, као признати научни ентузијаста, успели да до краја 1970. године изграде полазне институционалне и теоријске основе за организовано бављење научноистраживачким радом у области ратне вештине и за реализацију симпозијума „О војној науци“.

На симпозијуму су изложене значајне теоријске и методолошке основе које су пресудно утицале на (конвенционално и институционално) заснивање наше ратне вештине као науке и њених научних дисциплина – мада њихов научни статус није био ни пре тога дискутабилан, нити се могао аргументовано оспорити. Њихова институционална прокурација била је права прекретница у официјелном прихватању квазинаучног схватања о ратној вештини и оружној борби и у заснивању тзв. обрнуте свести о њиховој стварности. То је схватање постало доминантно у нашим оружаним снагама и сада се највише испољава код старешина виших и највиших чиновца и положаја. Међутим, насупрот тим последицама, то је подстицајно деловало да се приступи поступном заснивању институција неопходних за планско теоријско разматрање ратне вештине и предметне области, у којем се испољава њено практиковање. Тако је, на пример, успостављена неформална концепција научноистраживачког рада у области ратне вештине; заснована пракса научних расправа о многим научним и практичним проблемима ратне вештине и њеног практиковања; установљена награда „22. децембар“ (и) за теоријске радове из области ратне вештине; уведен последипломски студиј ратне вештине (као науке); заснована институција доктората војних наука (и) за област ратне вештине (као науке) и започето с конституисањем специјализованих научних установа које се баве ратном вештином. У свему томе, предузимане су многе спонтане и институционално усмерене активности, које су временом прерасле, условно, у прави покрет за свеобухватније афирмисање научноистраживачког рада и теоријског разматрања оружане борбе, борбених дејстава, те припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у општенародном одбрамбеном рату. Резултат свега тога су наша садашња теорија ратне вештине и теорија полемистике, које одражавају наша савремена достигнућа у научном мишљењу и научном сазнавању ратне вештине.

После скоро двадесет пет година развоја наше науке о ратној вештини или ратне вештине као науке, садашњим развојем наше

полемистике напоскон почињу поступно да се стичу и усвајају објективна, интересубјективно проверљива и ваљано систематизована знања о ратној вештини, о проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности која нас интересују, и о оружној борби. То подразумева и настојања да се помоћу научних и ваљаних искуствених знања комплетира и усвоји наша војна доктрина и да се формира свеобухватнија теорија ратне вештине у којој се неће размимоилазити научнотеоријско и војнодоктринарно мишљење. За остварење тих настојања наступају повољнији друштвени услови, и ту могућност Војска Југославије мора нужно да искористи: да иновира концепцију општенародне одбране у одговарајућу концепцију одбране Југославије, сагласно постојећим променама; да иновира доктрину општенародне одбране и друштвене самозаштите у одговарајућу ратну доктрину Југославије, сагласно датим променама и променама у концепцији општенародне одбране, и да потпуно превреднује бившу „стратегију оружане борбе“ у одговарајућу војну доктрину, односно у војну доктрину Југославије, у којој се морају исказати наша опредељења: за реално могуће конституисање и развој Војске Југославије и за њену оптималну припрему и ангажовање у миру и рату, нарочито за припрему и вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности. Поред осталог, то су довољни разлози за интензивирање научних истраживања у области ратне вештине и за развијање њене теорије углавном као теорије полемистике. Наравно, то захтева оптималан научноистраживачки рад и одржавање симпозијума о полемистици ради официјелног елиминисања догматизованих војнодоктринарних и квазинаучних схватања о ратној вештини и коректног усвајања свих неопходних научних дана за нашу научну перспекцију.

Садашњи статус полемистике

На основу потпунијих разматрања савремене ратне вештине наша војноинтелектуална елита је у потпуности прихватила схватања да *без свестраног развоја наше војне науке (војних наука) и полемистике, као посебне општевојне науке, нема оптималног напретка у развоју теорије ратне вештине, а самим тим ни у развоју наше ратне вештине и њене праксе.* Прошла су времена када су се могла стицати истинита знања о оружној борби и борбеним дејствима, и о проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату без учешћа полемистике и осталих војних наука, научних дисциплина и грана. Научна знања о савременој оружној борби и борбеним дејствима, о савременим војскама и њиховом ангажовању (употреба) у миру и рату, те о њиховој будућој стварности постала су неопходна сазнајна основа без које се не може ваљано изградити, нити усвојити пробабилна победоносна војна доктрина. То значи да савремена теорија ратне вештине мора бити, првенствено, и највећим делом, теорија о оружној борби, борбеним дејствима и њиховим пратећим

активностима, чији је есенцијални производ проспективна војна доктрина, која, у крајњем, мора инструктивно одразити научно сазнајни поглед на непосредно будуће победоносно вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. Према томе, *основна поука* из актуелних разматрања ратне вештине гласи: *у савременим војно-друштвеним условима полемистика мора претходити и одлучујуће учествовати у стварању и усвајању пробабилне победоносне војне доктрине*. Не сме се радити супротно томе. Мора се нужно превазићи период праксе када се под непосредним утицајем стратократије стварала углавном непотпуна и теоријски недовољно утемељена војна доктрина, која се експонирала и уважавала као научно знање о ратној вештини. Такво знање неминовно је водило, и сада води, у прагматизам, који се у теорији ратне вештине испољава рафинирано и показује у различитим псеудо-научним облицима.

Усвајање и практиковање наведене поуке може веома стимулативно да делује на примеренију научну освештеност наших аутора, на развој наше ратне вештине и на предузимање одговарајућих активности за релативно свеобухватније разматрање проблема наше војне науке (војних наука), полемистике, теорије ратне вештине, нарочито, на разматрање научне заснованости праксе наших оружаних снага у области припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. У свему томе, почев од око 1985, а нарочито од 1992. године, па до сада – између наших војних теоретичара воде се веома обимне и несагласне расправе, које су, сасвим оправдано, усмерене у најбољој намери да се сазна релативно објективна истина о свим проблемима и процесима наше савремене ратне вештине и, наравно, савремене ратне вештине уопште.

Научна заснованост мирнодопског развоја наших оружаних снага (Југословенска народна армија и Војска Југославије) и њихово ангажовање у миру и рату, као и њихова пракса у области припреме и вођења борбених дејстава и њихове пратеће активности у рату, односно у евентуалном рату, истраживани су сукцесивно и оцењивани с различитих аспеката и војноруководних нивоа. О томе постоје многи документи (анализе, процене, оцене и остали написи), из којих се могу извести потребни закључци о њиховом релативном научно фундираном развоју. На основу тих закључака могу се предузимати, и предузимају се, оптимални и субоптимални практикабилни захвати у стварност припрема наших оружаних снага за реално могуће практиковање ратне вештине. Тиме се најнепосредније подстичу њена убрзанија сцијентификација и проспективни развој, који је до сада усмераван, углавном, традиционално, емпиријски и војнодоктринарно. Мада постоје објективне потребе за њеним научним сазнавањем, ипак се морају уважавати одређене чињенице и правилности у приоритету сазнавања научне изграђености полемистике, па се у том смислу морају тежишно усмерити наши војноинтелектуални напори и мисаоно сазнајне моћи. Стога, сада, научно сазнавање научне изграђености наше актуелне праксе ратне

вештине остаје као изузетно значајан научноистраживачки задатак, који мора сачињавати усмеравајућу окосницу научне стратегије наших оружаних снага.

У односу на савремену праксу наше ратне вештине, *научна изграђеност полемистике* или, конвертирано речено, њена научна изграђеност као науке, знатно се мање разматра. О томе постоји само релативно мањи број анализа, оцена, процена и осталих написа, на основу којих се не може потпуно поуздано утврдити какав је њен садашњи статус, односно *каква је научна изграђеност наше науке о ратној вештини* или, прецизније, *каква је научна изграђеност наше војне науке којом се сазнаје оружана борба и борбена дејства, те комплекс проблема и процеса припрема и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности, применом одређених објективних метода истраживања*. То је била, и сада је, веома значајна област интересовања, вербалног теоретисања и стратократског псеудозалагања за њено научно заснивање и за њен потпунији развој. Међутим, насупрот тим интенцијама, о њој није до сада обављено ниједно свеобухватније истраживање, па због тога у нашој војној литератури и нема довољно војнонаучних дела или војнотеоријских расправа у којима се научна изграђеност полемистике сазнајно конкретно и теоријски целовито разматра. Позитиван изузетак су поједини чланци, научна саопштења с научних скупова, анализе одређених војних научних институција и поједине студије, монографије, дипломски радови и дисертације, у којима се она третира парцијално, по појединим конститутивним деловима науке и с различитих аспеката. Стога та дела, иако малобројна, веома су корисна сазнајна основа и веома инспиративан подстицај за предузимање свеобухватнијих и строго усмерених истраживања и за формирање одговарајућег теоријског фонда о полемистици.

Потпунији увид у тематику и садржајну разумењеност радова наших аутора, а затим и у аналогну разумењеност стечених и усвојених научних знања о оружаној борби и борбеним дејствима, као и о актуелним проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату, даје довољно повода за доношење и уважавање једне опште и релативно истините оцене о садашњем статусу полемистике. *Наша полемистика је парцијално конституисана као наука и не задовољава све наше нужне потребе за оптималну сцијентизацију практиковања наше војне стратегијске, оперативне и тактичке вештине*. Та је оцена интересубјективно проверљива, јер је заснована на релативним сазнајним и научним чињеницама, одређеним сазнајним претпоставкама и нашем војноинтелектуалном назирању:

1. *да наша полемистика у садашњем стању, i in statu quo ante, задовољава изврстан број формалних услова конституисања сваке конкретне науке* – без обзира на то да ли се ми лично, и као оружане снаге, с нашом одређеном филозофијом слажемо с њеним фундаменталним претпоставкама и с начином на који су решени њени најважнији проблеми, па и са функцијом која јој припада у нашем систему војних наука и целокупној војној стварности;

2. да је наша полемистика само делимично садржински конституирана према нашим садашњим и проспективним општесрпским и општејугословенским филозофским претпоставкама; и

3. да наша полемистика није успела потпуно да развије своју научну критичку свест о самој себи, о својим теоријским сазнајним основама, о свом језику, о својим методама и методологији, о законитостима свога развоја итд.

Наведене оцене и сазнајне претпоставке су фактички и фактитивно засноване на строго усмереном увиду у нашу војну литературу и у аналогну ретроспективу развојног конституисања наше науке о ратној вештини или ратне вештине као науке. Уз потпуно уважавање свих уложених мисаоно-сазнајних напора и постигнутих резултата у досадашњем научно коректном развоју полемистике, значајно је да се укаже и на битне сазнајне пропусте који су учињени у њеној актуелној изградњи. Поред осталог, и то у целини одређује њен садашњи статус. Но, без обзира на то, на сва могућа и на сва евидентна неслагања наше војноинтелектуалне и војноруководеће елите око научно коректног конституисања наше полемистике као науке о ратној вештини – сматра се да по том основу треба обратити посебну пажњу на евидентне сазнајне пропусте, а затим уложити све расположиве војноинтелектуалне моћи да се они научно коректно отклоне.

Иницијално и узрочно полазиште за многе пропусте у актуелном конституисању наше полемистике налази се у непотпуној научној осветлености наших аутора, а самим тим и наших оружаних снага, о објективном дијалектичком јединству и објективним чулно-практичним и мисаоно-сазнајним дистинкцијама између ратне вештине – као конкретне људске вештине или умећа, њене праксе – као конкретне људске праксе, њене теорије – као адекватне конкретне теорије, и полемистике или науке о ратној вештини – као конкретне војне науке. Последице свега тога су – експлиците и имплиците – присутне у нашој целокупној војној стварности, а то се све посредовано преноси и на теоријско стваралаштво наше војноинтелектуалне елите, која претходно није могла, нити сада може, у релативно кратком временском периоду, да испуни све нужне и довољне услове за научно коректно конституисање дате науке и да, при томе, размотри и научно коректно успостави све њене неопходне конститутивне елементе и филозофске, логичке, епистемолошке и научнотеоријске сазнајне основе. У односу на све то, сада се може само прелиминарно указати на општа сазнајна достигнућа и на сазнајне пропусте у конституисању наше полемистике, који су одлучујуће релевантни за њену научну изграђеност.

(1) После фактичког утврђивања постојања науке о ратној вештини и њеног правога идентитета наши аутори, а самим тим наша војнотеоријска мисао и наше оружане снаге, нису успели да је именују правим и интернационално прихватљивим именом, односно именом које потпуно одговара њеној природној датости и нашем језику. Тај проблем је био актуелан око 162 године у свим оружаним снагама, а нама су га у наслеђе

оставили Карл Клаузевиц, Анри Жомини и наши војни теоретичари Петар Пешић, Живојин Р. Мишић и њихови следбеници. То нам је све указивало на потребу да се правилно именује та конкретна војна наука, која објективно постоји у научној стварности – независно од сваког мишљења и од сваког неслагања око њених знања и њихове научне и предметне одређености.

(2) Од заснивања наше науке о ратној вештини (око 1907. године) до сада наши аутори нису успели да јој одреде право место у систему војних наука. Усмерени у том смислу нису се много трудили да ваљано систематизују конкретне војне науке, њихове научне дисциплине и научне гране, уз неопходно утврђивање његовог центра сагласно правим научно сазнајним интенцијама и захтевима. То је помогло да та наука не добије своје право место у систему наука и да се њени сазнајни резултати не доведу у потпуни склад с резултатима осталих наука, које су засноване на истим и сличним филозофским основама. Тај проблем је актуелан у скоро свим оружаним снагама, па то непосредно указује на потребу да се научно коректно конституише адекватан систем војних наука. Такав систем се може конституисати, углавном, само применом *principum divisionis scientiae* на поједине конкретне војне науке и њихове системе, уз строго уважавање одлика њихових предмета и задатака у сазнавању војне стварности у рату.

(3) Наши аутори су веома варијабилно одређивали, и сада одређују, извесна подручја ратне стварности на која се односе искази наше науке о ратној вештини, односно наше полемистике. Према њиховим одредбама то су: оружана борба; припрема и вођење оружане борбе; припрема, организовање и извођење оружане борбе; припрема и вођење бојева, операција и оружане борбе у целини; оружана борба и неоружани облици отпора; припрема и вођење ратних борбених дејстава оружаних снага на копну, мору и ваздушном простору и њихових пратећих активности у општенародном одбрамбеном рату, и суштина оружане борбе и њене законитости. Тиме је, практично, била одређена врста искуствених чињеница које су релевантне у датој науци и подручје војне стварности у рату на које се примењују њени сазнајни резултати. Пошто је то подручје веома непрецизно, варијабилно и само асоцијативно, експлиците и имплиците, одређено – сада се, у новим сазнајним условима, намеће логична потреба да се научно коректно одреди право предметно подручје примене свих сазнајних резултата наше полемистике и њених научних дисциплина. То непосредно указује на нужну потребу да се научно коректно одреди и усвоји њихова права предметна област, њихови прави предмети сазнавања, њихови прави садржаји и обими тих садржаја.

(4) У претходној, релативно неодређеној предметној области наше полемистике и посебно, у предметним областима њених научних дисциплина – војне стратегије, војне оператике и војне тактике, односно стратегије, оператике и тактике – користи се језик који је интуитивно јасан за већину припадника наших оружаних снага, а нарочито за њихов

научни и руководећи кадар. Мада је у нашим оружаним снагама, углавном посредством појединих тзв. војнодоктринарних теоретичара, извршено својеврсно „насиље“ над језиком и стилем наше ратне вештине, извесни актуелно кориштени појмови и категорије су веома прецизно одређени. Већина таквих појмова и категорија је, такође интуитивно, јасна без обзира на то што је њихова логичка развојност често релативна и сазнајно сумњива. У свему томе, посебно се истиче недовољна израђеност и комуникативност објект-језика наше ратне вештине, а нарочито изразита неизграђеност мета-језика наше полемистике, у којем су најважнији термини датог језика углавном научно некоректно дефинисани и међусобно повезани. То нам најнепосредније указује на нужну потребу научно коректног заснивања језика и стила наше ратне вештине, а нарочито научно коректне изградње мета-језика те науке.

(5) На основу сазнавања наведених и претходно варијабилно одређиваних предметних области практиковања наше ратне вештине засновани су и у нашој теорији ратне вештине изложени многи хипотетички ставови и уже тзв. хипотеза-теорије. Они се, експлиците и имплиците, непосредно и посредовано односе углавном на „припрему и вођење оружане борбе“, и на припрему и вођење борбених дејстава (и њихових пратећих активности) у нашем, такође претходно проспективно замишљеном, општенародном одбрамбеном рату. Ти су ставови и теорије имали, и још увек имају, највећи значај за нашу актуелну војну стварност, која се непрекидно и убрзано суштински мења у најважнијим друштвеним основама. Услед тога, они постају ирелевантни за нашу полемистику, јер их она по многим основама не може више, без тоталне провере, користити као потпуно поуздане премисе приликом теоријских заснивања резултата будућих истраживања. Тиме се посебно указује на сазнајну и прагматичну непоузданост многих наших претходно заснованих тзв. научних претпоставки о могућој вези чињеница дате војнодруштвене стварности и наших концепцијских, ратнодоктринарних и војнодоктринарних опредељења за припрему и вођење борбених дејстава и њихових пратећих активности у једном парадигматично замишљеном и у најбољој намери прокламованом општенародном одбрамбеном рату – у нашој актуелној, очекиваној и реално могућој друштвеној стварности. То нам све указује на потребу за формирањем објективних и проспективно прагматичних тзв. хипотеза-теорија војне стратегије, оператике и тактике, које морају да буду интерсубјективно поверљиве и научно коректно доказане до те мере да се могу сматрати нашим војнодоктринарним законима.

(6) Приликом разматрања појединих проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности, као и оружане борбе у рату, уочава се, експлиците и имплиците, да наши аутори примењују многа научнометодолошка знања, научне методе истраживања, методске технике, поступке и средства која су примерена за сазнавање и за сазнајно решавање актуелних проблема и процеса у

области практиковања ратне вештине. То је све углавном превредновано из методологија и метода друштвених наука, те једносмерно прихваћено од научника који су били, и који су сада, углавном продуктивно ангажовани у нашој полемистици. Тиме је изграђено интегрисано особено научноистраживачко искуство наших истраживача – аутора, тако да се посредством њихових теоријских радова развија адекватна метода и методологија наше полемистике. У односу на све то и у односу на потребе за свеобухватнијим интердисциплинарним сазнавањем и решавањем актуелних проблема и процеса практиковања ратне вештине, у њиховом сазнавању релативно мало се користе научне методе истраживања оних наука које су непосредно инхерентне и кохерентне ратној вештини и њеном практиковању. Стога се сада уочава само релативна кохеренција метода и методологије полемистике према проблемима и процесима војне стварности које полемистика мора нужно да сазнава и сазнајно решава.

Уз потпуно уважавање, али и уз релативно игнорисање свих проблема нашег научноистраживачког рада у области ратне вештине и њеног практиковања, наши војни теоретичари су ипак успели да заснују системску теорију о тзв. методу и методологији ратне вештине. Она није била довољна, нити је сада погодна да се користи за проспективни развој одговарајућег научног учења у ваљаном научнотеоријском смислу. То нам све непосредно указује на нужну потребу за редефинисањем метода и методологије ратне вештине, као и потребу за научном изградњом једне системске теорије и учења о методу и методологији полемистике, које ће бити примерене предмету полемистике и нашој научној освештености о свим значајним проблемима и процесима из њене предметне области.

(7) Наша савремена ратна вештина као наука је експлиците, изричито заснована и оправдана посредством марксистичке филозофије дијалектичког материјализма, уз наглашену заступљеност позитивистичког тзв. логичког емпиризма и прагматизма. Тиме су у сва наша знања о њеној предметној области уграђене јединствене марксистичке основе и претпоставке, које нису експлицитно формулисани, систематизоване и објашњене сагласно садашњим и непосредно будућим одликама нашег друштва. С обзиром на то и на наше убрзане друштвене промене, наша полемистика се мора нужно утемељити на јединственим филозофским основама и претпоставкама, које морамо формулисати, систематизовати и објаснити сагласно одликама нашег садашњег друштвеног бића и његовим реално могућим одбрамбеним интенцијама на јединственом патриотизму.

(8) У току досадашњег развоја наше ратне вештине као науке, односно наше полемистике, наши истраживачи – аутори нису били заинтересовани, нити стимулативно усмеравани да ретроспективно разматрају њену историју, а затим да утврде тенденције њеног развоја и да, при томе, прикупе сва позитивна научноистраживачка искуства претходних генерација истраживача – аутора. То непосредно показује

да је историја наше полемистике најмање истраживана и конститутивно оформљена, па због тога и немамо довољно научних знања о законитостима њеног проспективног развоја у различитим војнодруштвеним условима. То је довољан повод за предузимање одговарајућих разматрања и за формирање адекватне научне стратегије. Стога усмерена анализа законитости и општег развоја свих конститутивних елемената полемистике показује да се она сада налази у веома сложеном развојном процесу и да је оптерећена многим сазнајним проблемима, који јој оспоравају коректну научну изграђеност. Тиме су потпуно оправдани сви разлози и опредељења да се предузимањем једног фундаменталног разматрања дође до релативно истинитог одговора на питање *да ли је наша полемистика (наука о ратној вештини или ратна вештина као наука) заснована научно коректно и на којем се нивоу научног конституисања сада налази.*

Сви претходни потицаји за тражење правог одговора на наведено питање назирани су се у негативним персоналним и институционалним конотацијама ратне вештине као науке и у њеним пратећим консекуцијама на научну освештеност наших оружаних снага о ратној вештини и њеној научној стварности. То је својевремено дало довољно повода да се, почев од 1985. године приступи заснивању научноистраживачког задатка „Научна изграђеност ратне вештине“ ради стицања адекватних научних знања. Тај задатак је непотпуно реализован у релативно кратком временском периоду (1986–1992. године), уз ангажовање релативно већег броја истраживача – аутора из ЈНА и цивилних институција у СФРЈ и утрошак минималних финансијских средстава. На жалост, због насилног растурања СФРЈ и ЈНА, до сада нису научно верификована стечена знања, нити је донета нека мериторна оцена о тадашњим сазнајним достигнућима и о сазнајној вредности тадашњег интелектуалног рада. Пошто су поједини истраживачи – аутори уверени да су обавили изузетно значајан научносазнајни посао за наше оружане снаге, они сасвим оправдано очекују да ће њихова сазнајна достигнућа корисно послужити као полазна сазнајна основа за израду научних саопштења о полемистици и о њеној научној изграђености.

Садашња сазнајна оријентација за разматрање полемистике

У току истраживања научне изграђености ратне вештине као науке наши истраживачи – аутори уверили су се да је први пут у нашим оружаним снагама (па и у нашим цивилним институцијама) свеобухватно разматрана једна конкретна наука, и то са становишта сазнавања актуелног стања у њеном конституисању и у њеној комплекснијој сазнајној доградњи. То је уверење помогло да изврше потпунији обухват постојећих, нама доступних знања о свим конститутивним основама полемистике и њених научних дисциплина, а затим и разматрања

која се експлиците или имплиците односе на датости у њиховим предметним областима. Тиме су покушали, и према бројним мериторним оценама успели, да утврде сазнате и несазнате области те науке, затим да поставе конкретне захтеве за њихово потпуније, углавном проспективно разматрање и да, при томе, постојећа знања подигну на виши сазнајни ниво. Без неке лажне претенциозности све више се уочавају уверења да ће многа новостечена знања о полемистици и њеној научно изграђености успешно превладати сваку коректну научну и практикабилну проверу. Стога ће моћи и да иницирају извесне модификације у нашим схватањима о ратној вештини и, аналогно томе, поједине смислено сврховите захвате у нашем научноистраживачком и војнообразовном процесу. Упоредо с тим, постоје и сасвим оправдана уверења да ће многа новостечена знања бити одбачена и да ће, временом, потпуно застарити, па се и та могућност прихвата као нормалан след ствари и догађаја у свакој науци у развоју.

Услед многих фактичких и фактитивних неслагања припадника наших оружаних снага, а нарочито истраживача – аутора, око битних проблема наше ратне вештине, њене праксе и теорије, војне науке (војних наука) и полемистике, упутно је да се наша војска, а нарочито наша војнонаучна јавност, упозна са следећим сазнајним чињеницама ради њиховог уважавања и перспективног усвајања:

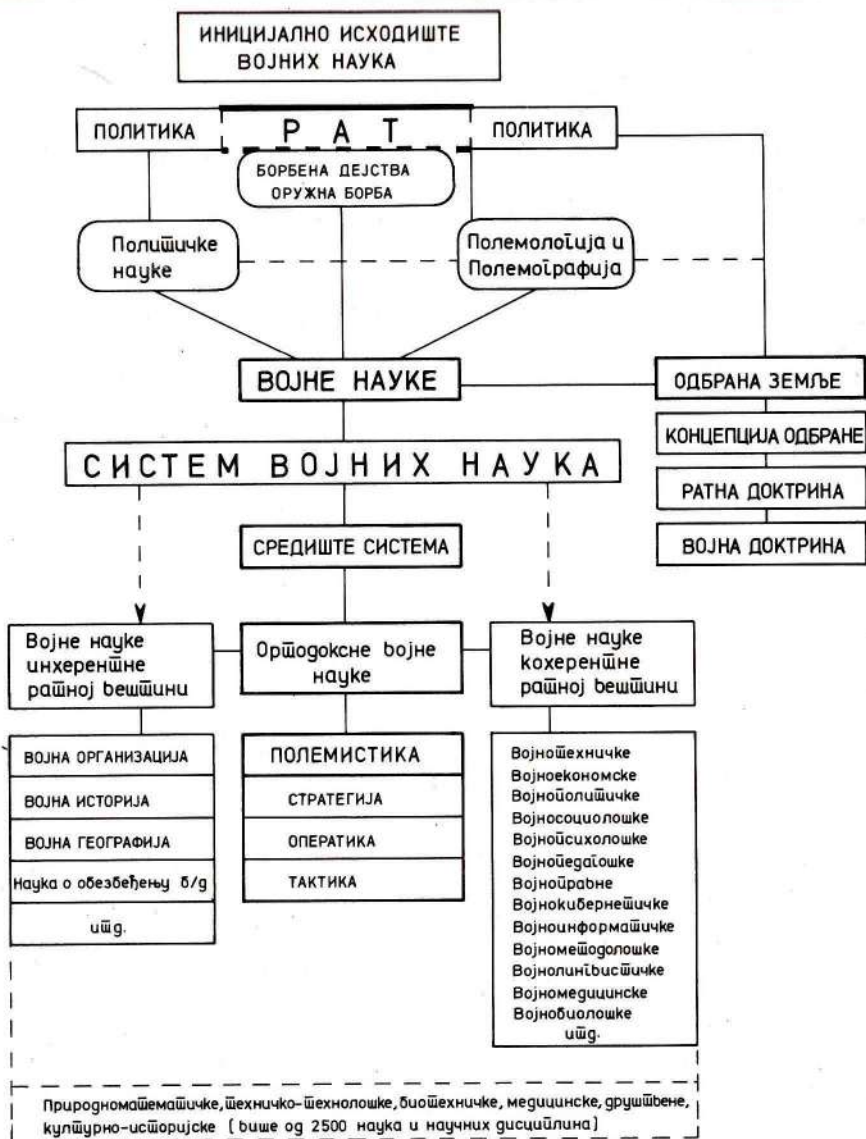
(1) Наша наука о ратној вештини је практично заснована у склопу, и у току развоја, наше теорије ратне вештине у периоду око 1907. године. Од тог времена до сада наша (односно српска, а затим и југословенска) војнотеоријска мисао се стално налазила у таквој сазнајној ситуацији да разматра многе проблеме њене научне изграђености и проблем њеног научно коректног, правог и интернационално прихватљивог имена. Када су то наши истраживачи – аутори увидели, нашли су се у ситуацији да именују једну конкретну војну науку која сада – посредством војне стратегије, војне оператике и војне тактике, односно уобичајено скраћено речено: стратегије, оператике и тактике – целовито и искључиво изучава оружну борбу и актуелне проблеме и процесе припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. После вишегодишњег истраживања и трагања за њеним правим именом створен је термин полемистика. Уз уважавање свих неопходних аргумената глосологијске и идиоглотологијске праксе, сматра се да је то њено право и интернационално прихватљиво име, које потпуно одговара језику и стилу наше ратне вештине и систему њених научних дисциплина: *полемистика = стратегија, оператика и тактика*. Стога се предлаже за консензусално усвајање на симпозијуму и за употребу у нашим оружаним снагама. За прихватање тог имена или термина за појам „наука о ратној вештини“ или „ратна вештина као наука“ постоје многи оправдани, практични и научни разлози које не треба посебно доказивати и образлагати. Они су нам свима, у нашим војноинтелектуал-

ним круговима, добро познати, и стога је на симпозијуму сасвим довољно (из општеобразовних разлога) да се укратко укаже на сазнајну процедуру његовог стварања помоћу старогрчке лексике.

(2) Након заснивања полемистике, наши аутори нису уложили довољно напора да јој одреде право, централно место у систему војних наука, па нису, у вези с тим, успели ни да одреде право место и праву прагматичну развојну целину (нашег) система војних наука, који је примарно детерминисан војном стварношћу у рату и миру и целокупним фондом научних знања о тој стварности. То је битно утицало на њено непринципијелно уважавање у нашим оружаним снагама и на релативно заостајање у развоју за развојем појединих конкретних војних наука које су непосредно инхерентне или кохерентне ратној вештини и полемистици. Тиме су биле знатно смањене могућности за складан развој свих наших војних наука и за стицање научних знања која су неопходна за примерену сцијентизацију и аналогни развој ратне вештине. То све намеће потребу за ситуирањем система војних наука који ће асоцијативно и посредовано утицати на уважавање примарног развоја научних знања и научно коректног решавања актуелних проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. Према одређеној аналогiji, то сада намеће превентивне захтеве да се научно коректно утврде основе система војних наука – његов центрум, а затим његово право место и везе с осталим конкретним наукама и системима наука.

Приликом испуњавања наведених захтева стиче се уверење да се садашње војне науке могу поделити и систематизовати по многим основама и критеријумима. Резултат тих подела било би стварање бројних класификацијских низова, који би сигурно имали одређену теоријску вредност за ратну вештину, али би, највероватније, били веома неприкладни за строго усмерену научносазнајну и практичну употребу. Стога за ту сврху треба уважавати и користити систем војних наука у којем се прелиминарно указује на *иницијативно изходиште војних наука* и децидно на *комплекс међусобно повезаних конкретних војних наука* (њихових научних дисциплина и научних грана) које се могу поделити и сврстати у три посебне, узајамно условљене и сазнајно повезане групе – *ортодоксне војне науке* (центрум система), *војне науке инхерентне ратној вештини* и *војне науке кохерентне ратној вештини*. Практични развојни третман, уважавање и сазнајно разматрање таквог система војних наука има потпуно оправдање, јер се помоћу њега прелиминарно, посредовано и асоцијативно указује на примарни значај коректне научне изградње полемистике и њених научних дисциплина за одбрану државе, а затим имплиците на њену емисиону и рецептивну функцију према свим осталим наукама.

(3) Приликом строго усмереног разматрања објективне стварности рата, оружане борбе, борбених дејстава и наше војнонаучне стварности

Начелна шема иницијалног исходишта војних наука и система војних наука

непосредно се уочава чињеница да је предметна област наше полеми-
стике веома непрецизно, варијабилно и углавном неправилно, експлиците и имплиците, одређивана. То све указује на њену научну неодређеност, а самим тим и на научну неодређеност предмета полемистике и њених научних дисциплина. Томе су највише допринели наши истраживачи – аутори који су у својим радовима испољили тоталну несагласност

у схватањима и у одредбама оног дела ратне војне стварности у којем се практично испољава ратна вештина и оних делова такве стварности који су права предметна област ортодоксних војних наука. Према одређеној аналогiji, сличну несагласност испољавају и поједини истраживачи – аутори који су одређени или стратократијски усмерени да истраже научну одређеност предмета ратне вештине као науке. Таква се несагласност и сада преноси, усваја и примењује у нашим оружаним снагама, тако да се многа ненаучна знања институционално уграђују у нашу свест о ратној вештини. То се веома негативно одражава на оптимални и једносмислени развој наше ратне вештине и полемистике, па би због тога требало да постоји општи интерес да се, уз потпуно уважавање свих претходно уложених интелектуалних напора и могућег опонирања укратко укаже на праву област практиковања ратне вештине и на праве предмете полемистике, стратегије, оператике и тактике.

Наша знања о ратној вештини и њеној пракси иманентно садрже, имплиците и експлиците, предметну област и предмет на који се односе и који је обично сазнат из одређене људске мисаоне сазнајне перспективе. Та се знања углавном односе на део војне стварности који је непосредно везан с људском праксом припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби у рату. Пошто таква стварност обухвата проблематику односа сукобљених оружаних снага (и становништва), она се објективно појављује као посебна област стварности, у којој се реално испољава њихова ратна вештина и њихова субјективна пракса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у одређеном временском периоду. Због тога се, без обзира на наша различита схватања и одредбе, као *предметна област практиковања ратне вештине увек појављује објективна стварност оружане борбе, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату*. У таквој стварности оружане снаге практично захватају и стичу одређена практична искуства и знања о искуствима, која су интересантна за наша мисаоно сазнајна уопштавања и стицање релативно истинитих знања о тој и таквој проспективној стварности. Отуда је *целокупна објективна проспективна стварност оружане борбе, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату* права *предметна област полемистике*, а њени поједини делови, које различито схватамо и одређујемо, праве су предметне области њених научних дисциплина. Ако се, у вези с тим, узме у обзир објективна стварност практиковања ратне вештине и најважнија знања о тој области, може се поуздано истаћи: 1) да је *права предметна област (војне) стратегије целокупна објективна проспективна стварност оружане борбе на стратегијском нивоу, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на стратегијском нивоу у рату*; 2) да је *права предметна област (војне) оператике целокупна објективна проспективна стварност оружане борбе на опера-*

тивном нивоу, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на оперативном нивоу у рату, и 3) да је права предметна област (војне) тактике целокупна објективна проспективна стварност оружане борбе на тактичком нивоу, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на тактичком нивоу у рату.

Познато је да свака објективна проспективна стварност оружане борбе, као и припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату обухвата увек реално могући комплекс проблема и процеса које сукобљене оружане снаге морају нужно да решавају и практикују приликом остваривања својих одређених циљева. У свакој објективној ратној стварности сви назначени проблеми и процеси сачињавају целокупну проблематику односа сукобљених оружаних снага која је интересантна за научно сазнавање, а потом и за научно засновано (евентуално) реално практиковање. Стога је сасвим упутно да савремена научносазнајна активност истраживача – аутора буде нужно усмерена на комплекс нових актуелних међусобно сродних проблема и процеса који настају (или који се могу појавити) у интеракцију сукобљених оружаних снага (и становништва) у току припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у оружној борби у савременом рату. Тиме се непосредно указује на *прави предмет полемистике*, а то је стварност оружане борбе и стварност комплекса проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. Предмет полемистике је веома динамична категорија, која се тешко може потпуно прецизно дефинисати и статично разматрати, јер се он у нашој стварности веома суптилно мења и непрекидно налази у веома сложеним развојним и садржајним променама. Те се промене највише уочавају у потенцијалној објективној стварности која је све сложенија и која се стално проширује, развија и богати новим потенцијалима оружаних снага (и становништва), њиховим активностима, процесима, знањима итд. Тај део стварности детаљније истражују стратегија, оператика и тактика, тако да се сва стечена научна знања смислено уграђују у њихов научни фонд, а самим тим и научни фонд полемистике.

Актуелна идентификација правог предмета полемистике пружа поуздану основу за ваљано утврђивање и одређивање правих предмета њених научних дисциплина. Када се, у вези с тим, узму у обзир њихове праве предметне области и најважнија знања о тим областима, може се поуздано истаћи: 1) да је *прави предмет (војне) стратегије стварност оружане борбе и стварност комплекса проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на стратегијском нивоу у рату*; 2) да је *прави предмет (војне) оператике стварност оружане борбе и стварност комплекса проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на оперативном нивоу у рату*, и 3) да је *прави предмет (војне) тактике стварност оружане борбе и стварност комплекса проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности на тактичком*

нивоу у рату. Те поставке потпуно одражавају актуелну стварност ратне вештине и њеног практиковања на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу, и по том основу могу корисно да послуже за отклањање многих сазнајних недоследности које су уграђене у нашу савремену теорију ратне вештине.

Разматрањем наших сазнајних недоследности уочава се чињеница да је одређивање оружане борбе (или припреме, организовања и вођења оружане борбе) за предмет ратне вештине као науке одраз претходне сазнајне освештености о тој појави. Та су одређења била нормативно прихваћена у ЈНА и сада имају релативну прагматичну вредност, која се номинално и војнодоктринарно прихвата као сазнајни ослонац у разматрањима одређених проблема и процеса. Но, без обзира на то, сада се мора уочити основни аспект претходних научних некоректности. У тадашњим разматрањима није уважавана чињеница да је оружна борба као категорија садржајна апстракција која у себи синтетизује све оно што је опште, заједничко, нужно и трајно важеће за практично и тотално испољавање свих борбених активности и борбених дејстава сукобљених оружаних снага, и да она у ратној стварности не постоји без истовременог извођења бар по једног њиховог борбеног дејства. То значи да се оружна борба као реални тоталитет не може сазнавати без истраживања свих њених конститутивних делова – борбених дејстава и њихових пратећих суштинских активности сукобљених оружаних снага – појединачно и укупно до њиховог емпиријског тотала.

Поучно је уочити да се оружна борба може научно коректно разматрати само као појава условљена борбеним дејствима, јер помоћу њих поседује конкретни суштински реалитет и релативну самосталност постојане емпиријске егзистенције стварног односа сукобљених оружаних снага у рату. Без свега тога она је само објект апстракције и апстрактан појам у нашој свести. Стога се оружна борба не може сазнавати издвојено, без сазнавања борбених дејстава, пошто се преко њих – и само преко њих – она практично испољава и конституише као реална друштвена појава и предметна област у односу општег, посебног и појединачног. Из тих односа, односно из реалних односа борбених дејстава у рату, настаје конкретна оружна борба, па због тога права предметна област истраживања полемистике могу бити само предметне области борбених дејстава и њиховог тоталитета, оружане борбе, у реалној датости њихове припреме и извођења.

Усвајање наведених одредаба и њихово детаљније разматрање може веома корисно да послужи као иницијална основа за официјелно и сазнајно решавање суптилније операционализације и категоријалног прецизирања предмета полемистике и њених научних дисциплина. У односу на све то, наши истраживачи – аутори ће морати да редефинишу многе поставке које се актуелно налазе у вези с одбраном државе, оружном борбом, војском и народом (становништво), као и са припремом и вођењем борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. То све упућује на сазнајна коректна разматрања и на смислено

усвајање проспективних препорука за рационално практиковање. С обзиром на то, намећу се нужне потребе: да се претходно формирана концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите редифинише и теоријски формира као прагматично прихватљива концепција одбране српства; да се претходно формирана доктрина општенародне одбране и друштвене самозаштите редифинише и теоријски формира као прагматично прихватљива ратна доктрина српства; да се сагласно томе, редифинишу претходна одређења „за вођење само општенародног одбрамбеног рата“, и да се, у односу на све то, теоријски формира прагматично применљива војна доктрина. То све намеће оправдане захтеве да се научно коректно изграде наше ортодоксне војне науке, а самим тим и да се садашња „стратегија оружане борбе“ превреднује у адекватну војну стратегију. Дакле, пред истраживачима – ауторима Института за ратну вештину, као и пред осталим нашим научним радницима, налази се значајан научни проблем и посао, који тражи улагање огромног научноистраживачког рада и разумевање војноруководиоца елите.

Наведени захтеви и препоруке су прагматично и научно консеквентни и њихово сазнајно испуњавање тражи потпунију научну освештеност о оружној борби и борбеним дејствима. Наравно, то захтева значајне промене у нашим досадашњим превладавајућим војнодоктринарним схватањима рата, оружане борбе и борбених дејстава, као и у нашим схватањима о облицима, чиниоцима и основним садржајима оружане борбе, а затим и о облицима и врстама борбених дејстава, уз њихово научно коректно разматрање. То ће, највероватније, изазвати многе отпоре свих заговорника војнодоктринарне мисли из ЈНА, али без обзира на све то, морају се децидно уважавати одређене сазнајне чињенице које су утемељене на разматрању објективне ратне стварности. Оне се могу сажето, без навођења додатне аргументације, исказати у сазнајним поставкама:

а) да је оружна борба основни показатељ и садржајни део рата;

б) да су основни облици савремене оружане борбе бој, операција, битка и стратегијски нуклеарни удар(и);

в) да су основни чиниоци оружане борбе оружане снаге (сукобљене војске и оружани састави) које изводе борбена дејства и њихове неопходне пратеће активности у рату на одређеном простору и у одређеном времену, кориштењем расположивих средстава и конкретних услова оружане борбе, простора и времена;

г) да су посебни чиниоци оружане борбе средства (тзв. материјално-технички чинилац), простор, време и случајност;

д) да су основни садржајни делови оружане борбе борбена дејства сукобљених оружаних снага и њихове пратеће активности у бојевима, операцијама, биткама и у стратегијским нуклеарним ударима;

ђ) да оружане снаге у рату припремају и изводе борбена дејства тактичког, оперативног и стратегијског нивоа и значаја као комплексна тактика, оперативна и стратегијска борбена дејства;

е) да оружане снаге у рату изводе нападна и одбрамбена борбена дејства и да је основни вид борбених дејстава напад и одбрана;

ж) да се борбена дејства у савременој оружној борби изводе на герилски начин (односно на тзв. четнички или партизански начин), као герилска борбена дејства (односно као тзв. четничка или партизанска дејства; затим на фронту, на тзв. фронтални начин, као фронтална борбена дејства; потом комбиновањем – на герилски и фронтални начин, као тзв. комбинована борбена дејства, и на начин извођења нуклеарних удара, као тзв. нуклеарна борбена дејства, као и њихово реално могуће извођење у Космосу, на тзв. космички начин, као тзв. космичка или звездана борбена дејства;

з) да се у савременим комплексним тактичким, оперативним и стратегијским нападним и одбрамбеним борбеним дејствима изводе секундарна борбена дејства кретање и одмарање, као и многа субборбена дејства копнених, ваздухопловних и морнаричких снага, и потенцијално снага које дејствују нуклеарним средствима и средствима за сукобљавање у Космосу;

и) да се у савременој оружној борби предузима веома обимно и веома сложено обезбеђење борбених дејстава, у којем се испољавају многи проблеми за решавање и многи процеси за практиковање, па због тога оно постаје изузетно значајна предметна област за изучавање и интегрално научносазнајно разматрање.

Постоје децидна уверења да ће наведене сазнајне чињенице изазвати различите расправе, које се могу водити научно коректно, али и стратократски и војнодоктринарно, уз познате последице за поједине истраживаче – ауторе. Но, без обзира на све то, оне саме по себи инспиришу предлоге за њихова суптилнија научнотеоријска разматрања у нашим оружаним снагама и за смислено уграђивање у наша војнонаучна и војнодоктринарна документа. У вези с тим, мора се уважавати строга научна сазнајна дистинкција између стварних и војнонормативно одређиваних облика, врста, видова и основних садржајних делова савремене оружане борбе и борбених дејстава, уз потпуно уважавање потреба за научно коректним именовањем, поделама и разматрањима комплексних тактичких, оперативних и стратегијских борбених дејстава.

4. Теорија наше ратне вештине развија се око 186 година – од око 1808. године до сада – у континуитету и дисконтинуитету разматрања борбених дејстава, оружане борбе и ратовања (односно војевања), која су обављали аутори из састава србијанских (српски), црногорских и југословенских, односно наших оружаних снага. Колико је познато, она до сада није истраживана, нити разматрана са становишта сазнавања њене научне изграђености и утемељености као теорије полемистике. То је изгледа основни разлог што се у нашој војној литератури није појавило ниједно војнонаучно дело у којем се она разматра свеобухватније с тог аспекта. Она је углавном разматрана парцијално – само по појединим деловима, и то ради успостављања теоријских основа у војнонаучним делима и за потребе израде осталих докумената из

области ратне вештине. Управо због тога и због веома интензивне употребе такве војне литературе у нашим оружаним снагама стиче се погрешан утисак о њеној научној изграђености. Насупрот томе, кроз вишегодишњи научноистраживачки рад, коришћење наше војне литературе и кроз реализацију појединих истраживачких задатака у Институту за ратну вештину стечена су основна знања о свим њеним конституентима и о свим основним проблемима њене научне заснованости која оповргавају такав утисак.

Уз потпуно уважавање свих досадашњих разматрања ратне вештине, важно је уочити чињеницу да наша теорија ратне вештине није потпуно научно коректно исказана у нашој војној литератури, нити је сагласна нашим потребама за проспективну сцијентизацију ратне вештине. То потврђују многи парцијални резултати актуелних истраживања, јер непосредно показују да се она сада налази у веома сложенем развојном процесу и да је оптерећена многим сазнајним проблемима конкретне научне изграђености до сазнајних заблуда. Пошто је утврђено да нема засноване све потребне конституенте теорије науке, односно теорије полемистике, то наводи на закључак да се наша теорија ратне вештине углавном налази на полазном нивоу научног конституисања и делимично на прелазу у виши ниво научне изграђености. Наравно, то показује, истовремено, да се наша теорија полемистике налази на полазном и рудиментираном нивоу научног конституисања и делимично на нивоу заснивања правих научнотеоријских основа.

5. Језик наше ратне вештине је само делимично и непотпуно истраживан са становишта сазнавања његове научне изграђености. Колико је познато, он је истраживан само са становишта сазнавања неких његових облика као језика којим се говори у току припрема војске и оружаних састава за ангажовање у миру и рату. То значи да он није истраживан свеобухватније – ни као објект-језик, ни као мета-језик. Због тога у нашој војној литератури нема ниједно војнонаучно дело у којем се разматра обичан језик ратне вештине (објект-језик, којим се говори) и језик полемистике (мета-језик, о којем се говори). То све указује само на *полазну делимичну научну истраженост језика и стила наше ратне вештине и на њихову научну неодређеност*. Такво стање ствара многе проблеме, а нарочито нашим истраживачима – ауторима приликом излагања стечених знања. Стога се искуствено осећа да фактички недостатак научних знања о језику и стилу наше ратне вештине води њиховој непосредној злоупотреби и хетерогеној емпиријској примени у нашој војној литератури, војнообразовном процесу и војном практиковању у миру и рату.

Пошто је у нашој савременој војној литератури извршено право насиље над језиком ратне вештине, то је знатно доприносило да се смисаоно искривљује објективно сазната стварност оружане борбе и борбених дејстава, те да се створе погрешне представе о актуелним проблемима и процесима припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности у рату. Учени проблеми су присилили

поједине истраживаче – ауторе да предузму „пионирске кораке“ у свеобухватнијем сазнавању научне изграђености језика и стила наше ратне вештине и да стечена знања прикладно презентују ради њихове евентуалне примене у пракси писања наших војнонаучних дела и стварања прикладније категоријалне и језичке основе наше полемистике. Такви истраживачи – аутори су права реткост у нашим оружаним снагама и због тога их треба уважавати као посебну драгоценост, уз стварање оптималних услова за научноистраживачки рад у тој области. То је све очигледно и даје довољно повода да се на симпозијуму о полемистици обаве научно коректне и сазнајно корисне дискусије, а затим да се иницирају фундаментална истраживања у тој области и да се наведе довољно аргумената за иницирање израде ваљаног војног речника и војног лексикона.

6. Метод и методологија полемистике разматрани су у нас као метод(а) ратне вештине и као методологија ратне вештине с различитих аспеката и за различите потребе. Колико је познато, они до сада нису истраживани свеобухватније у тзв. методолошким мета-истраживањима ради утврђивања њихове научне изграђености и прикладности за примену у нашој истраживачкој пракси. Услед тога су у нашој војној литератури и изложена многа сагласна и несагласна знања о методу полемистике као методу конкретне војне науке и о методологији полемистике као методологији, такође, конкретне војне науке. То ствара многе проблеме у научноистраживачком раду и отежава оптимално стицање научних знања у многим областима ортодоксних војних наука. Томе нарочито доприноси изразита несагласност у знањима: о општем приступу научног сазнавања предмета полемистике и њених научних дисциплина; о методолошкој процедури стицања, верификације, излагања и примене стечених знања, и о средствима која се могу поуздано користити за стицање научних знања у области припреме и вођења борбених дејстава у савременом рату.

* * * *

Због тога што у нашим савременим истраживањима нису дати свеобухватни, комплетни и прагматично прихватљиви одговори на нека веома значајна и сазнајно актуелна питања која су инваријантно инхерентна основној проблематици полемистике, било би пожељно да се у нашим оружаним снагама, сагласно нашим садашњим научноистраживачким потенцијалима и сазнајним могућностима, приступи интензивнијем разматрању:

- 1) научне изграђености свих основних конституената полемистике;
- 2) конкретног садржаја војне стратегије, војне оператике и војне тактике;
- 3) послеверификационог поступка с резултатима истраживања у предметној области полемистике и њихове примене у пракси;
- 4) научне стратегије полемистике;
- 5) истраживачке и ауторске етике у нашим оружаним снагама.

Литература:

1. Љиљана Црепајац, *Улога грчког језика у стварању терминологије и предлог за усвајање интернационалног термина за појам „наука о ратној вештини“* (научна грађа), Београд, ЦОССИС „М. Тито“, ИСИ, 1990.
2. Б. Дамљановић и др., *Ратна вештина и војно-научни истраживачки рад и развој*, Београд, Институт за научно-техничку документацију и информације, 1967.
3. Менсур Ибрахимпашић, *Друштвена природа општенородног одбрамбеног рата*, Београд, ВИЗ, 1977.
4. Божидар Јововић, *Особености језика у делима из области ратне вештине*, Београд, ЦОССИС „М. Тито“, ИСИ, 1989.
5. Новак Милошевић, *Метод и методологија ратне вештине*, Београд, ЦВВШ ОС „М. Тито“, ИСИ, 1990.
6. Новак Милошевић, *Ратна вештина као наука* (скрипта), Београд, ВВПШ ЈНА, 1984.
7. Живојин Р. Мишић, *Стратегија*, Београд, Нова шт. Давидовић, 1907.
8. *Народна одбрана*, Београд, Нова шт. Давидовић, 1911.
9. *Научна грађа*, Научноистраживачки задатак „Научна изграђеност ратне вештине“, Београд, Институт ратне вештине, 1992.
10. *О војној вештини*, Београд, ВИЗ, 1960.
11. *Општенородна одбрана у теорији и пракси*, Београд, ВИЗ, 1976.
12. *Основе општенородне одбране*, Београд, ВВПШ ЈНА, 1972.
13. Петар Пешић, *Тактика*, део I, Београд, „Нови покрет“, 1907.
14. Петар Пешић, *Тактика*, део II, Београд, Уредништво „Ратник“, 1909.
15. Петар Пешић, *Виша тактика с примерима*, Београд, Нова шт. Давидовић, 1911.
16. Радован Радиновић, *Метода ратне вештине*, Београд, ВИЗ, 1983.
17. *Расправе о ратној вештини*, Београд, ВИНЦ, 1991.
18. *Ратна вештина, научноистраживачки рад и развој*, Београд, Институт за научноистраживачку документацију и информације, 1968.
19. *Развој наше стратегијске мисли после II светског рата до усвајања концепције општенородног одбрамбеног рата*, Београд, ВВА ЈНА, 1966.
20. *Стратегија општенородне одбране и друштвене самозаштите* Београд, ССНО, ЦОССИС „М. Тито“, 1987.
21. *Стратегија оружане борбе*, Београд, ССНО, 1976.
22. *Стратегија оружане борбе*, Београд, ССНО, ЦСИ ГШ ЈНА, 1983.
23. *Стратегија*, Београд, ВВА ЈНА, Ратна школа, 1957.
24. Радосав Шуљагић, *Теорија ратне вештине, Научна изграђеност југословенске ратне вештине*, Београд, Универзитет Војске Југославије, 1993.

25. *Теорија ратне вештине*, Београд, ЦВВШ ОС „М. Тито“, 1990.
26. Душан Вишњић, *Појам оружане борбе*, Београд, ВИНЦ, 1988.
27. *Војна енциклопедија*, II издање, том 1–10, Београд, Редакција војне енциклопедије, 1970–1976.
28. *Војна наука*, Београд, ВИЗ, 1971.
29. *Војна знања и вештине*, Београд, ССНО – ГШ ЈНА – IV управа, 1979.
30. *Војни лексикон*, Београд, ВИЗ, 1981.
31. Радомир Животић и Божидар Јововић, *Језик и стил ратне вештине*, Београд, ЦВВШ ОС „М. Тито“, 1990.

Ваздухопловна ватрена подршка на брдско- -планинском земљишту

Генерал-мајор у пензији *Ангел Ончевски*

Брдско-планинско земљиште, због своје специфичности, пре свега због испресецаности и ограничености путне мреже, значајно одређује главне токове борбених дејстава. Оно посебно утиче на физиономију дејстава оклопних, механизованих и артиљеријско-ракетних јединица ПВО, као и на дејства авиона тактичке авијације и борбених хеликоптера.

Борбени авиони и хеликоптери, због маневарских и ватрених могућности, на испресецаном, тешко проходном брдско-планинском земљишту могу бити основно, а често и једино средство за ватрену подршку јединица копнене војске. У оквиру ватрене подршке борбена авијација обавља различите задатке, међу којима: у одбрани – спречава покрет и уништава противникове резерве и системе високопрецизног оружја, локализује продор оклопних снага, уништава извиђачко-диверзантске снаге и снаге за обилазак (обухват) и тактичке ваздушне десанте, а у нападу – уништава отпорне тачке на правцу продора главних снага, спречава довођење и увођење у борбу непријатељевих снага другог ешелона и резерви, и уништава снаге које предузимају противнапад и противудар.

Потпуно искоришћење борбених могућности авијације у ватреној подршци јединица копнене војске на брдско-планинском земљишту условљено је, пре свега, високом рационалношћу њене употребе.

Савремена борбена дејства изводе се у различитим земљишним условима – у равници, на брдско-планинском, пошумљеном и откривеном земљишту, на красу, у пустињи, итд. Поред општих, заједничких карактеристика, та дејства имају и одређене специфичности, при чему брдско-планинско земљиште, више него друга, одређује главне токове борбених дејстава, како у нападу, тако и у одбрани.

Рељеф југословенског ратишта већим делом (нешто више од две трећине) чини брдско-планинско земљиште. Главни планински ланци протежу се правцем северозапад-југоисток, и испуњени су бројним долинама, котлинама, теснацима, клисурама, платоима, висоравнима, превојима, прелазима, итд.

За извођење борбених дејстава копнених снага значајне су следеће карактеристике брдско-планинског земљишта: испресецаност; ограниченост капацитета и одвојеност оперативно-тактичких праваца; недовољно развијена путна мрежа и отежано кретање ван путева; могућност наглих и изненадних промена времена и водостаја река; мртви углови

и прикривеност прилаза; могућност појаве клизишта, одрона, лавина и слично, нарочито од нуклеарних експлозија; дуготрајност контаминације земљишта, посебно клисура, долина и шумских комплекса, и друго.

Велика испресецаност земљишта и ограниченост путне мреже омогућавају обједињено дејство ватрених средстава, централизовано командовање на тактичком нивоу, заједничко дејство јединица (тактичке борбене групе) на појединим правцима, повезаност борбених дејстава и слично, па се борбена дејства изводе, углавном, око путева и за путеве. У тим условима, ангажовање борбених средстава, посебно оклопних и механизованих, условљено је много више могућностима за њихов покрет (транспорт), а мање захтевима тактике њихове употребе. У целини, кретање, довођење, развој и груписање јединица за борбу на брдско-планинском земљишту су отежани. На пример, нормално се пешице маршује брзином четири километра на сат. При нагибима од 5–10° брзина се смањује за километар, а при успону већем од 10° додаје се по један сат на сваких 300–400 метара разлике релативне висине при пењању, а 450–600 метара разлике висине при спуштању.

Брдско-планинско земљиште знатно утиче на физиономију борбених дејстава јединица копнене војске, посебно оклопних, механизованих и артиљеријско-ракетних јединица противваздушне одбране. Начин борбених дејстава на таквом земљишту зависи, углавном, од броја и капацитета доступних праваца, њихове међусобне удаљености, постојања и величине тешко и потпуно неприступачних делова земљишта, као и од ефикасности борбених средстава у тим условима. Дејства су каналисана и усмерена на мали број праваца (путеви), проходних гребена, пропанака, долина, платоа и висоравни, који су, мање или више, међусобно одвојени, а изводе се на већим међусобним растојањима и одстојањима, одвојеним правцима, самостално, при дубљем борбеном распореду, најчешће без непосредне ватрене везе. Дејства главних снага најчешће се изводе долинама, дуж и преко гребена. Прегруписавање снага по фронту је отежано, а често и немогуће, па, почетно груписање има одлучујући значај за ток и исход борбених дејстава. Правремено поседање најважнијих земљишних објеката изузетно је значајно, јер од њих умногоме зависе елементи борбеног распореда.

Савремени борбени авиони и хеликоптери, због високих летно-техничких карактеристика и ефикасног наоружања и опреме, могу да пруже снажну ватрену подршку јединицама копнене војске при извођењу одбрамбених и нападних дејстава на брдско-планинском земљишту. На њихова борбена дејства у тим условима утичу, углавном, следећи чиниоци: ограниченост аеродромске мреже; метеоролошки и климатски услови, који отежавају, а понекад и онемогућавају дејства авијације; ограниченост дејства са малих и гранично малих висина; отежано откривање и распознавање објеката на земљи; отежана радарска контрола ваздушног простора и смањен домет радио-навигацијских и средстава за везу.

Ограниченост аеродромске мреже отежава груписање, маневар и употребу авијације уопште, а релативно велика надморска висина аеродрома (хелидрома) смањује носивост корисног терета. Истовремено, смањена количина горива ради повећања масе корисног терета смањује радијус дејства и време бављења авиона и хеликоптера у рејону и изнад објекта дејства.

На планинском земљишту често се не може удовољити захтевима базирања авиона тактичке авијације и борбених хеликоптера ближе линији фронта (ловци – бомбардери и јуришници на удаљености до 150 километара, хеликоптерски пукови у саставу армија копнене војске од 70 до 80 километара, а хеликоптерске ескадриле у саставу оклопних и мотострељачких дивизија на удаљености од 25 до 30 километара од линије фронта). Та околност утиче на брзину реаговања авијације, што је један од основних елемената ваздухопловне ватрене подршке, посебно непосредне, с обзиром на изненадну појаву и брзо нестајање важних објеката дејства на бојишту, као и на неопходност да се ватрени удари изводе на правом месту и у право време.¹

Метеоролошки и климатски услови на брдско-планинском земљишту могу знатно да ограниче употребу авијације у ваздушној ватреној подршци копнених снага.² Број облачних дана и дана са маглом и јаком сумаглицом знатно је већи, а појава олујних ветрова знатно чешћа у планини него у равници.

Због могућности да у кратком року нанесе изненадне ударе и брзо пренесе тежиште с једног правца на други, из једног рејона у други, у оквиру бојишта и војишта, авијација често може да буде основно, ако не и једино средство за подршку борбених дејстава копнених снага на брдско-планинском земљишту. Ефикасности њеног дејства на таквом земљишту доприноси и околност да је противник везан углавном за путне правце, принуђен да своје снаге групише близу и дуж путева, и то што му је маневар по фронту отежан, а често и немогућ. Дејства авијације у ваздухопловној ватреној подршци изводе се према плану и позиву, при чему су дејства по позиву чешћа у поређењу с њиховом применом у подршци борбених дејстава копнених снага у равници.

Резерве команданата јединица копнене војске, изражене у броју авионских, хеликоптерских полетања, због могућих изненађења, треба да буду нешто веће у поређењу с таквим резервама када се дејства изводе на другом земљишту. Отежани услови откривања и распознавања

¹ При базирању на удаљености до 150 километара од линије фронта савремени ловци – бомбардери и јуришници могу да изведу удар по противниковим објектима у тактичкој зони 20–25 мин. после издавања задатка посадама у приправности на аеродрому. Борбени хеликоптери могу из заседа (удаљеност места заседе до 10 километара од линије фронта) да дејствују по противниковим објектима на предњем крају 5–10 мин. после издавања задатка.

² Авиони НАТО (F-16 и F/A-18), и поред савремене нишанско-навигацијске опреме и вођених убојних средстава, као и помоћи од авиона из система AWACS, при дејствима по положајима Војске Републике Српске у рејону Горажда, априла 1994. нису остварили очекивани ефекат због неповољних метеоролошких услова – ниска облачност и смањена видљивост.

објеката дејства на брдско-планинском земљишту повећавају улогу ваздухопловних официра за навођење (ВОН), који се распоређују у јединице ранга батаљона и више, а у појединим случајевима и у чете.

Укупна ваздухопловна подршка борбених дејстава копнених снага на брдско-планинском земљишту обухвата три задатка: извиђање из ваздушног простора, ваздухопловну ватрену подршку (непосредна и посредна) и превозење ваздушним путем.

Ваздухопловна ватрена подршка у одбрани

Авијација има изузетно важну улогу у ватреној подршци снага у одбрани на брдско-планинском земљишту због својих високих маневарских и ватрених могућности, што јој омогућава да у кратком року противнику нанесе снажне ударе и брзо пренесе тежиште на било који угрожени правац. У оквиру ваздухопловне ватрене подршке авијација може да обавља различите задатке: спречавање покрета и доношење губитака противниковим резервама; уништење система високопрецизног оружја и других ватрених средстава противника; локализацију продора оклопних снага и разбијање уклињеног нападача; откривање и уништење извиђачко-диверзантских и снага које изводе обилазак (обухват); уништење тактичких ваздушних десаната у свим фазама њиховог извођења, и друго.

Приликом планирања дејстава авијације у ватреној подршци снага и одбрани на брдско-планинском земљишту треба проценити вероватне правце удара противника и њихов капацитет, рејоне прикупљања његових снага, пре свега оклопно-механизованих, правце њиховог покрета и линије развоја, као и земљишне објекте (превоји, прелази, итд.) који за противника имају оперативни значај. На основу тога, унапред се могу планирати и припремити дејства авијације, било самостално, било у садејству с ракетним и артиљеријским јединицама.

Одбрана на брдско-планинском земљишту организује се по правцима, на широком фронту,³ на принципу отпорних тачака (водне, четне), које имају међусобну ватрену везу и затварају прилазе важним земљишним објектима (превоји, прелази, итд.), теснаце, клисуре, путне правце итд. Главне снаге се групишу за држање превоја, комуникацијских чворова, доминантних висова, широких долина, платоа и других важних земљишних објеката.

Борбени распоред здружених тактичких јединица обухвата обично два ешелона: први чине мотострељачке, а други оклопне јединице. Већина артиљерије (средства за подршку) припадаје се првом ешелону. Јединице које организују одбрану одвојено од главних снага ојачавају се артиљеријом, средствима ПВО, инжењеријским и јединицама АБХО. (На брдско-планинском земљишту дивизија може да брани 2–3 само-

³ На вежбама НАТО-а ширина зоне одбране армије на планинском земљишту достигала је 500 километара и више, армијског корпуса – до 300 километара, а дивизије од 40 до 70 километара.

стална правца, од којих је један главни; пук брани 1–2 правца – један од њих је главни).

Дејства по противнику почињу на даљим прилазима, пре сасређивања и развоја његових снага за напад. Његове главне групације уништавају се свим средствима – ударима ракетних, артиљеријских и авијацијских јединица, и то пре свега у теснацима, клисурама, на превојима, прелазима, и слично. При томе, авијација може да буде једина снага за уништење (неутралисање) противника пре него што се његове снаге приближе и уђу у зону дејства ракетних система и артиљерије.

Пошто је веома значајно да се противник принуди да што дуже остане у зони максималне ватре, авијација може изненадним ударима по челу колона, рушењем прелаза, минирањем из ваздушног простора праваца покрета снага, и слично – да задржи нападача управо на местима која су под снажном ватром артиљерије и ракетних система.

Приликом напада противника из непосредног додира, веома ефикасна може да буде тзв. ватрена противприпрема, чију основу чине удари авијације, ракетних система и артиљерије. Тежиште је на подршци снага на првој одбрамбеној линији ударима по противнику који подилази.

На тешко доступним правцима напад противника се одбија првенствено ударима авијације, пре свега борбених хеликоптера.⁴ Дејства авијације се допуњују другим мерама и активностима – запречавањем, упорним држањем раскрсница путева, превоја, прелаза итд. По уклињеном противнику дејствује се свим средствима, укључујући и авијацију. Разбијање његових снага завршава се противнападом или противударом снага другог ешелона и резерви. У ватреној подршци снага које изводе противнапад (противудар) авијација дејствује, пре свега, по противниковим резервама ради спречавања њиховог правовременог довођења и увођења у борбу, као и по боковима уклињених снага.

Правовремено поседање најважнијих земљишних објеката изузетно је значајно за стабилност одбране. Ангажовањем авијације за спречавање покрета и наношење губитака противнику могуће је властитим снагама створити повољне услове да га предухитре у поседању одређеног објекта.

У савременим условима нападач често превози своје борбене и друге групе ваздушним путем. У вези с тим, авијација, у одређеним периодима одбране, може бити ангажована за уништење транспортних и других хеликоптера у рејонима њиховог базирања, у рејонима укрцавања и искрцавања борбених група, као и у ваздушном простору (у току превожења).

Борба против тактичких ваздушних десаната има посебан значај у одбрани на брдско-планинском земљишту. Авијација је најефикаснија и често једина снага за њихово уништење у рејонима укрцавања и у

⁴ Совјетске снаге су, у борбама у Авганистану, за одбијање напада муџахедина на јако испресецаном и тешко проходном земљишту у почетку обимно користиле борбене хеликоптере Ми–24, а од 1981. године и јуришне авионе Су–25.

току превозења, као и за блокирање десаната после искрцавања. Због релативно велике брзине реаговања, авијација може ефикасно да се употреби и за локализацију продора противника у дубину одбране, посебно његових оклопних снага. При организовању противоклопне одбране треба планирати употребу противоклопних хеликоптера, ловаца – бомбардера и јуришника. Противоклопни хеликоптери могу да се укључују у покретне групе за запречавање и противоклопне резерве, а ловци – бомбардери и јуришници својим ватреним ударима могу да ојачавају противоклопну одбрану.

Авијација може ефикасно да се употреби за спречавање дејства противникових снага које изводе обилазак или обухват њиховим право-временим откривањем и задржавањем (ватрени удари, мињање из ваздушног простора, рушење објеката на правцима њиховог покрета и сл.). Тим дејствима авијација може да створи повољне услове и потребно време за ангажовање властитих копнених снага у завршном разбијању и уништењу противника. Поред тога, у припреми одбране, на правцима које противник може да искористи за обилазак (обухват), треба, поред планирања места и линија сасрећене и запречне ватре средстава копнених јединица, планирати и ударе авијације и мињање из ваздушног простора.

Стварање минских препрека при организовању и извођењу одбране на брдско-планинском земљишту такође је веома значајно. Мињањем из ваздушног простора могу да се стварају минска поља против пешадије на правцима њеног наступања, на правцима дејства снага за обилазак (обухват) и у рејонима искрцавања ваздушних десаната, а минска поља против оклопне технике – на правцима могућег продора оклопних и механизованих снага. Савремени системи за мињање из ваздушног простора омогућавају стварање минских поља велике површине за кратко време.⁵

Јединице које организују одбрану на одвојеним правцима обично се ојачавају средствима за подршку. Међутим, уколико то није могуће обезбедити из било којег разлога (недостатак борбених средстава, немогућност превоза због неприступачности терена и сл.), може се планирати ватрена подршка коју би авијација пружила у критичним периодима одбране. Такву подршку треба планирати и за јединице које траже ојачање, а оно не може да се обезбеди маневром ватром или прегруписавањем снага с других праваца.

Ваздухопловна ватрена подршка у нападу

Ваздухопловна ватрена подршка копнених снага у припреми и извођењу напада на брдско-планинском земљишту обухвата дејства авијације првенствено по противниковим снагама и објектима који се

⁵ Једном касетом типа MW-1, немачке производње, која се пуни са 732 противоклопне мине MIFF, мињањем из ваздушног простора са висине 30–60 метара, један авион може да створи минско поље величине 2.500 × 500 метара.

не могу, у одређеном времену, неутралисати (уништити) средствима јединица у нападу, а чијим се уништењем значајно нарушава стабилност противникове одбране и властитим снагама стварају услови за брз продор у дубину његовог распореда. Тежиште дејства авијације је, пре свега, на слабљењу одбрамбене моћи противника на главном правцу напада, уништењу отпорних тачака на правцу продора његових главних снага, спречавању довођења и увођења у борбу непријатељевих снага другог ешелона и резерви и уништењу снага које изводе противнапад и противудар.

Напад на брдско-планинском земљишту карактеришу фронтални удари, усклађени с обиласком, обухватом и ударима у бок и позадину противника, као и изненадно заузимање и држање планинских превоја, пролаза, доминантних висова, теснаца, комуникацијских чворова итд.

Припрема и извођење бојева (операција) трају дуже. У припреми напада авијација дејствује по снагама браниоца на главном правцу удара, углавном изван домета артиљерије и ракетних јединица, ради доношења губитака и промене односа снага у још повољнији за властите снаге.

Главни удар се обично поклапа с правцем протезања главних комуникација. Поред фронталних удара, примењују се обиласци (обухвати) преко слабо проходног земљишта, као и тзв. обухвати из ваздушног простора, када се снаге за обухват превозе ваздушним путем у рејоне њихове употребе. За подршку снага које изводе обилазак или обухват преко тешко проходног земљишта могу се употребити борбени хеликоптери за ватрену подршку и авиони тактичке авијације, пре свега јуришници. Та подршка се остварује онда када снаге за обилазак (обухват) изађу из зоне дејства сопствених средстава за подршку, као и у случају да је та подршка недовољна и треба је ојачати.

У нападу на брдско-планинском земљишту употреба ваздушних десаната је чешћа него на равничастом и маневарском земљишту. Користе се за заузимање и држање превоја, пролаза, комуникацијских чворова, прелаза преко планинских река, као и за уништење командних места, аеродрома (хелидрома) и других важних објеката. У припреми и извођењу ваздушних десаната авијација се може употребити за неутралисање средстава ПВО на маршрути лета и у рејону искрцавања десанта, снага за противдесантну борбу у рејону искрцавања и на његовим прилазима, као и за спречавање довођења и увођења у борбу снага из дубине (резерве).

Ракетне јединице се употребљавају углавном централизовано и на правцу главног удара, али није искључена и њихова децентрализована употреба, по дивизионима. Приликом заједничких дејстава између ракетних јединица и авијације циљеви се расподељују према времену дејства, даљини и зависно од конфигурације терена.

Противоклопни одреди распоређују се обично по правцима. Рационално је да се у њих укључују и противоклопни хеликоптери, наоружани вођеним противоклопним ракетама. Зависно од конкретне ситуације, противоклопни хеликоптери могу бити укључени у противоклопне

одреде непрекидно, све време трајања боја (операције), или пак повремено, кад се за то укаже потреба (у критичним периодима противоклопне борбе).

У нападу се избегава концентрација (нагомилавање) јединица и борбене технике на малом простору, посебно на планинским превојима и прелазима, у теснацима и клисурама, и на другим осетљивим местима, где би били веома уносан циљ за дејство противникових борбених средстава (авијација, артиљерија, ракетне јединице). Посебна пажња се посвећује обезбеђењу крила и бокова, па авијација може значајно допринети брзом откривању и неутралисању противникових снага које прете ударом у бокове и крила.

На пошумљеном брдско-планинском земљишту напад се изводи на одвојеним, изолованим правцима, дуж путева, корита река и потока. Дејства изводе мање снаге – до батаљона, ређе бригада или дивизија. Ватрена подршка средствима јединица копнене војске најчешће је ограничена због отежаног осматрања, одређивања сектора гађања и позиције циљева, као и због отежаног премештања артиљеријских оруђа и минобацача. У тим условима авијација својим дејствима може да допуни ватрену подршку и учини је ефикаснијом, посебно на главном правцу удара.

На беспутном земљишту јединице у нападу су практично лишене подршке артиљерије на точковима и гусеницама чим изађу ван домета оруђа која дејствују са приступачних места – из долина, са пропланака, платоа, итд. Тада ваздухопловна ватрена подршка има првостепени значај, а авијација постаје једина борбена снага која може да подржи јединице у нападу.

У пракси се показало да артиљерија не може да подржава јединице у нападу на брдско-планинском земљишту ефикасно као у равници и на маневарском земљишту. Стога је често неопходно да се ватреном подршком из ваздушног простора ојачава подршка јединица у нападу, пре свега оних које обављају тежишни задатак.

Када противник припрема или отпочне противнапад или противудар, авијација, с обзиром на њен радијус дејства, може бити употребљена за спречавање довођења и увођења у борбу снага другог ешелона и резерви. Поред ватрених удара ради наношења губитака, авијација може, минирањем из ваздушног простора на правцима покрета тих снага, знатно да успори њихов покрет и властитим снагама створи потребно време за прегруписавање, сређивање и припрему за одбијање противнапада и сламање противудара. Та дејства (за спречавање довођења и увођења у борбу снага за противнапад или противудар) имају посебан значај када је због непогодне конфигурације земљишта и слабе проходности немогуће правовремено премештање артиљерије и ракетних јединица на положаје са којих могу да дејствују по противниковим снагама и да подржавају властите снаге у одбијању и сламању њиховог противнапада или противудара.

Ваздухопловна ватрена подршка борбених дејстава копнених снага на брдско-планинском земљишту значајан је чинилац за повећање њихове ефикасности. Један од предуслова за највеће могуће искоришћење маневарских и ватрених могућности авијације у подршци јединица копнене војске јесте висока рационалност њене употребе, уз уважавање специфичности тог земљишта и оперативно-стратегијских услова у којима ће дејствовати наше ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана.

Употреба ваздухопловних снага, поред осталог, захтева веома рационалну, економичну употребу борбених авиона и хеликоптера за ватрену подршку копнених и поморских снага уопште, а тиме и у одбрамбеним и нападним борбеним дејствима на брдско-планинском земљишту. То подразумева да се авијација употребљава само тада, тамо и с таквим напрезањем, када, где и колико може дати највеће ефекте, уз најмање могуће губитке.

Наша борбена авијација у рату, поред ваздухопловне ватрене подршке, обављаће и бројне друге задатке, што ће значајно ограничити ресурсе за ватрену подршку копнених снага на брдско-планинском земљишту, особито у случајевима када главни удар противника иде другим правцем. У тежем ратном случају – агресији на нашу земљу више земаља, односно коалиционих снага под окриљем Уједињених нација или без њихове сагласности – непријатељ ће највероватније постићи висок степен превласти у нашем ваздушном простору и биће знатно ограничене могућности за употребу наше борбене авијације уопште, а тиме и за ватрену подршку. Исти је случај и када непријатељ изводи оперативни ваздушни десант, па се сви расположиви ресурси борбене авијације ангажују у противдесантној борби. Због тих и других околности команданти јединица копнене војске које изводе борбена дејства на брдско-планинском земљишту морају водити рачуна о томе да напрезање борбене авијације, које је њима одобрено за ватрену подршку, буде веома рационално и строго селективно. У условима када се не може свакој јединици тактичког нивоа обезбедити довољна подршка из ваздушног простора, главне напоре авијације треба усмерити на подршку јединица које изводе тежишни задатак, и то, најчешће, само у критичним периодима борбених дејстава. Нерационално је да се тежи томе да се свакој јединици, на сваком месту (правцу, рејону), у свако време (период борбених дејстава) обезбеди било каква подршка по принципу „сваком по мало, никоме довољно“. Таквим уситњавањем и расипањем одобреног напрезања авијације смањују се могући ефекти њених дејстава у ватреној подршци. То подједнако важи за ваздухопловну ватрену подршку копнених снага и на маневарском и на брдско-планинском земљишту.

Средства и начини борбе на брдско-планинском земљишту стално се усавршавају, што се неминовно одражава и на садржај и начин остварења ваздухопловне ватрене подршке копнених снага у тим условима. Непрекидно праћење промена у начину припреме и извођењу савремених борбених дејстава копнених снага на тим просторима и у њиховој подршци из ваздушног простора, као и разрада на тој основи нових, ефикаснијих тактичких поступака, један је од предуслова за рационалну употребу борбене авијације нашег ратног ваздухопловства и противваздушне одбране у стварним условима.

Литература:

- „Военнаја мисл“, 4/87, 3/88 и 6/89.
- „Revue militaire Suisse“, 12/79.
- „Зарубежное военное обозрение“, 1/81 и 8/83.
- „Војни гласник“, 4/87.
- „Вестник противвоздушној оборони“, 9/89.
- „Авијација и космонавтика“, 10/89.

Међусобна условљеност привреде и одбране

Пуковник у пензији др *Тодор Мирковић*

Аутор у чланку објашњава појмове „привреда“ и „одбрана“, а затим разматра њихов однос, међусобну зависност и условљеност. Полази од значаја максима: „јака привреда – јака одбрана“ и „јака одбрана – сигурна привреда“, али без њиховог апсолутизовања, а затим разматра привреду као базу на којој се изграђују војна моћ и одбрамбена способност једне земље.

Утицај одбрамбених припрема на привреду (негативан, позитиван), али и допринос војних активности развоју привреде, основна су питања у разматрањима односа између привреде и одбране. Аутор се осврће на гледишта појединих аутора и „школа“ војноекономске мисли о утицају војне потрошње на привредни развој и одбацује екстремна схватања у вези с тим, која су најчешће формирана и усвајана у ванредним околностима и специфичним условима. У свом аналитичком прилазу, полази од реалности, која условљава одређене одбрамбене припреме, нарочито у земљама које се налазе у кризним подручјима и неповољном стратегијском окружењу. Указује на значај реалних и објективних обавештајних и стратегијских процена, научног прилаза процењивању односа привреде и одбране и, у вези с тим, сагледавања чинилаца који доприносе и стабилности привреде и јачини одбране, као и тражења најповољнијих односа између трошкова и ефеката у планирању и реализовању војне потрошње.

Међусобна условљеност и зависност привреде и одбране добро је позната и често обрађивана у економској и војно-политичкој литератури и публицистици. Најчешће се објашњава констатацијама: „јача привреда, јача одбрана“ и „јача одбрана – безбеднија привреда“. Међутим, о стварној међусобној условљености и зависности те две друштвено важне категорије – о правцима и степену утицаја једне на другу, није све речено и научно доказано. Штавише, и даље постоје разлике у погледима не само између појединих теоретичара и публициста него и између појединих школа и дисциплина, нарочито када је реч о утицају „одбране“ на привреду, на њен економски раст и технички прогрес.

Према *Економској енциклопедији*,¹ привреда обухвата укупност производних и непроизводних делатности у сфери материјалне про-

¹ *Економска енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1984.

изводње, промета и потрошње економских добара и одређених услуга. Те делатности, у оквиру једне земље, према наведеном извору, јесу: индустрија, пољопривреда, шумарство, грађевинарство, саобраћај, занатство, угоститељство, трговина, туризам и банкарство. Тих десет делатности, развијене на једном геополитичком простору и заједно са њим, сачињавају привредну базу, из које настаје њена надградња у облику друштвених служби, укључујући и војну службу.

Одбрана се војно-терминолошки, појмовно и садржајно дефинише у ужем као један од видова оружане борбе, а у ширем смислу као скуп мера које се предузимају у оквиру припрема за рат – за одбрану државног суверенитета и територијалног интегритета. У нашим ранијим лексикографским издањима (*Војна енциклопедија*, *Војни лексикон*), постоји одредница *одбрана* само за вид оружане борбе. Међутим, постоје одреднице које одбрану објашњавају и у њеном ширем смислу, као „Народна одбрана“, „Национална одбрана“ и „Општенародна одбрана“. Атрибути *народна*, *национална* и слично придају се одбрани и у странијој литератури (енглеска, француска, руска, итд.), али и без њих *одбрана* често има исто значење. Тако, на пример, амерички војни теоретичар Џон Колинс, у својој *Великој стратегији*, одбрану дефинише као „мере које једна земља или коалиција земаља предузима ради отпора политичким, војним, економским, социјалним, психолошким и (или) технолошким нападима“.² То је, у ствари, дефиниција одбране у најширем смислу, јер не обухвата мере које једна држава или коалиција држава предузима само у оквиру одбране од спољне оружане агресије него и од свих других видова „напада“. У америчкој војно-политичкој и другој публицистици, међутим, појам одбране (*defense*) често се изједначава с појмом оружане снаге, као њему најважнијим материјализованим чиниоцем, нарочито када се разматрају питања о војном буџету и планови изградње оружаних снага Сједињених Држава.

Оружане снаге, њихово редовно (мирнодопско) одржавање, изградња и припрема за рат и јесу најважнији чинилац одбране од спољне агресије. Оне, у ствари, репрезентују јачину одбране једне земље и моћ одвраћања агресора од његових евентуално радикалних поступака.³ Истовремено, оне су те које успостављају најнепосреднију везу и односе са привредом, из које црпе изворе за своје постојање и развој и којој гарантују миран и безбедан развој. На односе између војске и привреде,⁴ као главног материјализованог, мада не јединог, чиниоца одбране,⁴

² John M. Collins, *Grand Strategy*, Annapolis, Md., 1973, str. 267.

³ Џон Колинс својој дефиницији одбране додаје: „Способности одбране јачају одвраћање и обрнуто“ (*исто*).

⁴ Сем војске, главни чиниоци способности одбране и снаге одвраћања од агресије су: географски простор (положај, величина, топографски створ земљишта, клима) и његова припремљеност за рат (одбрану); стање и потенцијалне могућности привреде, укључујући њену способност да обезбеди војску средствима ратне технике и другим материјалним потребама; број и структура становништва (национална, социјална, старосна) и његова одређеност и одлучност да брани и одбрани државни суверенитет и територијални интегритет земље.

утичу многи чиниоци који доприносе јачању и привреде и одбране, али и они који отежавају такав хармоничан развој.

Привреда – главни извор војне и одбрамбене моћи

Јачина војне силе једне земље може да се посматра у апсолутном и у релативном смислу, тј. кроз бројност и техничку опремљеност војске и кроз однос те војске према величини земље, њеном демографском и економском потенцијалу. Велика и економски снажна земља има (или може да има) јаку и добро опремљену војску, што не може мања и мање развијена земља, која нема могућности да на војном плану прати велике и индустријски развијене земље. Од тог општег правила има изузетака, који или имају неку материјалну подлогу или се, у крајњем, испољавају с великим негативним последицама, како у односу на привреду, тако и у односу на одбрану. Израел је, на пример, мала и средње развијена земља, али редовно одржава јаке и добро опремљене оружане снаге. Међутим, опремање тих снага и изградња израелске војне индустрије остварују се, претежно, на основу америчке војне помоћи. Већина других земаља Блиског и Средњег истока покушава да прати развојне процесе у изградњи војне силе у свету и за то користи своје велике природне ресурсе. Оне годинама улажу огромна средства у развој војне инфраструктуре и набавку савремених (у неким случајевима и најсавременијих) средстава ратне технике, што је умногоме утицало да те земље, и поред великог финансијског потенцијала, остају и даље у групацији земаља у развоју и на њихово апсолутно и релативно осиромашивање.⁵

Привреда јесте извор, али и основа постојања и изградње војне силе, као њене надградње. Међутим, ако се та основа прекомерно оптерети, може да попусти под теретом надградње, што пример неких земаља Блиског и Средњег истока јасно показује. Земље Блиског и Средњег истока, прекомерним улагањима у војне сврхе и успореним развојем, нису изузетак. И неке друге земље, пре свега бивши Совјетски Савез, исто су тако у периоду после Другог светског рата изграђивале јаке оружане снаге без потребног сагледавања последица по привреду. Наиме, дуго је СССР подизао с веома тешким последицама,⁶ велику војну надградњу на слабој економској бази.

У редовном мирнодопском периоду и у условима у којима неспутано делују закони тржишта неопходно је да се између привреде и одбране обезбеди однос који омогућава упоредан развој привреде и јачање одбране. Тај однос, као најповољнији или барем пожељан, наука није утврдила и јасно дефинисала. Међутим, искуство потврђује чињеницу да мање оптерећење привреде потребама одбране обезбеђује повољније

⁵ Апсолутно у смислу исцрпљивања природних ресурса, а релативно у смислу успореног привредног развоја (споријег од објективно могућег).

⁶ Необјективно је и ненаучно да се економски крах и распад Совјетског Савеза везују само или првенствено за прекомерно оптерећење привреде војним издацима. Наиме, ради се о многим околностима, као што је бирократизована држава и привреда, а у оквиру тога и тежиште на изградњи војне силе изван реалних одбрамбених и свих других потреба.

услове за бржи развој привреде, а да веће оптерећење привреде потребама одбране обезбеђује јачу одбрану у садашњости, али релативно слабију и одбрану и привреду у будућности.

Национални доходак као мерило привредне и војне моћи

Национални доходак (НД), укупан и по становнику, основни је показатељ економске и војне моћи.⁷ Кроз НД или друштвени бруто-производ (ДБП) најлакше и најнепосредније се успоставља однос између привреде и одбране; учешће трошкова за одбрану у расподели НД/ДБП показује степен оптерећења привреде потребама одбране, што се најчешће исказује процентом издвајања из НД/ДБП за војне потребе.

Мада су војни издаци у свету после Другог светског рата номинално стално повећавани, смањиван је степен издвајања из (светског) бруто-производа (БП). Војни издаци у свету од око 10 одсто БП крајем педесетих година смањени су на око осам одсто средином седамдесетих и на шест одсто крајем седамдесетих година. До 1990. године војни издаци у свету опали су на нешто више од четири одсто, с тенденцијом даљег опадања. Наведени подаци за свет у целини чине неку врсту просека, од којег су поједине земље и делови света значајно одступали. На пример, војни издаци у свету, зависно од земље, кретали су се у распону од један одсто (па и мање) ДБП до 25 и 30 одсто. На та одступања утицале су политика и стратегија светских сила и блокова, али и локални и регионални ратови. При томе, потврђено је да су се брже развијале земље чије је учешће војних расхода у расподели ДБП било мање од оних чији су војни издаци релативно (у односу на ДБП) били већи. Таква тенденција испољена је и код индустријских развијених земаља Запада – земаља с привредама које послују на тржишним принципима и код којих су најмања ограничења деловања економских закона. Сједињене Америчке Државе, на пример, редовно су имале високо учешће војних издатака у расподели ДБП (од 14 одсто средином педесетих до нешто мање од пет одсто крајем осамдесетих година). На основу раста ДБП по становнику, знатно су се спорије развијале од других индустријски развијених земаља западне Европе и Јапана, које су имале релативно мање војне издатке.⁸ У оквиру европских индустриј-

⁷ У вези с тим, ранији амерички секретар за одбрану, Џејмс Шлезингер, поред осталог, каже: „Широко је распрострањено мишљење ..., да је војна моћ једне земље грубо пропорционална њеном економском потенцијалу или ДБП“. (James Schlesinger, *The Political Economy of National Security*, New York, 1960, str. 257).

⁸ Дуго после Другог светског рата САД чврсто су стајале на првом месту по висини ДБП по становнику међу индустријски развијеним земаљама Запада, али и по стопи издвајања из ДБП за војне потребе. Међутим, почетком деведесетих година (1993), оне су по висини ДБП по становнику пале на седмо место. Испред САД налазе се Швајцарска (са 36.410 УС долара по становнику и 1,36 одсто војних издатака од ДБП); Луксембург (са 35.850 УС долара по становнику и 1,15 одсто ДБП за војне потребе); Јапан (са 31.450 долара и 0,94 одсто ДБП); Данска (26.510 долара и 1,92 одсто); Норвешка (26.340 долара и 2,80 одсто) и Шведска (са 24.830 долара и 2,58 одсто). Сједињене Америчке Државе су у

ски развијених земаља запажа се, такође, да су се земље са релативно мањим војним издацима (Немачка, Италија) брже развијале него земље с већим учешћем војних издатака у ДБП (Велика Британија, Француска).

Одбрана у функцији мира и безбедности

Континуитет наоружавања савременог света

Савремени свет ни после „хладног рата“ није ушао у еру која би се могла обележити као ера без оружја и сукоба. И у измењеним међународним условима, наоружавање је једна од значајних карактеристика савременог света, који је прожет многим грађанским ратовима и локалним и регионалним сукобима. После окончања „хладног рата“ обустављена је трка у наоружавању, која је дуго вођена између суперсила и блокова. Међутим, наоружавање уопште, па ни својеврсна трка у наоружавању, није обустављено. Битке се настављају у оквиру војних технологија, у којима повећан значај имају регионалне силе.

Процес контролисаног смањења снага и наоружања у Европи и Северној Америци, отпочет по завршетку „хладног рата“, наставља се, али је ограничен само на та два континента, и то не у целини. Све земље захваћене тим процесом и обухваћене одговарајућим уговорима не смањују подједнако, или уопште не смањују своје војне издатке, снаге и наоружање. На основу новијих података, само неколико земаља са та два континента (Белгија, Италија, Немачка, САД и Канада) у 1994. години имало је војне издатке мање него пред крај „хладног рата“ (1989/90).⁹ Све остале су задржале раније нивое издатака или су их повећале.¹⁰

У процес смањења снага и наоружања нису укључене земље Азије, Африке и Латинске Америке. Шта више, земље неких региона тих континената (Блиски и Средњи исток и тзв. Пацифички руб) систематски повећавају војне издатке и технички осавремењавају своје оружане снаге.¹¹ Тако су војни издаци у свету, номинално, задржани на нивоу с краја осамдесетих година (око 960 милијарди долара годишње), с тенденцијом благог повећавања у наредном периоду.

истој години имале 24.750 долара БНД по становнику, а за војне потребе су издвојиле 4,35 одсто друштвеног бруто производа. *Атлас Светске банке и Светски војни алманах* за 1993/94).

⁹ За земље Заједнице Независних Држава и не постоје поуздани подаци о висини издатака последњих година, али се они вероватно не смењују мерено стопом учешћа у друштвеном бруто-производу.

¹⁰ Видети *World Defence Almanac 1993 – 1994 – The Balance of Military Power*.

¹¹ Војни буџет Јапана, на пример, од 29,1 милијарди долара у 1989. години повећан је на 44 милијарде у 1993. години, а Кина свој војни буџет повећава по стопи од 15 одсто годишње. Слично је са једном и другом Корејом и неким другим државама тог региона.

Иако више не постоји међублоковска конфронтација, праћена надметањем у наоружавању, између великих сила и великих произвођача оружја води се невидљива трка у војним технологијама и борба за освајање светског тржишта оружја, што подстиче наоружавање како индустријски развијених земаља, тако и земаља у развоју.

Поводи и узроци припрема за одбрану

Све земље савременог света, међутим, не наоружавају се и не предузимају мере припрема за одбрану под утицајем спољне пропаганде и агресивног наступа великих произвођача и трговаца оружјем. У ствари, различити су циљеви и поводи одржавања и изградње војне силе појединих земаља савременог света. Једне то чине да би обезбедиле војну подршку својој спољној политици и дипломатији,¹² друге да би испуниле обавезе из уговора о савезништву (европске земље НАТО-а и Канада), треће да би и на тај начин њихова руководства демонстрирала своју моћ и утицај („ракета-комплекс“, уместо „пагода-комплекса“), четврте да би одвратиле потенцијалног агресора од радикалних поступака и ради одбране властитог суверенитета и територијалног интегритета од спољне агресије, уколико одвраћање не успе. У последњу групу спадају, претежно, земље из нестабилних и кризних подручја с неповољним положајем и стратегијским окружењем, а у таква подручја се сада убрајају Балкан,¹³ делови централне Азије, подсахарске Африке и Кариба, али и Блиски исток и северна Африка.

Неопходна и друштвено корисна делатност

Адам Смит је писао да „војници јесу непродуктивни, али су неопходни да заштите земљу од спољне агресије“. Појам „неопходности“ многи су, кроз историју, злоупотребљавали, припремајући се и за освајачке ратове, увек с позивом на припреме за одбрану. Та неопходност, ипак, не може да се порекне за земље које имају неповољан положај и стратегијско окружење, али следе искључиво одбрамбену политику и стратегију. Оне су, објективно, упућене на обимније одбрамбене припреме, укључујући одржавање и изградњу војне силе, од земаља које су у повољнијим стратегијским условима. Односно, положај и стратегијско окружење, а у вези с тим и реална и потенцијална опасност од спољне агресије, значајно утичу на обим и смернице припреме за одбрану.

¹² Бивши председник САД, Роналд Реган, на једној конференцији за штампу, поред осталог, рекао је: „Јасно нам је да једино војна сила није довољна, али без ње нема ефикасне дипломатије и преговарања, нема сигурне демократије и мира“.

¹³ У иностраним публикацијама често се делови раније Југославије и Балкан у целини стављају на прво место међу подручјима садашњих и потенцијалних нестабилности.

Степен и видови опасности од спољне агресије, по правилу, утврђују се на основу стратегијских процена, према којима се одређују средства и начини супротстављања тим опасностима. Међутим, често се спољна опасност прецени, али и потцени, а једно и друго има (или може да има) велике негативне последице. Прецењена опасност, без обзира на то да ли је настала као грешка у прилазу или због „потреба“ политике и виших циљева, изазива прекомерно ангажовање људских и материјалних ресурса у припремама за одбрану и узрокује поремећаје у привредном и друштвеном развоју.¹⁴ Потцењена опасност од спољне агресије, а друге стране, може да води стратегијском изненађењу и slabом и неорганизованом супротстављању агресији, нарочито у почетном периоду рата.

Добро организована, на реалним и објективним стратегијским проценама припремљена и на здравим економским основама заснована, одбрана је – допуњена јавно демонстрираном спремношћу и одлучношћу свих субјеката друштва за одбрану – важан чинилац одвраћања од агресије. Насупрот томе, недовољна припремљеност одбране, уз унутрашње слабости друштва, може да буде подстицај потенцијалном агресору за предузимање агресије, којој могу да претходе разне „подземне“ (тајне, специјалне) активности ради даљег слабљења одбране и стварања услова за успех у агресији.

Припрема за одбрану, која подразумева одговарајућа улагања (финансијска и друга), оптерећење је за привреду и изазива одређене последице, али су оне много мање од социјалних, економских и других последица које би настале у случају стране војне инвазије. Тако су улагања у одбрамбене припреме нека врста осигурања од ризика, на које су – под утицајем спољних околности – многе земље упућене.

Одвраћањем од агресије одбрана, укључујући и њену војну силу, обезбеђује привреди одређене „дивиденде“ на уложене „акције“ (средства), које она остварује радом у миру и безбедности. Права вредност тих „акција“, међутим, потврђује се у случају да одвраћање не успе и да до оружане агресије ипак дође. Успешним супротстављањем агресији одбрана оправдава сва претходна улагања у њене припреме. У противном, долази до сламања тог важног стуба привредне надградње и, истовремено, до рушења базе на којој је он изграђиван.

¹⁴ Готово класичан пример за то је 1968. година, када је у претходној Југославији дигнута права узбуна на опасност од могуће инвазије снага Варшавског уговора после интервенције у Чехословачкој. Одговор на ту „претњу“ било је убрзано јачање ЈНА, обнављање концепта и формирање јединица и органа територијалне одбране готово на свим нивоима привредне и друштвене структуре. Све је то утицало на успоравање привредног развоја и, у крајњем, на слабљење не само привреде него и (чврстине) одбране.

Утицај одбрамбених припрема на привреду

Утицај припрема за одбрану, под којима се подразумевају, пре свега, одржавање и изградња војне силе, али и изградња војне инфраструктуре и војне индустрије, што све захтева одређена улагања из дохотка оствареног у привреди, предмет је вишевековног истраживања, али с неуједначеним и општеприхваћеним резултатима.

Разлике у гледиштима

Током историјског развоја настале су, условно, три школе војно-економске мисли, с различитим гледиштима на питање утицаја (позитивни, негативни) улагања у војне и одбрамбене припреме на привреду и њен развој. Творци класичне школе политичке економије (Пети, Смит, Рикардо) и њихови следбеници, укључујући Маркса и Енгелса и њихове присталице, нагласили су негативне последице војне потрошње на развој привреде.¹⁵ Слична гледишта заступају и многи економисти новијег доба, који своја истраживања проширују и на могуће последице рата вођеног и средствима велике убојне и разорне моћи.

Другу групу економиста, или другу школу војно-економске мисли, чине претежно присталице енглеског економисте Мејнарда Кејнза, који заступају гледиште да општа, а тиме и војна потрошња помаже решавању проблема запослености и реализације. Они виде важан повратни утицај војне потрошње на привредни развој, али не већи од утицаја осталих општих трошкова. На основу Кејнзовог учења, код многих економиста формирано је мишљење да повећање војних издатака и јачање војне привреде доприносе отклањању криза и решавању проблема реализације у условима хиперпродукције.

Настанак треће школе војно-економске мисли подудара се с техничком модернизацијом војске. Њени пионири су немачки реформисти, који су, пре и у време Првог светског рата, у војној потрошњи и војној производњи сагледавали велику корист привреде. Њихова учења су ишла дотле да војну потрошњу и војну производњу виде као главни услов за решавање великих привредних проблема, пре свега незапослености и отежане реализације. И поред озбиљних покушаја да се њихова гледишта оповргну, она се, у нешто измењеном облику и допуњена новим „аргументима“, могу наћи код савремених економиста, пре свега америчких. Основу за своје тврдње обично налазе у примеру САД, односно њиховом привредном развоју и техничком напретку у време и после Другог светског рата. Отуда и тврдње да САД и друге индустријски развијене земље Запада у читавом периоду после Другог светског рата остварују готово континуиран и брз привредни развој захваљујући великој војној потрошњи и достигнућима у војним технологијама.

¹⁵ Добро је позната Марксова тврдња из *Економских свезака* да је потрошња за рат „у непосредно економском погледу исто као кад би нација бацала у воду део свог капитала“.

Ниједно од наведених гледишта не може се узети као апсолутно тачно, нити се може потпуно негирати. У сваком од њих има истине, с позитивним или негативним предзнацима, али уз искључивање једних или других екстремних гледишта.

Непродуктивни карактер војне потрошње

Корени гледишта о непродуктивном карактеру војне потрошње, која се и у садашње време наводе у економској литератури, налазе се у радовима твораца класичне политичке економије – Адама Смита и Давида Рикарда, који су трошкове за војне потребе сврставали у општу потрошњу и, као такве, сматрали их непродуктивним. Како је Карл Маркс већину економских поставки које су утврдили творци класичне политичке економије преузео и унео у своја дела, преузео је и гледиште о општој, па и о војној потрошњи, као непродуктивној. То је било гледиште и његовог најближег сарадника, Фридриха Енгелса, који се више бавио војним и војноекономским питањима. У свом капиталном делу *Антидиринг*, поред осталог, написао је „Сила, то је данас војска и морнарица, а једна и друга стоје ... безбожно много новца. Међутим, сила не може да прави новац, него највише што може (то је) да га одузме кад је већ направљен“.¹⁶

Творци и следбеници класичне политичке економије и марксистичке економске мисли сматрали су да војска постоји и наоружава се на терет привреде, да од ње одузима оно што је производни рад створио и дао. Међутим, гледишта о потрошном и непродуктивном карактеру војске заступају и неки савремени економисти и теоретичари. На пример, амерички економиста Мелман Сејмур, у делу *Капитализам Пентагона*, поред осталог пише: „Ратна привреда функционише паразитски на телу целе привреде, која је храни и сама себе слаби ...“¹⁷ Мелман Сејмур је нагласио не само непродуктиван него и „паразитски“ карактер ратне (одбрамбена, војна) привреде. Иста или слична гледишта заступају многи други економисти који су се пре и после Мелмана бавили питањима војне (ратна, одбрамбена) економије,¹⁸ а потврђују их и кроз анализу односа војне потрошње и националног дохотка.

Национални доходак и војна потрошња

Национални доходак (НД), у свом кретању, пролази кроз две неодвојиве и међусобно зависне фазе: *фазу стварања* и *фазу расподеле*.

¹⁶ Фридрих Енгелс, *Антидиринг*, „Напријед“, Загреб, 1945, стр. 172.

¹⁷ Melman Seymour, *Pentagon Capitalism – The Political Economy of War*, New York, 1971, стр. 82.

¹⁸ F. W. Hirst, аутор *Политичке економије рата*, прикупљао је податке о трци у наоружавању између великих европских сила уочи Другог светског рата и изучавао утицај војних издатака на привреду и стандард становништва. Закључио је да „војни издаци у том обиму, ниуком случају не могу бити репродуктивни. Они исцрпљују изворе националних привреда, парализу акције националних финансија и трговине и угрожавају опште благостање“ (према G. Kennedy, *Defence Economics*, London, 1983, стр. 16).

Прва фаза, фаза стварања, остварује се у процесу материјалне производње, у којем одбрамбени субјекти, по правилу, не учествују. Шта више, припреме за одбрану условљавају издвајање из процеса производње делова основних производних чинилаца, као што су радна снага, природни ресурси, репроматеријали и друга материјална добра, који се ангажују и (или) користе за специфичне војне (одбрамбене) потребе. Другим речима, одбрана, начелно, не учествује у стварању НД, али учествује у његовој расподели и, на одређени начин, утиче на остале учеснике у тој расподели. У најопштијем, НД дели се на акумулацију и на потрошњу (лична и општа). Одбрана у својим трошковним захтевима учествује у расподели *опште потрошње*, тако да се она може даље рашчланити на *војну* и *осталу општу потрошњу*.

РАСПДЕЛА НАЦИОНАЛНОГ ДОХОТКА

Као учесник у расподели НД, изражено кроз војну потрошњу, одбрана непосредно утиче на величину и структуру осталих учесника у тој расподели (акумулација, лична и невојна општа потрошња). Тако, на пример, војна потрошња и акумулација међусобно су супротстављене, јер у условима непромењене личне и остале (невојна) опште потрошње свако повећање војне потрошње има за последицу смањење акумулације, и обрнуто. Исто се може рећи и за односе војне потрошње према осталим учесницима у расподели НД (лична и остала општа потрошња). Нешто је другачије када се кроз расподелу НД и ДП посматрају инвестиције (у просту и проширену репродукцију, у привредне и непривредне сврхе). Део опште, па и војне потрошње, наиме, улаже се у непривредне инвестиције – инвестиције које производе повратно дејство и (посредно) доприносе развоју привреде (школство, наука, здравство, култура и др.) и повећању личног и друштвеног стандарда.

Улагање у одбрамбене припреме – подстицај развоју привреде

Највећа улагања у одбрамбене припреме остварују се преко војних издатака, који се наменски обично деле на личне, опште, материјалне и оперативне трошкове; трошкове за изградњу објеката војне инфраструктуре и војног стандарда, и трошкове за развој, производњу и

набавку средстава наоружања и војне опреме. Реализација тих издатака изазива одређене активности које посредно и непосредно утичу на привреду и њен развој, с тим што неке од тих активности јаче, а друге слабије утичу на развој привреде, неке су видљиве и лако мерљиве, а друге нису.

Издаци за личне, опште материјалне и оперативне потребе не реализују се кроз материјалну производњу и не учествују непосредно у стварању националног дохотка. Међутим, они материјалну производњу подстичу *генерисањем тражње*. Лична, општа материјална и оперативна потрошња, у крајњем, реализује се на тржишту роба и услуга, где се јавља с повећаном тражњом прехрамбених и других животних потреба, погонског горива и мазива, канцеларијског и другог намештаја и прибора итд. На тај начин настаје тзв. мултипликатор тражње, који диктира потребу континуитета и проширења производње робе широке потрошње.

Значајан део активности у припреми за одбрану чини *војна обука*, која је сада мање стројева и тактичка, а више војностручна (техничка). Знања и искуства стечена у тој обуци лако се могу применити и користити у ванвојним делатностима. Тако, на пример, многа занимања за која се оспособљавају војници, као што су руковање и одржавање средстава везе и електронике, моторних возила и ваздухоплова, па и сложених система оружја и оруђа, могу да се користе и у привреди. Зато се за савремену војску каже да је својеврсна школа.

Кроз редовну обуку, али и изван ње, војска непосредно учествује у изградњи земље (изградња путева, мостова и друго), пружању услуга и помоћи становништву и у отклањању последица временских непогода. И преко тих делатности војска помаже привреду и доприноси њеном развоју. Слично је и с изградњом објеката војне инфраструктуре (касарне, полигони, складишта за борбена и неборбена средства, луке и аеродроми, постројења војне индустрије, објекти војне фортификације и путеви који све то повезују), као и објеката тзв. војног стандарда (војни станови, војне санитетске установе, клубови војске, војна одмаралишта). Изградња и одржавање тих објеката такође повећава тражњу одговарајућих материјала и услуга и повећава запосленост и производњу. Сем тога, тим објектима се повећава друштвено богатство земље, а многи од њих се лако могу прилагодити за коришћење у цивилне сврхе. Неке од њих (санитетске установе, клубови војске и војна одмаралишта), у ствари, редовно користи и цивилни део грађанства, а станови остају на коришћење (или у наслеђе) новим генерацијама, које се ретко опредељују за војни позив.

Посебан значај имају производња и набавка средстава наоружања и војне опреме (НВО). Наиме, производња средстава НВО, у суштини, не разликује се од друге материјалне производње, али због специфичности намене њених производа (не могу да се користе као средства за производњу, нити су средства за подмиривање основних животних потреба – у храни, одећи и обући, становању и слично), према мишљењу

неких аутора, она нема продуктивни карактер.¹⁹ Међутим, та мишљења су дискутабилна, нарочито када се та производња посматра са становишта неопходности и друштвене корисности припреме за одбрану и чињенице да се за вредност произведених средстава НВО повећава НД или друштвени бруто-производ. Сем тога, део војне производње намењује се за извоз, а извоз средстава НВО разликује се од извоза других роба и услуга само по томе што је профитабилнији.²⁰

За развој привреде најзначајнија је производња НВО за инострано тржиште. Средствима страног плаћања, која се добију од извоза НВО, може да се набави роба широке потрошње, опрема и репроматеријал за просту и проширену репродукцију, чиме се подстиче развој привреде у целини. За разлику од извоза, увоз НВО има сасвим супротне ефекте: условљава одлив девиза и ограничава могућности континуитета и проширења производње, нарочито оне која зависи од увоза. Тако земље које увозе НВО (то су углавном мање и мање развијене земље, тј. већина земаља у развоју) имају највећи терет припрема за одбрану. У вези с тим, Савезна Република Југославија има одређене предности, јер има значајне капацитете за развој и производњу средстава ратне технике.

Војни научноистраживачки рад и технички прогрес

Достигнућа у војној техници један су од основних разлога за веровање многих економиста да су војне активности, пре свега оне које су везане за војну технику, важан, ако не и најважнији подстицај привредном развоју и техничком прогресу уопште. То је донекле разумљиво када се зна да су у великим ратовима, поред огромних убојних и разорних ефеката, настајала и велика научна и техничка достигнућа, која су касније преношена и у цивилни сектор привреде. Таква пракса је настављена и у периоду после Другог светског рата. Наиме, у оквиру војног научноистраживачког рада дошло се до бројних нових хемијских производа и супститута, разноврсних специјалних метала (легуре) и неметалних материјала; до бржег ослобађања нуклеарне енергије и њене мирнодопске примене; бржег развоја електронике, оптоелектронике и електромагнетске технике; до савршенијег система комуникација и информационог система; до бржег и успешнијег освајања ваздушног и свемирског простора; до настајања вештачке интелигенције итд. Дакле, развојни процеси у војној техници на посебан начин су обележили Други светски рат и период после њега, што су неки аутори означили као „војну револуцију“, која је претходила (и била услов) „другој индустријској револуцији“.²¹

¹⁹ Жарко Крупез, *Утицај ратне производње на друштвену репродукцију*, „Војно-економски преглед“, бр. 11/72.

²⁰ Французи, не без разлога, често наглашавају да је извоз парфема користан, али је извоз „миража“ много кориснији.

²¹ „У току војне револуције усавршили су се аутоматика, електронски апарати и машине. Они су почели преображавати производњу и да мењају друштвену

Гледишта о војнотехнолошком развоју као „претходници“ технолошког развоја и снажном подстицајном чиниоцу привредног развоја уопште заступали су и неки наши економисти.²² Никола Чобелић је, на пример, о томе, поред осталог, писао да „војна истраживања играју водећу улогу, чијим се посредством остварују највећа концентрација напора за научно-технички прогрес, а и најзначајнија научно-техничка открића везана су за сектор војних истраживања“.²³ Међутим, према наведеним гледиштима, допринос војнотехничких достигнућа привредном развоју и технолошком програму уопште много је већи него у стварности.

Достигнућа у војној техници резултат су приоритета у одређеним условима и у одређеном времену. У великим ратовима приоритет имају истраживање и развој нових средстава ратне технике, што даје одређене резултате, а тако је, умногоме, било и у време тзв. хладног рата.²⁴ За истраживање и развој везане за војну технику ангажују се велики људски и материјални ресурси, а крајњи резултат су, ипак, средства специфичних карактеристика и намене – средства ратне технике. Јер, само се део тих достигнућа примењује у цивилном сектору привреде, и то, због разних околности, укључујући и војне и пословне тајне, често с великим закашњењем.²⁵ Све то не умањује значај доприноса војног научноистраживачког рада привредном развоју и техничком прогресу, али постоји потреба за изналажењем могућности за што чвршће спајање војног и цивилног научноистраживачког рада, а тиме и за што већим коришћењем достигнућа војне технике у цивилном сектору привреде.

структуру, најпре у САД, а затим у Русији, Великој Британији и Западној Европи“, писао је Фриц Штернберг (F. Sternberg, *Војна и индустријска револуција*, ВИЗ, Београд, 1976, стр. 66).

²² Проф. др Радмила Стојановић, у једном од својих дела, поред осталог, пише: „Задатак система народне одбране, више него било који други део друштва узет појединачно, утиче на научно-истраживачки рад у земљи и на формирање врхунских стручњака у осетљивим подручјима науке и технике ...“ (Радмила Стојановић, *На путу ка високом индустријализованом социјализму*, Београд, 1984, стр. 66).

²³ Никола Чобелић, *Привредна структура СФРЈ – Раст, структура и функционисање* – књига I, „Савремена администрација“, Београд, 1976, стр. 66.

²⁴ Током седамдесетих година, према подацима УН, на пословима истраживања и развоја на пољу војне технике у свету било је ангажовано око 500.000 врхунских научника и истраживача, два пута више од броја инжењера и научних радника у цивилном сектору свих земаља у развоју. Истовремено, Сједињене Америчке Државе су, од укупних улагања у истраживање и развој из државног буџета, две трећине намењивале војном, а свега трећину цивилном истраживању и развоју.

²⁵ Експерти УН проценили су да „да војне технолошке апликације у цивилној сфери, изгледа, варирају између 20 и 35 одсто, што значи да резултати истраживања и развоја у војне сврхе најлазе на релативно малу примену у цивилном сектору“ (Study on Relationship between Desarmament and Development, UN A/36/356, N. York, 1981).

Од настанка организованих друштвених заједница сукоби, а неодвојиво од њих војска и оружје, стални су пратилац човечанства. Тако ће, вероватно, бити и убудуће. Можда ће сукоби и војска једног дана нестати с међународне сцене, али то је далека и неизвесна будућност. На садашњем степену развоја људског друштва и у условима садашњих динамичних кретања у свету, нарочито на балканским просторима, припреме за одбрану укључујући и (пре свега) одржавање и изградњу војне силе, остају *conditio sine qua non* (услов без којег се не може).

Од твораца класичне политичке економије до њихових ранијих и садашњих следбеника постоји сагласје о непродуктивном карактеру војне потрошње, која оптерећује НД и успорава развој привреде. Такође, постоји готово општа сагласност да је стварни и трајни мир углавном у сфери жеља мирољубивог дела човечанства, које су у садашњим условима за многе земље и делове света неостварљиве. Све то чини неизбежним постојање војске и предузимање одређених мера одбране. Та добро позната и готово општеприхваћена гледишта допуњавају се сазнањима да издвајања за војску и одбрану нису „у непосредно економском погледу исто као кад би нација бацала у воду део свог капитала“, како је говорио Маркс, већ да активности које настају као резултат војне потрошње производе одређена материјална добра, увећавају друштвено богатство и друштвени бруто-производ, мада не сразмерно улагањима у војне и одбрамбене сврхе.

Неки аутори, међутим, у сагледавању позитивних ефеката улагања у одбрамбене припреме отишли су предалеко, па су војној потрошњи, војној производњи и (нарочито) војном научноистраживачком раду дали својства која они реално немају – својство главног стабилизатора привреда индустријски развијених земаља и главног покретача, који убрзава привредни развој и технички прогрес тих земаља. Они су, при томе, занети углавном успоном америчке привреде у време и у првим годинама (или деценијама) после Другог светског рата, занемарили потребу за бољим сагледавањем услова у којима су се америчка привреда и технологија развијале. Занемарили су, такође, проширивање својих истраживања на друге земље и услове привређивања, укључујући и сагледавање алтернативних решења, тј. какви би резултати били ако би се средства, уместо у војне и одбрамбене, улагала у привредне сврхе.

У разматрању односа између привреде и одбране, њихове међусобне условљености, не може се полазити ни од једног екстремног гледишта да су војска и одбрана само терет друштва и кочница привредног развоја или да су војна потрошња и војна производња главни стабилизатори привреда индустријски развијених земаља и основни подстицајни чинилац њиховог развоја. Такве искључивости, у ствари, савремена наука побија и долази до закључка да су улагања у одбрамбене припреме заиста економски терет друштва, али да тај терет није једнак висини улагања, већ је умањен за вредност друштвеног производа који се ствара

активностима у припремама за одбрану, као и доприносом војске изградњи земље и укупном развоју њених производних снага.

Када се разматрају разлике у гледиштима појединих економиста, па и школа војноекономске мисли, треба узимати у обзир време и услове у којима су она настала, као и то на коју и какву се војску (одбрану) она односе: да ли на војне (одбрамбене, ратне) припреме које се предузимају ради освајања туђих или одбране властитих територија; да ли су одраз нужности или ствар избора владајуће класе, и слично. Још је мудри Аристотел, у античко доба, писао да „најбоља држава треба да буде организована и *војнички*, али не ради ратовања него ради одржавања мира“. За Аристотела, очигледно, постојање војске није само ствар нужности него и друштвене корисности, а та корисност се огледа у стварању услова да „домаћинства“ и држава могу у миру да функционишу. Много касније, француски економист Жан Батист Сеј, сагледавајући војску у њеној освајачкој (рушилачкој) улози, у свом познатом *Трактату политичке економије*, поред осталог, писао је: „Смит назива војника непродуктивним радником. Побогу, зар он није ништа горе од тога. Па, он је рушилачки радник, јер не само да троши производе неопходне за своје издржавање, него је позван да разори ... плодове туђег тешког рада“. Немачки реформисти истраживали су утицај војне потрошње на привреду почетком овог века, када је привреда великих сила тога доба пролазила кроз тешку кризу, па су излаз из те ситуације сагледавали у повећаној војној потрошњи и у освајању тржишта, макар то било и силом.

Међутим, када се одбрана разматра као концепт у остваривању (као скуп мера које једна земља предузима у оквиру припрема за одбрану од спољне агресије) без освајачких премиса, иако је у том случају условљена првенствено утицајем спољних чинилаца, актуелно је питање које поставља британски економиста Џ. Кенеди: колико одбране, односно, конкретније, колике и какве војне снаге једна земља треба и може да има? У тражењу одговора на наведено питање, две речи могу да буду нека врста водиле: *треба и може*. Наиме, појам *треба* детерминише положај и стратегијско окружење земље, одакле произилази и степен њене угрожености од спољне опасности, који се утврђују на основу обавештајних и стратегијских процена, док појам *може* одређују њене економске могућности. Та два појма (*потреба и могућност*) често су у супротности. Било би идеално ако би се та супротност могла решавати тако да не буде на штету ни одбране ни привреде, али због њихове велике узајамности и зависности то је, краткорочно, готово немогуће. Нешто је другачије ако се проблем посматра дугорочно, са становишта: јача одбрана у садашњости, релативно слабија и привреда и одбрана у будућности; слабија одбрана у садашњости, јача и привреда и одбрана у будућности. У вези с тим, одређену пажњу заслужује савременија енглеска школа војноекономске мисли, која придаје велики значај истраживању чинилаца који, сем војске, делују у правцу одвра-

мања од агресије и смањења опасности од спољњег угрожавања суверенитета и територијалног интегритета, а тиме и смањења оптерећења привреде издацима за одбрамбене припреме. Њени истраживачи сматрају да, у вези с тим, повећан значај има унутрашња политичка, економска и друга стабилност, као и смишљена и активна дипломатија, која треба да тежи градњи мостова разумевања и сарадње са суседним државама, великим силама и међународним организацијама. Осим ње, вредна је пажње и америчка школа „војног менаџмента“, која истражује могућности рационализације војне потрошње и оптимизације способности одбране у оквиру расположивих (одобрених) средстава за одбрану.

Сукцесија и међународноправни статус имовине оружаних снага Југославије

Мр Владан Јончић

Питање имовине оружаних снага СФРЈ једно је од мноштва питања везаних за имовину СФРЈ после насилне сецесије неких бивших југословенских република. Аутор то питање посматра с међународноправног аспекта и полази од реалних чињеница да се Југославија није распала, већ да је остала територијално умањена, што је последица насилне сецесије неких република. Са становишта међународног права, Савезна Република Југославија има идентитет и континуитет државности на међународном плану са СФР Југославијом. На основу тога, нема потребе да улази у расправе о деобном билансу са бившим републикама.

Имовина Југословенске народне армије била је у друштвеној својини, која је с међународног аспекта државна својина. Имовина Територијалне одбране може бити предмет разговора, јер су њена изградња и опремање делом финансирани из буџета република, док је ЈНА, као савезна војска, финансирана из буџета Федерације. Питање сукцесије се не поставља, јер се земља није ни распала (такво је мишљење Бадинтерове комисије), нити је сецесија изведена мирним путем, па да је, уместо једне државе, настало више нових, које на основу сукцесије претендују да буду сукцесори СФР Југославије.

Имовина ЈНА састоји се од покретних и непокретних ствари, потраживања и дуговања. Покретне ствари, потраживања и дуговања наслеђује СР Југославија.

Непокретне ствари постају предмет дуга бивших република, на чијим је територијама имовина остала, према СР Југославији.

Талас великих промена је захватио државе источне Европе. Са међународне сцене нестао је један војнополитички савез – Варшавски уговор, и проузроковао суштинске промене у међународним односима. Његовом распуштању претходиле су корените промене у бившем СССР-у и другим социјалистичким државама источног лагера. Међутим, промене, праћене потресима на политичком, економском, културном и војном плану, нису захватиле само државе Источног блока већ и друге социјалистичке државе. Једна од тих држава је и Југославија. На граници између два војно-политичка савеза – Варшавског уговора и НАТО-а – Југославија је имала свој специфични пут развоја социјализма и могло се очекивати да ће најбезболније превазићи потресе источног света. Међутим, доживела је најстрашнију судбину у процесу великих промена у Централној, Источној и Југоисточној Европи. Уз насилну

сецесију, са грађанским ратом невиђене бруталности, почело је „ломљење“ југословенске федерације, из које су се насилно издвојиле републике – чланице федерације: Словенија, Хрватска, Македонија и, на крају, са најстрашњим грађанским ратом на тлу Европе у 20. веку, уз доделу – Босна и Херцеговина. У југословенској федерацији су остале републике Србија и Црна Гора. Нагли прекид свих политичких, економских, културних и других веза између нових држава и остатка Југославије поставио је бројна питања везана за сукцесију и међународноправни континуитет СФРЈ и „нове“ Југославије. У ствари, поставља се питање шта је са имовином „бивше“ СФРЈ и, посебно, са имовином оружаних снага СФРЈ „као заједничке оружане силе свих народа и народности Југославије и свих радних људи и грађана“.¹ Решавање судбине имовине ОС Југославије тесно је везано за судбину признања „нове“ Југославије – Савезне Републике Југославије, за њен међународноправни континуитет и за право да буде сукцесор СФР Југославије. Питања континуитета и сукцесије нису празна теоретисања, већ чине одговарајући међународноправни основ за објективан међународноправни статус једне државе и одговарајући основ за понашање њених државних органа (дипломатија и други званични политички субјекти) у времену које карактеришу велике промене.

Континуитет и сукцесија

Појам континуитета. У пракси се често израз *континуитет* меша са изразима *субјективитет* и *идентитет*. Непознавање њиховог појмовног значења доводи до њиховог изједначавања и схватања као синонима. Теоријски и практични значај одређивања појма идентитета и континуитета је у захтеву да се за утврђивање континуитета најчешће тражи доказ о томе да се ради о истоветној држави која се налази у процесу неких промена, па се поставља питање њеног међународноправног положаја.

Субјективитет у праву значи носиоца права и дужности у једном правном поретку. Субјекти међународног права су носиоци права и обавеза у међународном правном поретку. Државе су основни носиоци права и обавеза у међународним односима и одговарају за њихово спровођење. Очување субјективитета једне државе, поред свих промена, даје основ да се може говорити о идентитету те државе.

Идентитет значи да држава остаје иста поред свих унутрашњих промена које је претрпела. То могу бити промене власти, политичког режима и облика владавине, без обзира на узрок (уставна промена, револуција, пуч или државни удар). Ако су промене утицале на промену територије, у теорији међународног права нема јединственог мишљења о томе да ли то утиче на идентитет државе. Најчешће то није само

¹ Тако је у Закону о општенародној одбрани СФРЈ одређена ЈНА као заједничка оружана сила социјалистичке Југославије, чиме је правно регулисан однос између војске, народа и државе (*Закон о општенародној одбрани СФРЈ*, чл. 99, став 1, „Сл. лист“, бр. 21/82).

унутрашња ствар државе. Посебно ако се значајно мењају територија, становништво и власт не може се говорити о истоветности те државе са претходницом. Најприхватљивије решење јесте да се питање идентитета регулише у сваком поједином случају.

Део теоретичара међународног права поистовећује идентитет и континуитет. Тако Ј.Л. Кунц сматра да до поистовећивања долази због тога што је питање идентитета филозофско питање и веома проблематично, па се неки теоретичари везују за „континуитет“ држава и тиме стварају конфузију у доктрини међународног права.² Други писци користе оба термина. Тако, на пример, код нас Смиља Аврамов пише да се у случају политичких промена, уколико су се дубоко одразиле на структуру државе, поставља питање идентитета и континуитета државе.³ Погрешно би било закључити да С. Аврамов поистовећује та два израза. Напротив, даљи текст у наведеном делу потврђује да аутор указује на њихову међусобну повезаност. Грин Хекворт сматра да се влада може мењати с времена на време, као и облици владавине (монархија у републику), не дирајући, притом, у континуитет и идентитет државе као међународне личности.⁴ Насупрот томе, други их разликују и најчешће повезују. Г. Кансаки сматра да се о идентитету може говорити у случајевима када се о конкретној држави говори тек после неких догађаја, када се проверава истоветност претходне са садашњом државом, док континуитет означава непрекидност њеног постојања и за време тих догађаја.⁵ У нашој теорији, поред С. Аврамов, исто становиште има и С. Ђорђевић.⁶

Под континуитетом се подразумева непрекидност, непрекинутост, настављање без прекида, сталност, одржавање, односно непрекидно трајање нечега. У праву, под називом правни континуитет, термин има значење непрекидности правног поретка без обзира на промене у држави. У међународном праву се означава непрекинуто постојање или трајање државе или опстанак државе. Правни континуитет у целини има два вида – унутрашњи и међународни вид. *Унутрашњи вид континуитета* се односи на континуитет унутрашњег права, и обухвата непрекидност државноправног поретка као предмета уставног права. *Међународни вид континуитета* се односи на права и обавезе државе као

² J.L. Kunz, *Identity of States under international Law*, „American Journal of International Law“, 1955, No. 1. p. 70; A. Verdross, *Worterbuch des Volkerrechts*, Berlin, 1931, p. 295–297; K. Marek, *Identity and Continuity of States in Public International Law*, Geneva, 1954.

³ С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, „Научна књига“, Београд, 1989, стр. 91.

⁴ М. Милојевић, *Континуитет и сукцесија држава*, Зборник радова, „Срем публик“, Београд, 1994, стр. 9, из дела G.H. Hackworth, *Digest of International Law*, 1940, p. 127.

⁵ У више својих радова Georgio Cansacchi разматра то питање: *Identitet' et continuite' des sujets internationaux*, *Recueil des Cours de l'Academie de droit international de La Haye*, 1970, t. 130.

⁶ С. Ђорђевић, *О континуитету држава са посебним освртом на међународни континуитет Краљевине Југославије и ФНРЈ* (докторска дисертација), Београд, 1967.

субјекта међународног права. Њиме се означава непрекидност међународноправног субјективитета, односно права и обавеза једне државе према другим субјектима међународног права. Таква непрекидност се назива међународноправни континуитет.

Основна правила о континуитету. Под тим се подразумевају два питања: а) када постоји континуитет и б) шта он представља?

а) Континуитет је одређен као идентитет или истоветност једног субјекта права који је у вези са променама које су се догодиле, али је он са правног аспекта остао исти. Опште је мишљење да унутрашње промене не утичу значајно на међународни континуитет једне државе. Тако, промена устава, владе (у складу са уставом), шефа државе или облика владавине не утиче на идентитет државе, а самим тим ни на континуитет правног поретка те државе. Када се ради о променама изазваним неуставним путем, насилним путем, револуцијама, државним ударима и пучевима, постоји извесна несагласност у теорији и пракси. Већина теоретичара прихвата идентитет државе уз признање нове владе од стране других држава. Најчешће као препоруку за лакше укључење нове државе у међународну заједницу, него као услов за њено признање.⁷ Међутим, признање не би требало да утиче на континуитет државе, јер су за идентитет власти без значаја идентитет владе, устав, облик уређења, облик владавине или начин њихове промене. Значајан је извор суверености, тј. начело народног суверенитета, јер је право народа да одлучује о сопственом уређењу државе. За идентитет власти је значајно њено функционисање, а не како је успостављена. Неуставна промена система ствара само унутрашњи дисконтинуитет или „прекид уставног континуитета“, што отвара друга питања, али нема значаја за континуитет те државе у међународној заједници.⁸

Промене везане за територију намећу питање постојања идентитета и континуитета државе. Правила о томе колика територија и који њен део треба да остане једној држави да би очувала свој идентитет и континуитет нема ни у теорији, ни у пракси. Нека схватања у оквиру геополитичке теорије полазе од става да у свету постоје простори који чине средиште света, „колевку народа“, „срце земље“ („*Herz Lend*“), и да онај ко поседује то средиште поседује и чиниоце свог идентитета

⁷ С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, „Савремена администрација“, Београд, 1989; G.H. Hackworth, *исто*, р. 127; К. Марек, *Identity and Continuity of States in Public International Law*, Geneva, 1954; М. Милојевић, *Континуитет и сукцесија*, *исто*, стр. 10–13.

⁸ С. Врачар прекид уставног поретка назива „дисконтинуитетом државноправног поретка“ и поистовећује га са револуцијом. Све промене везује за унутрашње право, које не морају да имају утицаја на међународне односе са другим државама (С. Врачар, *Револуција и дисконтинуитет државноправног поретка*, *Анали Правног факултета у Београду*, 1961, бр. 4, стр. 426–428.) Са међународноправног аспекта је још важнији рад С. Ђорђевића, *О континуитету држава с посебним освртом на међународноправни континуитет Краљевине Југославије и ФНРЈ*, „Научна књига“, Београд, 1967; Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 1951; J. Andrassy, *Међународно право*, „Школска књига“, Загреб, 1954, стр. 43.

и елементе моћи.⁹ Ханс Келзен сматра да држава остаје иста све док „територија остаје у битности иста“.¹⁰ Поставља се питање када територија остаје „у битности иста“. Пракса није јединствена, али се сматра да је у случају губитка делова територије за идентитет и континуитет важно да остане очувано „средиште територије“ на којој је држава настала.¹¹ У пракси је потврђено такво схватање у пресуди отоманским дуговима од 1925. године као признање континуитета турске републике са турском царевином. У том случају се пошло од континуитета турске царевине са Републиком Турском, пошто је Република Турска као „нова“ држава сачувала област Анадолије као „средишњу територију“ и тиме сачувала идентитет и континуитет са претходном државом.¹²

Сједињене Америчке Државе су у случају Југославије имале супротно мишљење. Наиме, званична дипломатија САД сматра да ниједна република СФРЈ не може претендовати на идентитет (па тиме ни на континуитет) са Југославијом јер нема „тако јасан претежан део“ територије СФР Југославије.¹³ Схватање би се могло уважити да се СФРЈ потпуно распала и да су све републике постале нове државе. Међутим, СФР Југославија је опстала након отцепљења неких република и губитка делова територије, који није ни половина раније државе, а промена (трансформација) на унутрашњем плану не може да утиче на идентитет и наставак континуитета СР Југославије са СФР Југославијом.

У теорији постоје различита мишљења о томе ко је позван да се о томе изјасни. Тако, К. Марек сматра да држава која претендује на идентитет и континуитет мора да добије и међународно признање. Код нас слично мишљење има О. Рачић, Према њему, није довољна само изјава државе да наставља континуитет (која претендује на идентитет) већ и сагласност других држава чланица међународне заједнице да постоји идентитет.¹⁴ Не питање признања, већ само оцена о идентитету! Нико не спори да би било упутно да се добије и сагласност за промене од других заинтересованих чланица међународне заједнице у мери у којој то не повређује суверенитет и право на самосталност државе која тражи континуитет. Међутим, супротно мишљење се чини прихватљивијим и логичнијим. Према том схватању, признање се односи само на нове државе и владе, и унутрашња је ствар државе (право народа) да мења унутрашњи систем, а на слободи је осталих држава да је признају

⁹ Више о томе видети: M. Merle, *Sociologie des relations internationales*, Paris, Dalloz, 1974, стр. 153; F. Ratzel, *Politische Geographie*, 1903; В. Димитријевић, Р. Стојановић, *Међународни односи*, „Нолит“, Београд, стр. 168–172; W.E. Nail, *A Treatise on International Law*, Oxford, 1924.

¹⁰ H. Kelzen, *исто*, стр. 214–215.

¹¹ По W. E. Nail, *исто*, р. 21–22.

¹² Према М. Милојевићу, *исто*, а из Annual Digest, 1925–1926, Case No, 57, р. 79.

¹³ На седници Савета безбедности (3116th Meeting), амерички делегат је пошао од тога да се Југославија распала и да је свака република постала нова држава и да нема континуитета ни једна од њих са СФРЈ. Press Release SC/5471, 19. septembar 1992.

¹⁴ О. Рачић, *Континуитет и сукцесија*, „Међународна политика“, бр. 1009–1011, 1992, стр. 15 и даље.

или не признају.¹⁵ Држава постоји и она је реалност у међународној заједници. Стога треба испитивати у неком конкретном случају само постојање идентитета, а континуитет, потом, долази као последица постојања идентитета. Он се не ствара, већ настаје као последица идентитета.

б) Схватање континуитета су наметнуле „треће државе“, а не државе које су претрпеле промене. Наиме, промене које претрпи једна држава на унутрашњем плану претиле су да „нова“ држава не призна своја дуговања државама повериоцима, а намера држава поверилаца је да своја потраживања и потраживања њихових држављана не пропадну с променама система власти, облика владавине и другог у тим државама. У историји је до сада најчешће било проблем то што „нова“ држава није тражила идентитет и континуитет са старом државом, већ је унутрашње промене представљала као узрок настанка „нове“ државе. Карактеристичан је случај СССР-а после Октобарске револуције. Совјетски Савез је после револуције изашао са тезом да је СССР нова држава и да, као таква, не признаје дугове царске Русије. Аргументи нове совјетске власти су били разноврсни и јаки, јер правни континуитет нема свој основ ни у једној норми унутрашњег или међународног права. Међутим, као теоријска конструкција, континуитет је изведен из појединих начела међународног права, као што су *pacta sunt servanda*, *немешање у унутрашње ствари других држава*, *forma regiminis mutata non mutatur civitas*, и друга. Временом је континуитет постао правни институт, који обезбеђује међународни правни поредак од унутрашњих револуционарних и других промена и гарантује сигурност међународног поретка. Међутим, сада се проблем поставља обрнуто: државе траже континуитет, а друге државе одбијају да им признају идентитет и континуитет. Шта је разлог таквом понашању држава у савременом добу? Очигледно је да заштита својих интереса и „интереса“ својих држављана као мотив није нестала, напротив. Разлог је појава суптилних метода у облику економског неокOLONИЈАЛИЗМА ради стварања интересних зона и нова подела света између великих сила, са нових позиција и у новим међународним односима после нестанка биполарности света.

Дакле, може се закључити да континуитет има практичну сврху онда када је једна држава нестала и на место ње се појавило више нових држава. Тада би се могло наметати признање континуитета само једној од нових држава, али је, при томе, потребна сагласност свих сукцесора (нове државе које су настале уместо старе и претендују на наслеђе старе државе). У случају да се од једне државе отцепило више нових, али је део територије бивше државе остао, истина у мањем обиму, по-

¹⁵ Скоро је јединствен став у нашој теорији по том питању: И. Тошич, *The Identity of Yugoslav State under International law*, JRMP, No. 1, 1956, p. 23; М. Милојевић, *исто*, стр. 12; С. Ђорђевић, *Међународноправни континуитет југословенске државе пре и после Другог светског рата*, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/1973; С. Аврамов. М. Крећа, *исто*, стр. 90-92.

ставља се прво питање идентитета државе која претендује на континуитет са бившом државом, па када се он утврди, питање континуитета се само по себи намеће. С обзиром на то да је за континуитет везана непрекидност права и обавеза у оквиру међународноправног поретка, јасно је да је то могуће само у држави која је очувала идентитет.

Очигледно је у случају СР Југославије да се ради о отцепљењу и да је део територије СФРЈ остао под називом СР Југославија. Неке тврдње да случај Југославије треба решавати слично случају Русије и бившег СССР-а неосноване су са становишта међународног права. Случај Русије, Украјине и Белорусије решаван је политичким одлукама које су са међународноправног аспекта нејасне и умногоме мањкаве. Нејасно је да ли је Русија нова држава или само територијално смањени Совјетски Савез. Ако је нова држава, како је могуће тој новој држави „признати“ континуитет у име награде за њено „конструктивно“ држање, који не може имати јер је и питање идентитета нејасно, односно неутврђено. Поновно приступање неком међународном уговору или тражење пријема у међународну организацију у којој је Русија већ члан само по себи значи негацију идентитета, а тиме и континуитета.

У случају континуитета постоји међузависност права и обавеза. Оног тренутка када се утврди континуитет једне државе са „претходном“, тој држави се намећу не само права која је имала „бивша“ држава већ и обавезе према другим државама, тј. према међународној заједници. Истовремено се успостављају и нека стечена права која су настала дугогодишњим постојањем и деловањем те државе. Тако, на пример, држава поседује територију и становништво и, према међународном праву, целокупност и неповредивост њене територије гарантује међународна заједница преко Повеље ОУН, разних мултилатералних декларација, уговора, начела међународног права итд. Нестанком, држава се брише са карте света, а територија постаје *terra nullius*, коју може да заузме свака држава која се на тој територији ствара. Друго, држава има обавезу да своје становништво (држављане) штити на својој територији и у иностранству. У случају промене државе, становништво наставља да дели судбину територије, и тада се постављају бројна питања и проблеми. Даље, ту је мноштво питања из области дисконтинуитета унутрашњег и међународног права по нестанку правног система такве једне државе, затим питања међународних уговора те државе са другим државама, престанак дипломатских, конзуларних и других службених односа те државе са другим државама, питање чланства у међународним организацијама и многа друга питања. На крају, континуитет непосредно утиче на сукцесију као најважније питање у случајевима распада или отцепљења државе.

Појам сукцесије. Термин сукцесија води порекло од латинске речи *succedere*, што значи доћи под, ићи под, заменити кога, а у римском праву сукцесија је означавала право да се ступи на место некога у неком правном односу, односно наслеђивање. У међународном праву је ретко потпуно нестајала држава, па се питање „наслеђивања“ веома ретко

постављало. Чешћи је био случај промене суверенитета на једном делу територије, тако да се сада под сукцесијом подразумева решавање правних питања везаних за прелазак подручја једне државе под власт друге државе.¹⁶ Односно, прецизније, под сукцесијом се подразумева да једна држава, услед промена суверенитета и на тој територији,¹⁷ прихвата права и обавезе везане за територију друге државе. Дакле, како примећује М. Крећа, под изразом „сукцесија“ се подразумевају сама територијална промена и пренос дела права и обавеза са државе претходнице на државу сукцесора.¹⁸ Међутим, оба та случаја не морају постојати у свакој сукцесији. Истовремено, непреношење права и обавеза са једне државе на другу у случају територијалних промена доводи до сложености тог појма. На то посебно указују О'Connell и М. Крећа,¹⁹ који одређује сукцесију као синтетички појам који је донекле непрецизан и амбивалентан. Појам сукцесије треба везати за саму територијалну промену, а потом за пренос дела права и обавеза као могућу последицу територијалне промене. Тиме, према, М. Крећи, може да се избегне појмовна збрка која у околностима одређеног случаја може широко да се злоупотребљава. Такав је случај са мишљењем бр. 11 Бадинтерове арбитражне комисије, у којем се за датуме сукцесије узимају датуми проглашења „суверености и независности“ делова југословенске федерације и све обавезе, потраживања, разноврсна права, архиве и друго прелазе на државе сукцесоре („*pass to the successor States*“).²⁰ Такав став је Арбитражна комисија заузела као последицу претходног закључка да СФР Југославије више нема, да се распала и да је наместо једне државе настало више држава које су њени сукцесори. Комисија се водила политичким решењима, а не међународноправним, што је председан, па се намеће питање да ли је прекршила међународно право или је, правећи председан, створила могућност за ревизију постојећег међународног права. Кратка анализа института сукцесије у теорији и пракси међународног права је једини пут да се исправно одговори на питање да ли је став Арбитражне (Бадинтерова) комисије исправан или није.

У прошлости су територијалне промене биле најчешће насилне, зато што међународним правом није забрањивана примена силе. Тери-

¹⁶ У нашој доктрини тај став имају С. Аврамов, М. Крећа, *исто*, стр. 90–91, и В. Иблер, *Рјечник међународног права*, Загреб, 1972, стр. 203. Слично је с нагласком на оснивање власти на тој територији или проширење власти на подручје које је дотада припадало другој држави, мишљење Ј. Andrassy, *Medunarodno pravo*, V изд. стр. 203.

¹⁷ Н. Kelsen, *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, Academie de Droit International, vol. 42. р. 31; С. Ђорђевић, *Међународноправни континуитет југословенске државе пре и после Другог светског рата*, Анали, бр. 2, 1973, стр. 111, и О'Coneli, *The Law state Succession*, 1956, р. 3–5.

¹⁸ М. Крећа, *Основна питања сукцесије у југословенском случају*, Зборник радова: Наслеђе и наследници Југославије, „Сремпублик“, Београд, 1994. стр. 32.

¹⁹ О'Connell, *исто*, стр. 3–5, и Крећа, *исто*, стр. 32–34.

²⁰ International Conference on the former Yugoslavia, Arbitration Commission, Opinion, No 11, part. 10.

торијалне промене су се обављале или уступањем (цесија), или одвајањем (отцепљење) појединих делова територије, или подјармљивањем (*debelacio, subjugacio*). Многе државе су настале на неки од тих начина (на пример, САД, неке државе Латинске Америке, неке балканске земље, и друге). И процес деколонизације после Другог светског рата спроведен је на неки од тих начина.

Забраном рата од 1928. године, а нарочито забраном рата Повељом ОУН, забрањује се и сецесија силом, јер је рат изричито забрањен као средство решавања спорова између држава. Сецесија није забрањена, али је забрањено да се изводи насилно. Дакле, Повељом УН забрањује се државама да насилно освајају територије других држава, али није искључен оружани устанак, грађански рат или борба становништва за отцепљење. Мирне промене нису забрањене, без обзира на то да ли се ради о раздвајању држава или о спајању, али све мора бити усклађено с међународним правом, како се не би кршила и вређала права других држава. Уосталом, у чл. 6. Бечке конвенције о сукцесији држава у области уговора (из 1978) потврђује се да су то једино правно дозвољене промене.²¹

Правила о сукцесији се разликују од случаја раздвајања држава до случаја спајања више држава у једну, да ли се одвојено подручје припаја некој држави или се ствара нова држава, да ли после таквих промена једна држава остаје или нестаје. У великој и дугој пракси могу се издвојити три основна случаја:

– *Прво*, када се државе уједињују најчешће се ради о државама које међусобно уређују сва питања споразумом. Такви случајеви су са најмање спорова.

– *Друго*, ако се подручје једне државе припаја другој држави сукцесије скоро да и нема, јер се примењују прописи и уговори државе која је стекла подручје. Специфичности могу да постоје око неких терета и међународних обавеза везаних за одређено подручје.

– *Трећи* је случај када држава нестаје или се од једне цепају делови и настаје више нових држава. Од тога да ли држава после територијалних промена остаје или нестаје зависи да ли је потпуна или делимична сукцесија. Ако држава претходница остаје, она задржава сву имовину сем дела који према међународном праву припада новим државама. Познат је случај распада Отоманске империје, током 19. и 20. века, када се неколико држава издвојило, али је Турска сачувала идентитет и тиме континуитет Отоманског царства, па тиме и сву имовину отоманске државе, осим што је растерећена неких дугова који су пренети на нове државе. У таквим случајевима нема „деобног биланса“, јер се имовина не „дели“. Деоба је могућа само у случајевима када

²¹ Конвенција се примењује „искључиво на последице сукцесије држава које настају у складу са међународним правом, а посебно с начелима међународног права која су унета у Повељу УН“. Под последицама сукцесије подразумевају се територијалне промене, а не последица тих промена. Исти је став и члана 3. Конвенције о сукцесији у области државне имовине, архива и дугова из 1983. године.

постоје сукцесори, где их нема, јер опстаје једна држава која наставља континуитет претходне, па макар и умањене, нема ни „деобног биланса“. Деобног биланса може бити само у још једном случају. Држава може настати уговорним путем између две или више држава. Ако дође до распада такве државе, предмет сукцесије може бити оно што је „унето“ у заједницу, и то сразмерно делу територије који се отцепио. Практично, то се своди на саму територију и друге непокретности, укључујући и оне на којима држава има својину као приватноправно лице, али уз одговарајућу надокнаду, што се уређује уговором.

Питање сукцесије је значајно за државу претходницу само толико колико ће бити умањени њени општи јавни дугови, док дугови везани за отцепљене територије у целини прелазе на нове државе, односно на државу којој је територија припала. У пракси је познат случај „наслеђивања“ нових држава дугова Отоманске империје. Тако су Берлинским уговором Србија, Румунија и Црна Гора, добијањем самосталности, „наследиле“ и дугове Турске, а Србија и обавезу према Аустроугарској у изградњи железница (чл. 38).

Нестанком претходнице долази до преузимања њене целокупне имовине. Ако има више „наследника“, имовина се дели према правилима о сукцесији. Због тога се о сукцесији расправљало тек после доношења правних и политичких решења о конкретном кризном случају, када се знала судбина држава и територија.

Дакле, у вези с „југословенским случајем“ може се закључити да нема места ни за сукцесију у правом смислу, ни за „деобни биланс“. Односно, деобни биланс се може појавити само као предмет расправе око преузимања дела дугова отцепљених република у висини имовине која је остала као вредност која се не може делити. Савезна Република Југославија је сачувала идентитет и континуитет са СФР Југославијом, тако да се не може расправљати о сукцесији, а тиме ни о деобном билансу. Теза да су неке републике унеле део своје државности 1. децембра 1918. године у нову државу СХС неодржива је, па се њоме отцепљене републике у досадашњим преговорима пред међународним форумима и не служе. Деобни биланс су могле покренути само Србија и Црна Гора у случају да се СФРЈ стварно распала, јер су једине у нову државу унеле свој државноправни континуитет. Према наведеним принципима, Србија и Црна Гора могу као државе које су ушле у савез 1918. године да питање имовине покрену сходно међународним уговорима. Пошто су те две републике остале као делови СФРЈ до проглашења новог устава 27. априла 1992, што је унутрашња ствар једне суверене државе, то се између њих и не поставља питање деобног биланса као јединих субјеката који то питање могу да покрену.

Практичан проблем у случају СР Југославије јесте то што јој међународна заједница није признала међународноправни континуитет са СФР Југославијом. Део међународне заједнице, на основу закључака Бадинтерове комисије, заузео је став да признање, односно споразум, чини правни основ континуитета државе, што је у супротности са

декларативном теоријом о признању држава и везује се за конститутивну теорију, која је напуштена у савременом међународном праву. Ако би се прихватило становиште присталица конститутивне теорије, постојање државе би зависило од воље других држава, које се у пракси воде искључиво „политичким опортунитетом“.²²

Међународноправни континуитет државе је правна категорија, па може бити заснован искључиво на правилима међународног права, а не политичких консензуса и жеља. Став да се Југославија распала, да су настале нове државе и да свака од њих мора да се подвргне поступку признања и поновног подношења захтева за пријем у међународна тела и форуме, па и у ОУН, јесте дипломатска игра која има за циљ да, с једне стране, увуче бивше југословенске републике у поступак деобе интересних сфера и утицаја великих сила, и да, с друге стране, обезбеди сам поступак од евентуалних „непослушних“ република чином признања и арбитражем у евентуалним споровима.

Имовинско-правна питања оружаних снага Југославије после сецесије

У току оружаних сукоба између Југословенске народне армије и парамилитарних формација отцепљених република, чији су основ у већини чиниле преструктуриране јединице Територијалне одбране отцепљених република, остала је имовина ЈНА на просторима отцепљених република после повлачења са територије под контролом нових држава. Одвајање тих република је поставило бројна питања. У вези с имовином, остао је нејасан статус имовине ОС Југославије, њен својински облик и једно од питања економске деобе, ако до ње дође.

Имовина ЈНА обухвата све покретне и непокретне ствари, потраживања и дуговања. Конкретно: наоружање, војна опрема, зграде (касарне, магацини и остали објекти разних војних институција), луке, сидришта, војне школе, аеродроми, хелидроми, радарска постројења, војне фабрике, војни станови, објекти за лечење и рекреацију и сва опрема која се налазила у њима. У тренутку сецесије ЈНА је имала и одређена потраживања и дуговања према дужницима и повериоцима у земљи и у иностранству. Очигледно, имовина ЈНА јесте хетерогена и тешко се може обухватити у кратком прегледу и одредити њен својински облик. Међу питањима међународне конференције о разграничењима имовине и дугова између СР Југославије и бивших република СФРЈ једно од основних ће бити и то питање, с правном зачкољицом ко је власник, односно титулар својинских права и обавеза имовине оружаних снага СФР Југославије. Наиме, имовина коју су поседовале ОС Југославије

²² Секретаријат ОУН, још 1950. године, у Меморандуму, који се бави различитим видовима установе признања, заузео је став да су акти признања још увек политичке одлуке сваке поједине државе и да су државе слободне у процени ситуације око прихватања успостављања односа са новом државом. Такав став је више образложен у наведеном зборнику (М. Крећа, *Основна питања сукцесије у југословенском случају*, стр. 31–40).

била је у друштвеној својини, а такав својински облик међународно право не познаје. Облици својине који се појављују у међународним конвенцијама јесу државна својина, приватна и делом лична, уз неке облике колективне својине као простог збира приватних власништва. У случају СФРЈ најједноставније је да се друштвена својина третира као државна. У поступку сукцесије, за дефиницију државне својине међународно право упућује на унутрашње право државе претходнице, сходно чл. 8. Бечке конвенције о сукцесији у односу на државну имовину, архиве и дугове.²³

Просто преформулисање друштвене својине у државну својину није једноставно због тога што је титулар друштвене својине било цело друштво, а носилац права коришћења је био тачно одређени субјекат. Уставом СФРЈ из 1974. године одређено је да право коришћења објеката који су се затекли у државној својини после Другог светског рата или су изграђени из средстава буџета Федерације, односно фондова на савезном нивоу, буде пренесено са Федерације на републику у којој се одређени објекти налазе. Сам пренос права коришћења у систему друштвене својине није значио и пренос својинских овлашћења. Само коришћење друштвене својине било је подвргнуто општим ограничењима, утврђеним Уставом и законом. С обзиром на то, намеће се закључак да је једини релевантан критеријум за разграничење носилаца права коришћења и власника у трансформацији друштвене својине у државну начин финансирања изградње објекта. Уз сваки уговор о преносу права коришћења једног објекта са Федерације на републику налази се и документација о градњи објекта и начину финансирања. На основу тога се може утврдити начин на који се објекат преводи у државну својину, ако је грађен после 1953. године. За објекте грађене пре 1953. године решење је лако, јер је основни својински облик била државна својина. Пренос права коришћења одређених објеката са федералних на републичке органе власти, односно са савезних на републичке привредне и непривредне институције обављен је без надокнаде. Поступак је логичан, јер је то и даље била имовина коју користе органи федералних јединица, тј. привредне и непривредне институције република унутар једне државе – СФР Југославије. Без обзира на то ко је носилац права коришћења изграђеног објекта, он је задржао карактер општег, јавног добра југословенске државе, свих њених грађана. Питање се није постављало колико је која федерална јединица доприносила стварању вредности одређеног објекта, нити где се објекат или део његове вредности налазио на територији неке од република, зато што се радило о децентрализацији управљања и унутар једне државе, а све под истим својинским режимом.²⁴

Градња великог броја привредних објеката је финансирана на основу међурепубличких самоуправних споразума и друштвених догово-

²³ Наведена Бечка конвенција, Дос./А/CONF. 117/14.

²⁴ Више о разграничењу друштвене својине и дефиницији државне својине видети: Д. Ђатовић, *исто*, стр. 87–92.

ра, уз иницирање и контролу државно-партијских органа, тако да је и тај облик прикупљања средстава у суштини био државног карактера. Тако су и инвестиције, које на први поглед нису биле државне, имале, у суштини, карактер државног капитала.

Државну својину СФРЈ могуће је одредити на основу идентификације друштвеног власништва створеног државним капиталом. Критеријум за издвајање из масе друштвеног власништва дела имовине који се може третирати као државна својина јесте извор финансирања инвестиција. Такве инвестиције морају ући у јединствен биланс имовине и дугова СФРЈ, односно државе која наставља њен континуитет, или сукцесора. На основу наведеног, биланс имовине и дугова СФРЈ „наслеђује“ СР Југославија, која наставља њен континуитет. Стога, државном својином СФРЈ, односно СРЈ, обухваћени су делови друштвеног власништва који су у тренутку сецесије користиле институције државе СФРЈ, републичке институције (ако су право коришћења добиле по наведеном поступку и/или ако је имовина финансирана из савезног буџета) и привредна предузећа чија је имовина такође финансирана из савезног буџета или договором две републике, што отвара проблем њихове деобе.

Имовина оружаних снага Југославије. Оружане снаге СФРЈ састојале су се из Југословенске народне армије (ЈНА) и Територијалне одбране (ТО). Југословенска народна армија је представљала, према Уставу СФРЈ из 1974. године и Закону о општенародној одбрани, „заједничку оружану силу свих народа и народности Југославије и свих радних људи и грађана“.²⁵ Правно и фактички, ЈНА била је савезна (федерална) војска. У наведеном закону Територијална одбрана је одређена као „најшири“ облик организованог оружаног општенародног отпора ... обухвата све наоружане саставе који нису део ЈНА и милиције“. Руковођење ТО дато је делом у надлежност републикама, тако да су ТО република, на изврстан начин, биле републичке војске. За њено опремање је била задужена република.²⁶ Тако су јединице, штабови и установе ТО припадали републици на чијој су се територији формирали.

Југословенска народна армија, према Уставу и Закону, била је савезна (федерална) војска, чије је командовање и опремање било у надлежности Федерације. Комплетно опремање, модернизовање и изградња ЈНА финансирано је из савезног буџета, тако да су за њено опремање биле финансијски ангажоване све републике према законским одредбама о финансирању Федерације. Због тога се и поставља питање коме припада имовина Југословенске народне армије. С обзиром на то да се имовина састоји од разноврсних ствари, као што су покретне и непокретне, ствари искључених из правног промета (свачије ствари – *res comitae otium*, и општа јавна добра), потрошних и непотрошних, заменљивих и незаменљивих и друге врсте, намеће се дилема како да

²⁵ Чл. 99. Закона о општенародној одбрани СФРЈ.

²⁶ О опремању и руковођењу ТО видети исто, чл. 106–115. и чл. 209–212.

се правно регулише стварноправни однос. Посебно је тешко разграничити предмете јавних од државних добара. Међутим, две чињенице донекле ублажавају дилему. *Прво*, с обзиром на то да је сецесија изведена насилно, државе сецесионисти немају основа да траже деобни биланс од државе матице. *Друго*, став савременог међународног права је да та деоба нема значаја. Комисија за међународно право УН такође је заузела став да нема основа за разлику. Известилац Комисије М. Веџаоуи сматра да разлика није основана, јер би то омогућило економску доминацију претходне државе.²⁷ Примедба да се питање имовине претходне државе још увек регулише обичајним правом, осим у случају да су односи између претходне државе и државе сукцесора регулисани уговором, неосновано је у југословенском случају јер нема посебног уговора, а и да га има, питање деобе се не поставља јер је отцепљење насилно изведено.

У досадашњој пракси међународних односа, и међународног права наоружање и војна опрема, по правилу, остајали су држави на чијој су се територији нашли, осим ако то питање није регулисано међудржавним уговором држава сукцесора. Наоружање и војна опрема у досадашњим случајевима су остајали оној држави која је представљала наставак претходне државе, као у случају поделе доминиона Индије на Индију и Пакистан. Индијска унија се сматрала за наставак Индије и готово целокупно наоружање је припало Индији.²⁸ Случај Аустроугарске после Првог светског рата је још комплекснији. После распада двојне монархије на више држава, највећи део наоружања и војне опреме је припао Италији, на основу Лондонског уговора. Један део аустроугарске флоте је припао државама победницама у рату, иако је новостворена држава Словенаца, Хрвата и Срба била преузела поморску базу и флоту, морала је да преда Италији луке, сидришта и већи део наоружања и скоро све ратне бродове. Подела наоружања и војне опреме је обављена по принципу поделе плена између држава победница у рату.²⁹

Наоружање и војна опрема ЈНА остали су на територији бивших република СФРЈ делом као заплењени у оружаним сукобима, делом су их оставиле јединице лојалне федералној држави, а делом су оштећени или уништени. С обзиром на то да је сецесија изведена оружаним сукобом, питање наоружања и опреме се не поставља у режиму сукцесије, већ на основу принципа међународног ратног права (јер је то ратни плен) и успостављања власти нове државе на простору који фактички држи. Бивше републике СФРЈ ће на тим основама тражити да имовина ЈНА која је остала или је задржана на њиховој територији не уђе у имовинску масу за расправу око деобног биланса. Већ постоје предлози неких бивших република да се подела имовине оружаних снага

²⁷ Извештај Комисије за међународно право УН под ознаком U.N. Doc. A/CN.4/224/204/226, р. 106.

²⁸ UN Doc. YBIL. 1948.

²⁹ Б. Прикрил, *Три хиљаде година поморских ратова*, изд. III, Опатија, 1985, стр. 154-157.

СФРЈ обави по принципу висине улагања чланица федерације у савезни буџет. Полази се од става (основ је закључак Бадинтерове комисије) да се СФРЈ распала, и да се односи између нових држава морају уређивати по правилима сукцесије. На тим основама се граде правни механизми и наводе докази о деобном билансу имовине СФРЈ, па тиме и подели имовине ОС СФР Југославије. Неприхватањем чињенице да је сецесија изведена насилним путем, већ да је закључком једне комисије да се распала и потезом пера избрисана са карте света, створене су правне и фактичке поставке о сукцесији СФРЈ и основ за међународну конференцију о деобном билансу. Тиме нестају основе да СР Југославија настави државни и међународноправни континуитет СФР Југославије. Без идентитета нема континуитета, а без континуитета нема основа да „нова“ Југославија настави правни субјективитет СФРЈ на међународном плану. У том случају Југославија мора да прихвати међународну конференцију о деобном билансу, у оквиру којег ће се расправљати и о правној судбини имовине Југословенске народне армије. У супротном, нема расправе ни о деобном билансу, ни о имовини ЈНА, јер ни правно ни морално није у реду да се неко насилно издвоји, не водећи рачуна о другим члановима заједнице, а потом да захтева да се имовина дели по принципима правичности. Такав став заступа и међународно право и, истовремено, искључивањем из права деобе имовине кажњава се носилац насилне сецесије за своју сецесионистичку активност.

Питање поделе имовине ОС Југославије треба и реално сагледати, а не само с аспекта међународног права. Временом питање имовине ОС губи на значају, а за то постоје два основа: *прво*, наоружање и војна опрема се временом амортизују, и *друго*, технолошки застаревају. О њиховом враћању после извесног времена нема ни говора. Остаје само могућност да се одреди висина вредности имовине ОС СФРЈ и да се држава која наставља континуитет СФРЈ (у овом случају СРЈ) међународним уговором обавезе на евентуалну накнаду бившим републикама СФР Југославије. Међутим, то долази у обзир под условом да се прихвати став Бадинтерове комисије да се Југославија распала и да је настало више нових држава, а све то након отварања питања сукцесије. У случају наставка континуитета СРЈ са СФРЈ нема деобног биланса, нема сукцесије у класичном смислу. Могуће је одржати међународну конференцију о имовини „бивше“ Југославије, али не и конференцију о класичној сукцесији.

У таквом случају треба поћи, с једне стране, од правила и праксе међународног права и, с друге стране, од реалне ситуације. Имовина ЈНА разноврсна је и њен део није могуће ни проценити, ни физички вратити. Непокретни објекти, као што су зграде (касарне, магацини, школе, војни станови, болнице и др.), луке, сидришта, поморске и авио-базе, туристичко-рекреативни центри, полигони, војне фабрике, и друго, остају на територији државе сукцесора као јавна добра или као имовина државе на чијој су територији. Та добра могу да буду предмет спора између држава, а у том случају држава на чијој се територији

налазе има право привремене управе, али не и право присвајања или самовољне деобе. Државе заинтересоване за имовину ОС треба да процене да ли ће тражити процену имовине и водити спор или ће да прихвате фактичко стање. Питање где је остала већа вредност имовине: на територији СР Југославије или нових држава, захтева посебну анализу, за коју је тешко наћи објективне критеријуме.

Потраживања и приватноправне обавезе државе сукцесора. Влада СФРЈ, пре распада земље и грађанског рата, закључила је неколико међудржавних и приватноправних уговора везаних за оружане снаге. Из тих уговора произилазе потраживања и дуговања која оптерећују државу сукцесора (СРЈ). Разлика постоји у обавезама које су међународноправне природе и унутрашњоправне природе. Начелно, држава наследница, тј. СР Југославија, остаје обавезна да плати све своје дугове, што она и не спори. Савезни устав из 1992. године се у уводу позива на непрекинути субјективитет, а у посебној декларацији, која је усвојена приликом проглашења Устава, наглашено је да СРЈ наставља међународноправни субјективитет раније државе и прецизира се да ће поштовати склопљене међународне уговоре. Чланом 10. Уставног закона за спровођење Устава СРЈ одређено је да се материјалне и друге обавезе, које је преузела СФРЈ до дана проглашења Устава, сматрају њеним обавезама, односно обавезама република које су их сачињавале. Међутим, разлози за правичност и интереси поверилаца захтевају да се дугови поделе са другим државама, бившим чланицама федерације, узимајући у обзир природу дуга, економску добит, висину потраживања, и друго. Наравно, то долази у обзир ако се прихвати став да Југославија наставља континуитет са СФРЈ и да је њен наследник, а да су бивше републике вољне да прихвате неке обавезе. У противном, остаје повериоцима проблем да га реше на уобичајени начин – преко судских органа. Ако се пође од става да се Југославија распала и поделила на више самосталних држава, државе сукцесори одговарају за дуг солидарно. По истом принципу ће делити и потраживања, према уобичајеним критеријумима – економски капацитет, бројност становништва, пространство територије итд.

У теорији међународног права има схватања да држава сукцесор није аутоматски обавезна према повериоцима претходне државе у размери јавног дуга и величине територије која јој је припала. Истина, такво схватање постоји у класичној теорији међународног права, али с обзиром на разлоге правичности, нема разлога да се и сада не прихвати. Тако је у пракси британски суд стао на становиште да британска влада није наследила обавезе инкорпориране Јужноафричке Републике, а исто је становиште заузео и Борел у арбитражи о отоманским дуговима 1925. године.³⁰

³⁰ L. Green, *The Continental Shelf*, Current Legal Problems, 1951, pp. 26. i 166. – Parnica: West Rand Central Gold Mining Co. (1905); J. Andrassy, *Међународно право*, исто, стр. 207.

Посебно питање је обавеза испоруке наоружања и војне опреме утврђене уговором СФРЈ са другом државом. Обавеза спада у домен уговора јавноправне природе и обавезује државу „наследницу“, дакле СР Југославију. У случају да се прихвати решење да Југославије нема и да су бивше југословенске републике сукцесори СФРЈ, намеће се питање кога та обавеза терети. Решење у том случају мора да се тражи у међународном споразуму између СРЈ и осталих држава чланица бивше федерације, односно по правилима сукцесије. Исти се проблем јавља и у вези с испоруком наоружања и војне опреме друге државе или више држава СФР Југославији. Повериоци могу бити солидарно све државе сукцесори или само једна од њих – она која наставља међународноправни континуитет бивше државе, тј. СР Југославија. Решење није једноставно, а зависи, пре свега, од тренутне међународне политичке ситуације. У конкретном случају, испорука није могућа ниједној чланици СФРЈ због ембарга на испоруку оружја новонасталим државама на тлу СФР Југославије. У пракси се забрана крши, а да ли је испоручена опрема која је уговорена пре почетка рата тешко је утврдити, јер то спада у домен државних тајни држава уговорница.

Обавезе засноване на јавноправним уговорима (међународноправни) оптерећују државу која наставља међународноправни континуитет бивше државе. Питање се решава као питање јавних добара. Потраживања која има држава настављач континуитета према другим државама такође припада тој држави.

Приватноправне уговоре које је закључила претходна држава (СФРЈ) са приватним лицима и друштвима остају обавеза државе која наставља њен континуитет, тј. СР Југославије, јер се спорови решавају пред судским органима државе сукцесора, односно државе у континуитету. Решење спора зависи од државе сукцесора, јер је њен правни поредак потпуно независан у односу на правни поредак претходне државе и има потпуну слободу одлучивања у решавању приватноправних обавеза.

Закључак

Питање имовине ОС СФР Југославије не би требало да се поставља као питање сукцесије. Ако се тврди да СР Југославија има идентитет са СФРЈ и да је наставила на међународном плану државно-правни континуитет са њом, нема разлога да се прихвати било какав разговор са бившим републикама о сукцесији. Такав став треба прилагодити реалним условима и питање имовине ЈНА решавати на следећим основама:

1. Из наведеног се намеће закључак да СР Југославија наставља континуитет са СФРЈ и да се питање сукцесије у том случају не може ни постављати.

2. Савезна Република Југославија има права да тражи надокнаду за изведену насилну сецесију од бивших република, а не да оне траже поделу имовине по правилима сукцесије.

3. Имовина ОС СФРЈ није имала за титулара армију, већ је титулар било цело друштво. Такав облик својине, непознат у досадашњој теорији и пракси права, намеће претходну трансформацију друштвене својине у државну својину и делом у јавна добра.

4. Потраживања и обавезе између СРЈ и отцепљених република по питању имовине ОС према трећим државама решавају се по принципима међународног права. Начелно, Југославија би имала обавезу као држава која наставља континуитет са СФРЈ да све њене обавезе измири.

5. Свако улажење у неке квазимеђународне спорове с отцепљеним републикама којима се озакоњује насилна сецесија и отвара питање сукцесије на основу закључака Бадинтерове комисије, отвара питање међународноправног континуитета СРЈ са СФРЈ, а тиме основ за процену вредности укупне имовине и евентуалну надокнаду и повраћај. Имовина ОС, у том случају делила би правну судбину целокупне имовине бивше СФР Југославије.

6. Поред свих обичаја, правних правила и принципа међународног права, питање сукцесије и имовинско-правних односа бивше државе, чланице федерације, решаваће се по неким новим правилима, која ствара међународна пракса, супротним постојећем међународном праву.

Значај познавања носилаца угрожавања безбедности Војске Југославије

Пуковник мр *Милан Мијалковски*

„Ако познајеш непријатеља, а познајеш и себе, не мораш се бојати ни за исход стотину битака. Ако познајеш себе, а непријатеља не, на сваку победу доживећеш и пораз. Ако не познајеш ни непријатеља ни себе, подлећи ћеш у свакој бици“ (Сун Цу Ву)

Проблем познавања противника (непријатеља) одувек је заокупљао пажњу субјеката командовања војне организације. Иако је наведени проблем нарочито карактеристичан у рату, његово евентуално пренебрегавање у миру може имати тешке последице по безбедност и укупно стање војне организације. Војску Југославије угрожавају изнутра и споља, бројни и разноврсни носиоци. Сви припадници Војске Југославије поседују о њима одређени фонд знања, која оптимално користе за властиту заштиту и заштиту јединица, команди и установа. У вези с тим, аутор посебно указује на одговорну улогу система командовања ВЈ и наглашава значај обавештености о непријатељевим циљевима, стратегији, тактици и могућностима. Пошто систем командовања ВЈ командује свим другим субјектима ВЈ, односно доследним спровођењем у пракси принципа једностарешинства и субординације, надлежан је за укупно функционисање Војске, а то значи и за систем њене заштите од свих носилаца њеног угрожавања.

Уводне напомене

Војска (армија, оружане снаге), развијена у довољно снажан и ефикасан чинилац државе, својом ефективном и потенцијалном снагом делује обесхрабрујуће на могуће носиоце угрожавања безбедности државе изван или унутар земље.¹ И обратно, недовољно снажна Војска охрабрујуће делује на актуелне и потенцијалне носиоце угрожавања безбедности матичне државе.

¹ У војној терминологији евидентно је поистовећивање „извора“ и „носилаца“ угрожавања државе, војске и њихових целина. Дакако, разлика између тих термина је несумњива. Јер, извор угрожавања је све оно одакле прети нека опасност држави или војсци, било да представља дејство природних сила, било да је организована делатност. Дакле, извор угрожавања не мора бити субјекат. Супротно томе, носиоци угрожавања државе и војске су субјекти (коалиција, држава, организација и др.) који имају конкретан циљ, који покушавају свесно и организовано да остваре.

Носиоци угрожавања безбедности државе, а тиме и војске у најопштијем смислу, могу се поделити на унутрашње и спољне. Стварање ефикасне војске је сложен, дуг и непрекидан процес. Упркос томе, на остварењу тог задатка упорно истрајава свака држава. Пројектовање, стварање и очување ефикасне војске лакше је остварљиво уколико функционише јединствен и високоефективан систем заштите (безбедности) државе. Наравно, војска (војна организација) чини део тог система. Међутим, на примеру бројних војних организација² показало се да баш њихов властити (аутономни) систем безбедности има велики значај, а у појединим ситуацијама и пресудан утицај на очувању њихове унутрашње стабилности. Способност војне организације (војске) да актуелне, ситуационо искрсле и перспективне проблеме ваљано препознаје, идентификује њихове носиоце и плански их решава (отклања, елиминира) значајан су показатељ како ефикасности њеног система безбедности, тако и њене унутрашње стабилности.

Хијерархијска структура је основна карактеристика војне организације, а субординација и једностарешинство њен владајући друштвени однос. У наведеним параметрима, командант има главну улогу и централна је личност у систему и процесу командовања (и руковођења).³ Ефикасност тог динамичног процеса, који се одвија између онога који командује и онога коме се командује, а који је увек у функцији реализације неког циља (одређује га онај који командује), може бити знатно умањена, чак и озбиљно пољуљана, уколико онај ко командује не познаје довољно носиоце који, свесно или због незнања, чињењем или нечињењем, доприносе ентропији система командовања. Могућности командовања да свеобухватно сузбије и елиминира носиоце ентропијских делатности у војној организацији су вишеструке. Јер, ако се етичке норме и санкције, које би требало да буду преовлађујуће, не покажу довољно ефикасне, на располагању су и репресивне мере и друга регулатива.

Специфичност командовања која се првенствено огледа у једностарешинству и субординацији, подразумева и то да држава и друштво не познају имагинарну или заједничку одговорност за настале последице ономе ко командује у случају да недоследно и неадекватно користи расположиве могућности за онемогућавање ентрописта унутар војне организације. С правом захтевају конкретну (личну) одговорност, јер

² „Организација је удружена група људи са одређеним средствима рада, структурно повезана и релативно самостална, формирана ради постизања одређеног циља. Основни елементи организације су: циљ, људи, материјална средства и структура“ (проф. др Бранислав Јовановић, *Руковођење ОНО и ДСЗ у МЗ, ОУР и ДПЗ*, Београд, 1987, стр. 37).

³ „Руковођење је појам вишег реда општости од командовања, тј. командовање је једна од процесних функција руковођења. У том смислу је оправдано рећи руковођење у ВЈ, а не командовање. Тиме се не негира командовање, већ се подразумева као део руковођења. У српском језику није примерено да се каже командовање обуком, командовање мобилизацијом или командовање борбеним дејствима. За наведене примере исправно је употребити термин руковођење“ (пуковник мр Душан Вишњић, *Како разумети нову војну доктрину Југославије*, ЦВШ ВЈ, 1994, стр. 16).

су, на основу спознаје карактера циљева и задатака војске, дакле дубоко промишљајући, овластили старешину да доноси одлуке које су остали припадници одређене организацијске јединице – установе обавезни без разговора да извршавају.

У неким случајевима, нарочито у рату, када због очигледног неадекватног коришћења овлашћења из надлежности командовања носиоци ентропијских делатности унутар војне организације успеју да поремете или осујете реализацију глобалног или конкретног циља, тешко је разлучити о чему се ради. Иако коначан суд о томе доносе надлежни (правосудни) органи, такви случајеви заокупљају и пажњу других структура друштва. При томе, ломе се копља око места, улоге и понашања бројних непосредних и посредних актера у догађањима и износе разноврсни пристрасни или реални закључци, оцене, осуде и слично (примера за то има и из рата 1991/1992. године на простору СФР Југославије).

У вези с тим из необјашњивих разлога најмање се разматра питање колико су они који су командовали знали о носиоцима угрожавања безбедности своје војне организације. Тек након утврђивања те изузетно важне чињенице стварају се реалнији услови да се просуђује и закључује о томе да ли су они који су командовали свесно, дакле с предумишљајем, повлађивали носиоцима угрожавања безбедности војне организације или су због недовољног познавања доносили утопијске одлуке. Наравно, такав је поступак прихватљив с научног аспекта, што значи да се тиме чиниоци командовања не амнестирају од моралне и кривичне одговорности. Наиме, позитивно законодавство пресуђује учиниоцу одређеног кривичног дела на основу насталих штетних последица за војну организацију, иако се узимају у обзир и узроци и услови у вези с тим.

У Војсци Југославије (ВЈ) субјекти командовања придају потребан значај питању познавања носилаца угрожавања њене безбедности. Међутим, пошто је командовање непрекидан процес усмеравања јединица, установа и појединаца у остваривању постављених циљева а пошто ни носиоци угрожавања безбедности ВЈ нису статични, неопходно је да се они свестраније разматрају и студиозније познају.

Систем командовања у Војсци Југославије

У литератури постоји више десетина дефиниција појма *систем*, које међусобно нису противуречне.⁴ Богатство дефиниција тог појма резултат је његовог коришћења у разним областима људске делатности (у економици – систем цена и др., у саобраћају – систем превоза и др., у војсци – борбени системи и др.). У најопштијем, појам *систем* значи целину састављену од више међусобно повезаних делова чије је функционисање подређено неком заједничком циљу.

На основу бројних критеријума класификације, *системи* се глобално могу поделити на *природне* и *вештачке*. Вештачки системи се деле на

⁴ Шире: др Милован Стоиљковић, *Операциона истраживања*, ВИЗ, Београд, 1988.

организационе и техничке. Даља подела система могућа је на основу стабилности организације и односа елемената у систему (*статички и динамички*), на основу структуре (*сложени и прости*) и на основу повезаности система као целине с окружењем (*отворени и затворени*).

У научној теорији организације систем је дефинисан циљем, структуром и функцијама. Такав приступ адекватан је и за одређење система командовања у Војсци Југославије. Аналогно томе и условној класификацији система, очигледно је да је командовање у ВЈ *организациони, динамички, сложен и отворен систем*. Циљ система командовања у ВЈ одређен је њеном наменом. Наиме, Војска Југославије је главна снага одбране земље од спољних носилаца угрожавања њене безбедности, а у случају оружане побуне, и од унутрашњих носилаца.

Структурално-функционално, систем командовања ВЈ одређен је Уставом СРЈ (чл. 135) и Законом о ВЈ (од чл. 3 до чл. 6 и чл. 10). Анализа садржаја наведене нормативне регулативе указује на то да систем командовања ВЈ обухвата: функцију председника СРЈ – врховног команданта ВЈ у миру и рату; функције Генералштаба ВЈ, као највишег стручног и штапског органа за припрему и ангажовање ВЈ; команде стратегијских, оперативних и тактичких јединица, а у оквиру њих бројне подсистеме (информациони, обавештајни, безбедносни, веза и др.). Аналогно организацијској структури Војске, систем командовања ВЈ организован је хијерархијски. Најнижи и најпростији подсистем у њему јесте припадник ВЈ који командује послугом на борбеном средству, односно одељењем.

Функције система командовања у ВЈ бројне су и разноврсне. На основу нивоа командовања, обима надлежности и послова могу се поделити на *наређивачке, оперативно-штапске, обавештајне, персонално-мобилизацијске, позадинске, информативно-пропагандне и безбедносне функције*. Здружене тактичке јединице најнижи су ниво система командовања који у свом саставу има све органе за обављање наведених функција. На нижим нивоима система командовања, будући да је обим тих послова много мањи, све су функције у надлежности једног лица – командира вода и чете-батерије.

Због потребе одбране земље од било ког носиоца угрожавања њене безбедности ВЈ постављају се неки неминовни захтеви, који често нису карактеристични за друге организационе структуре државе, а ти јасно одређени и строги захтеви у вези с одбраном земље увек су на провери. Значај ВЈ у обезбеђењу опстанка и развитка државе елиминише могућност евентуалног одступања од дефинисаних захтева, посебно ако су узрок томе субјективне слабости војне организације, уместо објективних околности. Војска Југославије мора бити спремна да у сваком тренутку и у свакој ситуацији крајње професионално обави своје наменске задатке. Један од основних предуслова за то јесте добро познавање носилаца угрожавања безбедности државе и Војске Југославије.

Будући да командовати значи: одлучивати, наређивати, планирати, организовати, усмеравати, владати, координирати, сарађивати, садеј-

ствовати, мотивисати, образовати, информисати, регулисати, контролисати и оцењивати, с великом поузданошћу могу се одредити захтеви које систем командовања ВЈ мора стално да испуњава. Несумњиво је да би се свако, чак и најмање одступање од неког захтева аритметички прогресивно, свакако негативно, одразило на функционисање војне организације у целини. Поготову ако је узрок „корекције“ захтева носилац угрожавања безбедности ВЈ, односно неко ко је уочио насталу мањкавост и умешно је користи. Стога, ради елиминисања утицаја искуствених (прошли), актуелних и будућих ентропијских чинилаца на биће ВЈ, међу бројним другим, систем безбедности ВЈ нарочито мора уважавати и доследно истрајавати на следећим захтевима: централизованост, оперативност, реалност, предвидљивост, професионалност, повратност везе система, адаптибилност и ефикасност.

Милован Стојиљковић, у делу *Процес доношења одлуке*, дефинише појам централизације на следећи начин: „Ако у сложеном систему један подсистем има доминантну улогу у функционисању целокупног система, тада је такав систем централизован. Промене у том делу система, изазивају промене у свим деловима система, што спречава стихијност промена“. И даље: „Стихијност је повезана са појмом деловања ентропије, која тежи да стање организованости система преведе у стање нереда и хаоса“. У вези с предупређењем ентропије наглашава да „Основно средство за смањење ентропије јесте централизовано управљање системом, а главно средство – поуздани информациони токови“.

Централизованост система командовања ВЈ подразумева стриктно уважавање принципа јединства, једностарешинство и субординацију кроз функционалну релацију претпостављени – потчињени. Материјализацијом тог захтева обезбеђује се да свака употребљива информација о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ буде правовремено прослеђена одговарајућем нивоу система командовања, који даље поступа са њом према процени (информације се обрађују и чувају централизовано, а резултати обраде се дистрибуирају различитим корисницима).

Честе и нагле промене ситуације у непосредном окружењу Војске, посебно оне чији су узрочници (и управљају њима) носиоци угрожавања безбедности ВЈ, изискују врхунску оперативност њеног система командовања. У ствари, оперативност система командовања ВЈ мора бити већа од противникових истоветних или сличних система. Висока стручна оспособљеност субјеката командовања (велики фонд сазнања и о непријатељу), њихове организаторске способности (да организују најповољнији метод рада), оспособљеност за адекватно коришћење информатичке технике и доследно поштовање норматива, уз велику креативност, значајније су одлике оперативности система командовања Војске. Евентуална недовољна оспособљеност чинилаца система командовања ВЈ да брзо прибаве ваљане податке о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, а нарочито спорост или неодговорност у њиховој обради, могу бити опасне по његову оперативност. Јер, резултати тога су, по правилу,

површне процене ситуације, дискутабилне одлуке и велике штетне последице по Војску Југославије.

Предвиђање будућих збивања (димензије и начин одвијања) која утичу на безбедност државе и Војске, да би била предупређена, мора бити круцијална одлика система командовања Војске Југославије. Предуслов за постизање тог захтева јесте, несумњиво, способност разрешења актуелног проблема у свим ситуацијама (у миру и рату), односно правовремено обезбеђење потребне количине релевантних и поузданих информација о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, јер систем командовања, кроз извештаје потчињених и непосредним увидом (контрола), добија релевантне информације о стању у Војсци Југославије.

Висок патриотизам, морални лик и врхунска стручност сваког професионалног припадника ВЈ основне су претпоставке очувања и развијања потребног нивоа професионалности система командовања Војске. Професионалац мора да буде свестрано оспособљен и да зна о онима који угрожавају или могу угрозити лично њега или јединицу са којом командују толико да не може да буде изненађен. Ако ипак до тога дође, и у таквим ситуацијама мора знати да изнађе решење (донесе одлуку) којим ће штетне последице свести на најмање могуће. Немогућност да се такав критеријум оствари у кратком временском року ни у којем случају не сме да поколеба систем командовања ВЈ да га евентуално ублажава. Напротив, мора се тежити и истрајавати на томе да систем командовања ВЈ сваки планирани задатак реализује или ситуационо искрсли безбедносни проблем успешно разреши, како у редовним условима, тако и онда када се они радикално негативно измене. Мања је вероватноћа да ће систем командовања ВЈ у редовним условима учестало разрешавати ситуационо искрсле проблеме чији су узрочници носиоци угрожавања безбедности Војске. Ако и у другим ситуацијама (ванредно стање и у рату), адекватном проценом и предвиђањем, елиминише могућност да учестало решава проблеме које изненада намеће непријатељ, систем командовања Војске Југославије на најбољи начин ће потврдити своју врхунску професионалност.

Установљавање да ли је, како и у којем обиму планирани циљ постигнут обезбеђује се повратном везом у систему командовања Војске. Неопходно је да субјекат у систему задужен за праћење ефеката реализације планираних задатака у вези с носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, иако комплексно мора да сагледава и анализира све чиниоце и околности, увек има тежиште и приоритете.

Процедура мерљивости учинка система командовања ВЈ у осујећивању намера или у предузимању мера против носилаца угрожавања безбедности ВЈ изузетно је компликована. Ипак, на основу најмање два критеријума – (1) колико војна организација којом командује одвраћа (чини неагресивним) противничке системе и организације и (2), уколико оне испоље дејство, којом брзином и колико ефикасно ангажује ВЈ да их неутралише, разбије и уништи – могуће је измерити његов учинак. Уколико се у пракси често региструју недопустива одступања од наве-

дених критеријума, то је поуздан показатељ о потреби за преиспитивањима система командовања Војске Југославије.

Наведена основна обележја система командовања ВЈ јасно указују на то да је један од значајних услова за његово ефикасно функционисање добро познавање носилаца угрожавања безбедности Војске. Дакле, није довољно да субјекти командовања ВЈ познају стање у ВЈ, да познају и доследно поштују прописе и наређења претпостављених, да правилно користе информатичко-рачунарску технику и да примењују оптималну организацију рада. Све то, без доброг познавања и, према томе, предузимања адекватних дефанзивних (заштита) и офанзивних (осујеђивање и неутралисање) мера против носилаца угрожавања безбедности ВЈ било би само половично обављање функција система командовања Војске Југославије.

Гледишта и третман тог веома важног проблема у неким страним армијама у потпуности потврђује наведено опредељење у вези са захтевима које систем командовања ВЈ мора уважавати и стално унапређивати. Утолико пре што су намере и могућности персонификованих носилаца угрожавања безбедности у односу на те стране армије у поређењу са ВЈ много мање, чак и искључене. У вези с тим, група аутора из бившег СССР-а, у делу *Научна организација рада у високим војним школама* наводи десет принципа: (1) узајамна повезаност и зависност свих елемената, догађања и процеса система; (2) сви процеси и елементи система морају бити у функцији циља; (3) сви елементи и процеси морају бити у динамичној интеракцији; (4) стална трансформација улазних величина и њихово претварање у квалитетно нове излазне величине; (5) спречавање појаве ентропије (неред, дисфункционалност, распад система); (6) обезбеђење повратне везе система; (7) примена принципа хијерархије и закона синергистичког ефекта (ефекат целине је виши квалитет од механичког збира ефеката појединих елемената); (8) примена принципа да централизовано руковођење лакше превладава кризне ситуације; (9) свако диференцирање и осамостаљивање подсистема мора увек да обезбеђује интеракцију целине, и (10) примена принципа наддетерминације и еквифиналитета – остварење циља различитим стваралачким комбиновањем и наддетерминисањем појединих или група чинилаца који утичу на ефикасност и функционисање система.

Водећа, пак, чланица НАТО-а, према својим амбицијама да „угрожавања“ својих виталних интереса идентификује у планетарним оквирима и да своју војну машинерију ставља у функцију претње или је, посредно и непосредно, ангажује за њихову заштиту, развила је за доносиоце одлука систем „Одбрамбена обавештајна мрежа“ (*Defense intelligence network – DIN*). Наиме, у Пентагону и у 21 оперативној и 83 тактичке команде на територији САД емитују се вести за око 1.000 људи из свих региона света. Прва емисија почиње у 8,00, а последња у 17,00 часова, које корисници прате на ТВ-пријемницима и компјутерима у посебно заштићеним просторијама. Емисије садрже информације о „носиоцима угрожавања виталних интереса САД“, прибављене посред-

ством извиђачких сателита, електронским и авио-извиђањем, оперативним путем војнообавештајних центара и војних изасланика акредитованих у иностранству, као и разменом података с обавештајним службама савезника. Тако, на пример, док војни изасланик извештава о актуелним догађајима из земље у коју је акредитован (преко заштићене линије) корисници то одмах виде на екрану. Емисије се понављају десет пута дневно, с тим што се одмах обављају одговарајуће корекције уколико у току дана стигне нови извештај из неког извора. Наведени систем (DIN) задејствован је 1991. године, јер је, поред осталог, установљено да је дотадашњи систем преношења информација кроз писане извештаје неефикасан и спор, будући да их велики број доносилаца одлука није читао.

Корелација између ефикасности командовања и познавања угрожавања безбедности Војске Југославије

Уставом СРЈ (чл. 78, став 3) и Законом о одбрани (чл. 4), тиме што се утврђује у којим околностима Савезна скупштина проглашава непосредну ратну опасност, ратно и ванредно стање, јасно су означени могући нивои угрожавања безбедности државе. Лингвистичко значење наведених стања казује да њихови узрочници (носиоци) могу бити организовани субјекти изван или унутар земље. Њихови глобални и конкретни интереси и циљеви су супротни циљевима и интересима СР Југославије, а метод њихове реализације је подривање, дезорганизација и покушај уништења наших система, посебно заштитно-одбрамбеног. Стога је добро познавање носилаца угрожавања безбедности земље веома важан задатак свих државних субјеката.

У одбрани земље, Војска Југославије је главна оружана сила и носилац оружане борбе и свих других облика оружаног супротстављања непријатељу (Закон о одбрани, чл. 16). Наведене чињенице јасно дефинишу њену уставну улогу и задатке. Наиме, ВЈ чини подсистем одбрамбено-заштитног система СР Југославије. Да би увек деловала према својој намени, ВЈ перманентно има два круцијална задатка. *Прво*, да чува, јача и унапређује властиту организацију, и *друго*, да ефикасно штити вредности државе назначене у Уставу СР Југославије. Централну улогу у реализацији оба задатка, наравно, има систем командовања. Он је субјекат ВЈ који процењује, предвиђа, планира, организује, одлучује, наређује, усмерава, координира и контролише све друге субјекте Војске. Ефикасно реализовање наведених функција значило би да је и учинак система командовања најбољи могући (осим ако није учињена омашка у фази његовог пројектовања). Међутим, евентуално делимично реализовање свих или само неких наведених функција, осетно би смањивало учинак система командовања (и ВЈ), а то стање, уколико се одржи дуже време, може озбиљно да угрози функционисање целокупне војне организације. Најзад, евентуално потпуно изостајање реализације само једне

од наведених функција било би погубно за целокупан систем командовања.

Ометајући и деструктивни узроци, услови и чиниоци у систему командовања су бројни и разноврсни, стални и повремени, објективни и субјективни, актуелни и очекивани (перспективни), идентификовани и недовољно установљени, унутрашњи и спољни (из окружења) и тајни и јавни. У наведеном мозаику евидентне су потешкоће у прецизном установљавању могућности и начина деловања појединих носилаца угрожавања безбедности Војске Југославије. Ипак, такво разграничење је неопходно, јер могуће негативне последице по укупну безбедност Војске увек ће бити веће од напора које систем командовања ВЈ чини на разрешењу тог проблема.

Одговорност система командовања ВЈ на превазилажењу тог веома компликованог проблема повећана је због чињенице да се против СРЈ, дакле и њене главне оружане силе (ВЈ), већ дуже време примењује облик угрожавања термилошки квалификован као „сукоб ниског интензитета“. Неосновано уведене санкције против СРЈ 1992. године због наводне агресије на бившу републику БиХ, системски и груби политички и војни притисци, медијска сатанизација и отворена подршка сецесионистичко-побуњеничким снагама у СРЈ, посебно покушаји да се укидање санкција условљава додатним, такође неоснованим захтевима, типичне су делатности из арсенала тзв. ратова ниског интензитета. Наведене и многе друге сличне делатности представљају ангажовање ниског интензитета за њихове носиоце, јер су у том рату само симболично, и то посредно ангажовали делове својих оружаних снага, руковођени проценом да ће успешно остварити властите циљеве и интересе.

Међутим, с аспекта безбедности и развика СРЈ и ВЈ неприхватљив је појам „сукоб ниског интензитета“ зато што је угрожавање наше безбедности свеобухватно. Дакле, наметнут нам је тотални рат, у којем су, ипак, евидентни и тежиште и приоритет. Обавештајно-субверзивна делатност против ВЈ њихов је стални приоритет. Димензије и интензитет тог облика угрожавања безбедности ВЈ вишеструко су увећане због чињенице да се као његови носиоци, осим изворних твораца (САД и НАТО), експонирају и многе друге земље (исламске), а све оне координираним активностима, мање или више успешно, у функцији остварења властитих циљева злоупотребљавају ОУН и КЕБС. Ипак, највећа опасност по безбедност ВЈ произилази из чињенице да су реализацијом бројних резолуција Савета безбедности ОУН, у непосредном окружењу СРЈ (УНПРОФОР, цивилна полиција УН, посматрачке мисије ЕУ, поморске снаге НАТО и ЕУ у Јадрану, авиони АВАХ у ваздушном простору изнад Мађарске и Јадрана, и летови авијације НАТО-а изнад бивше БиХ у оквиру акција „Падобран“ и „Спречити лет“) и у СРЈ (војни посматрачи УН на аеродромима РВ ВЈ) створени услови адекватни критеријумима НАТО-а за вођење ваздушно-копнене битке (*Follow-on Forces Attack – FOFA*).

Спој који су носиоци угрожавања безбедности ВЈ начинили између тзв. сукоба ниског интензитета (демонстрација силе, пружање војне помоћи, специјална дејства и ограничена непосредна употреба регуларних снага)⁵ против земље у којој САД имају интересе и *FOFA* (напад на непријатељеве снаге из дубине) на простору СФР Југославије и у њеном окружењу омогућава им да прилично успешно прибављају одговарајуће информације о ВЈ, које затим користе у разноврсне сврхе. Наиме, развили су и успешно користе командно-информационе системе (КИС) познате као системе *C³I* (*Command, Control, Communication and Intelligence* – командовање, управљање, комуникације и извиђање) и *D³* (*Detect, Decide and Destroy* – откриј, одлучи и уништи). Под тим се подразумева да се потенцијални циљеви напада морају идентификовати и да се може тачно утврдити њихова локација. Након тога се доноси одлука о томе којом врстом оружја треба дејствовати против њих и који тактички поступак при томе треба применити. Најзад, тежи се установљавању учинака напада да би се проценило да ли га треба поновити.

Задејствованост система *C³I* и *D³* била је очигледна у дејствима авијације НАТО-а против Војске Републике Српске код Горажда (април 1994) и код Бихаћа (новембар 1994), односно системи за прикупљање, обраду и пренос информација на копну и у ваздушном простору у потпуној су функцији. Будући да су сензори који своју детекторску функцију заснивају на разним принципима рада (радио, радарски, оптички, телевизијски, сеизмички, акустични, хидроакустични, инфрацрвени, оптоелектронски и др.) значајни за прикупљање информација, а лоцирају у непосредном окружењу СРЈ, у комбинацији с другим извиђачким средствима омогућавају носиоцима угрожавања безбедности ВЈ да успешно „гледају“ распоред и активности њених јединица. Скраћено време реаговања доносиоцима одлука од тренутка откривања циља до дејства по њеним, које је управо резултат деловања наведених командно-информационих система, несумњиво указује на могућност угрожавања безбедности Војске Југославије. Наиме, суштина доктринарног концепта *FOFA* није у преласку границе противника снагама КоВ-а, нарочито не огромним снагама, већ његово уништење прецизним дејствима са одстојања: „Специфичност концепта о нападу на снаге из дубине заснива се на извођењу напада на снаге непријатеља на његовој територији помоћу система оружја – а не помоћу војника“.⁶

⁵ Видети: *William Olson, The Light Force Initiative, „Military Review“ јуни 1985, стр. 3–17.*

⁶ *H. Bohle, FOFA, Myth or reality, Militari Tehnology, 3/85, стр. 30.*

Процес командовања ВЈ јединствено се одвија у логичком и цикличном низу корака било да се ради о редовним или ванредним задацима. Након дефинисања задатака и утврђивања циља: (1) прикупљају се информације о властитим јединицама и противнику; (2) процењује се ситуација, (3) на основу закључака из процене формулишу се предлози како да се циљ оствари; (4) доносилац одлуке уважавањем предлога бира најпогодније решење; (5) преко заповести и наређења покрећу се снаге и средства у функцији реализације циља, и (6) установљава се темпо и начин реализације планираних задатака.

Незамисливо је да систем командовања ВЈ може бити ефикасан ако у било којем од наведених логичких корака нема одговарајуће податке о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ или у случају да их поседује, али их неадекватно употребљава. Неутемељена су схватања да непријатеља треба само у рату добро познавати. Наивна су и гледишта да су занемарљиве негативне последице по интегритет Војске услед деловања непријатеља у миру, а опасна је заблуда да се непријатељ може спознати тек након испољавања неког од начина деловања. Евентуално откривање наведених и сличних мањкавости у властитом систему командовања у „правом“ рату, осим што ће бити касно, биће крајње тешко и, несумњиво, са несагледивим последицама по Војску. Неминовно је брисање границе између димензија рата који је у току против СРЈ (тзв. сукоб ниског интензитета) и могућег (напад на ВЈ помоћу система оружја, а не помоћу оперативних снага КоВ), будући да су носиоци актуелног рата потенцијални експоненти и „правог“ рата. У прилог елиминисања наведених граница је и изузетно кратак период потребан да садашње стање прерасте у „прави“ рат.

У оквиру необјављеног рата СРЈ („сукоб ниског интензитета“) његови носиоци, појединачно и заједно, у односу на ВЈ планирају, покушавају или намеравају да спроводе својеврсне обавештајне, субверзивно-пропагандне и друге специјалне операције и тиме систематски угрожавају њену безбедност. Карактеристичан пример таквог деловања је отворено признање функционера обавештајних служби САД да су информације „из прве руке“ о томе шта се догађа на простору СФР Југославије почели добијати тек након доласка војника УНПРОФОР-а и да се оне одмах враћају у центар ЦИА успостављен на територији раније Југославије. Убрзо затим (април 1993) „Њујорк Тајмс“ је на основу обавештајних извора писао да су се „војне јединице из Србије придружиле снагама босанских Срба у недавним нападима на муслиманска упоришта у источној Босни“. Откривени и осујећени шпијуни у ВЈ

(Лазар Дражић, потпуковник обавештајне службе Словеније, и Бела Нађ, подофицир обавештајне службе Хрватске) упозоравају на покушаје страних обавештајних служби да разбију ВЈ изнутра. Најзад, драстичан пример за то су: заплени планови о ангажовању терористичких формација шиптарских сецесиониста (око 40.000) на Косову и Метохији и муслиманских (око 10.000) у Рашкој области против ВЈ, које су њихова руководства (тзв. министарства одбране) несумњиво израдила на основу прибављених података Војске Југославије,⁷ тим пре што наведене терористичке структуре уживају вишеструку подршку Албаније, Турске и неких других земаља.

Наведени примери, који убедљиво сведоче о значају који носиоци угрожавања безбедности ВЈ придају у миру обавештајним и психолошким операцијама, које ће у евентуалном „правом“ рату бити још драстичније и динамичније, указују на озбиљност и методичност у раду које систем командовања ВЈ морају карактерисати да би их правовремено откривао и ефикасно онемогућавао. Наравно, њихове могућности не треба прецењивати, јер ако се оде у такву крајност, безбедност ВЈ постала би основна брига и преокупација система командовања. Наиме, могућности система командовања ВЈ веће су од могућности носилаца угрожавања, што значи да се складним ангажовањем свих потенцијала могу остваривати како безбедносна, тако и све остале функције.

Велики удео у ефикасном функционисању система командовања ВЈ морају имати обавештајна и контраобавештајна служба, пре свега због тога што носиоци угрожавања безбедности ВЈ наглашено примењују тајне методе рада, како у периоду припрема за спровођење неке операције, тако и у фази њене реализације. Способност обавештајне службе да систему командовања ВЈ правовремено обезбеди релевантне податке о носиоцима угрожавања безбедности из окружења ВЈ несумњиво радикално позитивно утиче на његово укупно функционисање. Контраобавештајна служба обављањем истоветног задатка у односу на носиоце тајне непријатељске делатности унутар ВЈ, ствара реалне претпоставке за предупређење изненађења чије последице могу бити материјална штета, људске жртве, компромитовање бића ВЈ итд. То не значи да треба отићи у нереалну крајност, односно рачунати на „свемоћност“ наведених служби. Неопходно је да и сви остали субјекти командовања располажу општим фондом знања о носиоцима угрожавања ВЈ и да их креативно примењују у свом раду. У вези с тим, нарочито је важно да властиту „банку“ података о непријатељу стално ажурирају, јер она, у противном може веома брзо да постане неупотребљива.

⁷ Планови о оружаним нападима на јединице и објекте ВЈ (по узору на словеначке, хрватске и муслиманске побуњенике против ЈНА) пронађени су код ухапшених чланова војних руководилаца терориста.

Планско ангажовање система командовања на прибављању и анализирању релевантних информација о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, иако га карактерише свеобухватност, мора имати изражено тежиште. Систем командовања ВЈ, на основу познавања неких значајних одредница носилаца угрожавања (мотиви и циљеви, концепција и стратегија и могућности) и њиховим довођењем у контекст прошлог, актуелног и будућег периода, с великом поузданошћу може предупредити њихове намере и делатности. У вези с тим прво се мора одговорити на двоструко питање „Зашто-шта“?

Циљеви носилаца угрожавања безбедности ВЈ увек су супротни циљевима Војске. Након установљивања и студиозног анализирања садржаја циљева носилаца угрожавања безбедности ВЈ, веома је важно да се проникне у њихову суштину. Тај значајни задатак система командовања ВЈ може се сматрати реализованим тек када се открије *Зашто* су (шта их је мотивисало) баш такве циљеве пројектовали. При томе, мора се строго водити рачуна о томе да се не учини омашка, односно да се не побркају њихови крајњи (стратегички) и етапни (међу) циљеви. Потешкоће на том плану су евидентне, а евентуални промашај се неминовно одражава на даљи процес њихове спознаје. На пример, ако систем командовања ВЈ на било којем нивоу дешифрује обавештајну делатност против ВЈ као крајњи циљ неког носиоца угрожавања њене безбедности промашај је несумњив, а последице тешко сагледиве. Наиме, свако ко обавештајно истражује ВЈ најчешће има за крајњи циљ не само стицање увида у стање и намере у њој већ и да прибављене податке, одмах или на дан „D“, употреби против ње, било извођењем неког облика субверзивне делатности (тероризам, диверзија, крађа НВО итд.), било за адекватно постројавање борбеног распореда својих оружаних снага у односу на Војску. Јер, улога и задаци ВЈ постављени у Уставу СРЈ и Закону о одбрани довољно су уверљив аргумент и показатељ да ВЈ није чинилац ничијег угрожавања.

Могуће заблуде о обавештајној делатности против ВЈ било ког (иностраниг или унутрашњег) носиоца узроковале би као крајњи циљ негативне последице по ВЈ аналогно нивоу система командовања ВЈ који је такав закључак извео. Најмање последице ће бити ако су тако расуђивали само поједини припадници најнижег нивоа система командовања. Међутим, уколико такво схватање преовлађује код бројних припадника ВЈ, степен њене заштите био би озбиљно угрожен. Стога је веома важно да систем командовања ВЈ у процесу процењивања испољене и очекиване обавештајне делатности против ВЈ увек тражи одговор на питање *Зашто* њени носиоци проводе такву делатност. Уколико се изнађе адекватан одговор на то питање мала је вероватноћа да се учини промашај у утврђивању суштине осталих њихових циљева. Јер, обавештајна делатност траје непрекидно, у свим фазама покушаја

њених носилаца да остваре друге циљеве, што није карактеристично за остале врсте делатности. На пример, која је сврха свеобухватне и сталне обавештајне делатности шиптарских сецесиониста на Косову и Метохији против ВЈ осим припрема да, у одређеном тренутку, реализују неку терористичку акцију или успешно отпочну оружану побуну. На то указује и обавештајни извештај шиптарских сецесиониста о ВЈ из 1993. године, у којем, између осталог, пише: „Шестог маја око 10,30 часова у рејону Милошево–Обилић виђено је 26 камиона са регистарским таблицама Крушевца са српским резервистима. На камионима се налазила војна опрема за копање ровова. Око 15 камиона је продужило према Приштини, а остали у правцу К. Митровице. Колону су пратиле патроле војне полиције...”

„Око 09,00 часова 11. маја 1993. године, јединица ВЈ са више од 70 војника напустила је касарну у Ѓњилану и упутила се у правцу с. Коретиште. Војници су били опремљени минобацачима...”

Приликом разматрања суштине циљева носилаца угрожавања безбедности ВЈ, између осталог, неопходно је сагледати да ли постоји идентичност циљева код више њих. Ако се открију такве чињенице, мора се узимати у обзир чињеница да се по том основу најчешће стварају савезништва, па треба утврдити карактер и функционалност те спреге циљева, њихову перспективу и слабости. Најзад, неопходно је утврдити њихове циљеве у ВЈ и према Војсци Југославије.

На основу наведеног може се закључити да способност система командовања ВЈ да увек има адекватан одговор на питање *зашто* носиоци угрожавања безбедности ВЈ спроводе *обавештајну делатност* против ВЈ истовремено је и показатељ његове способности да одговори и на други део питања – *шта* они у том или у наредном периоду намеравају да предузму. Такво стање система командовања ВЈ добра је основа и претпоставка за сазнавање других значајних и наизглед неважних чињеница о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, а све то треба ваљано да се уграђује у одлуке, наређења и друга акта командовања. Систем командовања ВЈ истоветан приступ треба да има и у односу на терористичко-екстремистичку, диверзантску и друге непријатељске делатности.

Познавање начина (стратегија и тактика), односно имати ваљан одговор на питање *како* носиоци угрожавања безбедности ВЈ планирају и покушавају да остваре своје циљеве, јесте следећа значајна одредница коју систем командовања ВЈ мора да уважава. Зависно од тога на који начин систем командовања ВЈ формулише одговор на наведено питање у актуелном тренутку, поуздано се може утврдити и степен познавања носилаца угрожавања безбедности Војске. Наиме, ради своје безбедности, ВЈ захтева систем командовања који мора да буде превентиван. Под тим се подразумева степен познавања намера, стратегије и тактике деловања носилаца угрожавања којим се обезбеђује њихово правовремено и ефикасно осујећивање. Конкретно, систем командовања мора спречити изненађења унутар и према Војсци. Под претпоставком да

систем командовања ВЈ стратегију и тактику носилаца угрожавања безбедности ВЈ сазнаје на основу већ испољене (реализована) делатности, степен њиховог познавања био би испод сваке потребе безбедности ВЈ. У ствари, постојала би недопустива пракса да систем командовања, уместо да спречава, доживљава (допушта) изненађења и бави се отклањањем – санирањем последица.

Да ли систем командовања ВЈ у целини, односно да ли сваки ниво командовања у потребном обиму познаје или не познаје стратегију и тактику деловања носилаца угрожавања ВЈ могуће је утврдити помоћу неких простих чињеница. Поређење броја осујећених покушаја извођења и реализованих непријатељевих делатности у било којој организацијској целини ВЈ поуздан је показатељ о опсегу сазнања система командовања о носиоцима угрожавања Војске. Ако је тај однос у корист реализованих делатности против ВЈ, несумњиво је да је такав степен познавања носилаца угрожавања безбедности ВЈ неодржив (та претпоставка искључује могућност да систем командовања одређене јединице познаје актере непријатељске делатности, а да не предузима мере). Међутим, поузданост тог квантитативног критеријума је делимична, јер је неадекватан с квалитативног аспекта. Јер, могућ је не само повољан већ изузетно повољан однос у корист осујећених покушаја делатности носилаца угрожавања ВЈ а да негативне последице по безбедност ВЈ буду трагичне. На пример, ако је систем командовања неке јединице у одређеном временском периоду осујетио 15 покушаја носилаца непријатељске делатности, а буде реализован само један (терористички акт), такво стање несумњиво указује на недовољно познавање не само тактике деловања непријатеља већ и његових реализованих циљева.

Наведене и сличне ситуације указују на праву димензију проблема познавања *начина* који носиоци угрожавања безбедности ВЈ користе за остваривање својих циљева. Односно, указују на потребу да онај ко командује у потпуности познаје начин деловања онога или оних који угрожавају Војску, или то намеравају да чине. У вези с тим, посебно мора знати: (1) непријатељеве тајне и јавне методе, које од њих преовлађују, како се међусобно надопуњују и које су тежишне; (2) степен фанатизованости и агресивности; (3) непосредност и посредност, и (4) средства. На основу владања тим параметрима елиминирају се бројне заблуде које могу бити кобне по безбедност јединица, команди и установа.

Сазнање да носиоци угрожавања безбедности ВЈ податке о ВЈ покушавају да прибаве тајним методама и да, у оквиру њих, приоритет дају агентурном методу, систем командовања мора стално да уважава и продубљује. Игнорисање те чињенице може значајно да омета одлучивање и материјализацију одлуке – заповести (непријатељ ће је на „чудноват“ начин компромитовати). Међутим, осим у одређеним ситуацијама (ако се одлуче за стратегију „све или ништа“), када отпочињу јавно да делују, по правилу и све друге делатности спроводе тајно. То нарочито чине у припремању терористичких акција, када студиозно

разматрају и узимају у обзир разне елементе, као што су фанатизованост својих чланова и следбеника, директност и индиректност и, наравно, средства која ће користити. При томе теже да изазову двоструки ефекат – да нанесу максималну штету ВЈ и да себи, уз минимално компромитовање, обезбеде што већи успех и публицитет. На то, између осталог, указује и чињеница да за извршиоце делатности бирају камиказе или оне који, уколико након изведеног злочина буду ухваћени, мало знају о својим налогодавцима.

Једном сазнати начини деловања (облици и метод) носилаца угрожавања безбедности ВЈ, уколико систем командовања ВЈ адекватно не прати њихове промене, након извесног времена могу застарети. Јер, њихови планери и извршиоци улажу сталне и велике напоре да их прилагоде конкретної ситуацији и тако рационализују и унапређују, што је у функцији успешнијег угрожавања безбедности Војске. При томе улажу посебне напоре и испољавају велико умеће у изналажењу оригиналних метода деловања у односу на поједине субјекте, објекте или средства наоружања и војне опреме. Та оригиналност се, пре свега, огледа у покушају да се избегне коришћење два или више пута исте методе против неке конкретне вредности Војске. На пример, ако су приликом опсервације вежбовних активности неке јединице ВЈ били не само осујећени у томе већ су због тога санкционисани и јавно компромитовани, а и даље су заинтересовани за податке баш о тој активности, обично примењују неки други метод. Осим што истрајавају на оригиналности, евидентно је и да доследно уважавају и принцип вишеструке усмерености ка објекту обавештајног истраживања, терористичког или неког другог начина дејства. Ради се о томе да према једном објекту – вредности ВЈ, истовремено користе више метода како би успех био загарантован. Када ће и који метод применити зависи од процена које имају, што указује на потребу да процене система командовања ВЈ у односу на њихове буду квалитетније и правовременије. Суштински, то значи да њихова концептуализована и плански операционализована *изненађења* против ВЈ систем командовања ВЈ може, треба и мора правовремено да прозре и осујети. Под претпоставком да се наведена пракса системски и систематски понавља, носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, међу бројним могућностима, остаје да се одреде за једну од следећих: (1) да признају пораз и трајно одустану од остваривања својих циљева, тј. да буду разбијени и потпуно онемогућени; (2) да привремено одустану од било каквих активности док не дефинишу нову стратегију и тактику, и (3) да радикално смање опсег свог деловања, односно да наставе с угрожавањем само неке јединице ВЈ или друге вредности.

Могућности носилаца угрожавања безбедности ВЈ несумњиво су њихово важније обележје, које систем командовања ВЈ мора посебно темељито да познаје. Јер, циљеви и начин њихове реализације могу бити савршено пројектовани, али ако су због бројчаних, организацијских, кадровских, материјалних и других могућности непокривени (нео-

стварљиви), такав евентуални несклад између жеља и могућности код носилаца угрожавања безбедности ВЈ биће велика предност за систем командовања Војске. Наравно, само уколико командовање зна за тај несклад.

Чињеница је да систему командовања ВЈ сазнавање могућности носилаца угрожавања безбедности ВЈ чини највећу, односно много већу тешкоћу него дешифровање њихових циљева и облика деловања. Шта више, неки носиоци угрожавања не крију, већ отворено пропагирају опште циљеве које намеравају да постигну у односу на СРЈ, при чему често јасно изражавају и конкретне циљеве у односу на Војску. Аналогно карактеру њихових циљева, без великих потешкоћа могу се дешифровати и начини на које ће покушати да их остваре.

Носиоци угрожавања безбедности ВЈ својски се труде да сакрију своје људске и материјалне ефективе. Наведена чињеница је карактеристична како за спољашње (изван СРЈ и у СРЈ), тако и за носиоце унутар Војске. Њихова организацијска структура је следећа: (1) по нивоима (руководећа, управна и извршна целина); (2) по намени (обавештајна, безбедносна, терористичка, пропагандна итд.); (3) по локацији (изван СРЈ – на територији матичне државе или и других држава, у СРЈ – на појединим тачкама, делу или целој територији, а у ВЈ само у појединим, у више њених целина или у већини јединица); (4) по укупном броју (посредно и непосредно ангажовани), и (5) функционалност организацијске структуре је податак који сваки носилац угрожавања безбедности ВЈ чува као највећу тајну. Евентуално откривање било којег од наведених елемената организационе структуре, руководство организације покушава да санира у што краћем року, уз што мање штете, и да настави са спровођењем планираних делатности ради остваривања постављених циљева.

Систем командовања ВЈ, или било који нижи ниво командовања, без ваљаних података о организационој структури (познавање могућности) носилаца угрожавања њене безбедности засниваће своје процене и одлуке на нереалним чињеницама. Стога се методологија система командовања у сазнавању организационе структуре носилаца угрожавања безбедности ВЈ мора стално унапређивати. Стварање и обogaћивање мозаика о угрожаваоцима безбедности ВЈ може се сматрати адекватним тек када систему командовања омогућава да „црпљењем“ података из његове „меморије“ код сваког посебно и свих њих заједно створи уверење да ће свака њихова акција бити ризична. Односно, када код њих изазове и незадрживо потхрањује сумњу у исправност опредељења и начина на који су замислили да их материјализују, што доводи коначно до одступања од планираних делатности. Наведени степен познавања носилаца угрожавања безбедности ВЈ систем командовања може да постигне (мора да постигне) за оне који делују унутар ВЈ, док за оне у њеном непосредном окружењу треба да поседује довољно поуздане податке да може да се заштити од непријатних изненађења.

У случају испољеног оружаног дејства, њихове актере треба брзо и енергично да неутралише и уништи.

У процесу постизања наведеног потребног степена познавања носилаца угрожавања безбедности ВЈ, без обзира на надлежности, мотивисаност и професионализам субјеката система командовања ВЈ, искрсавају бројне потешкоће. Зависно од тога како их систем командовања ВЈ разматра, сагледава, квалификује и саопштава, с великом поузданошћу могуће је установити да ли помоћу њих (потешкоће) наглашава свој успех или оправдава неуспех. У вези с тим, могуће су неколике варијанте: да се тешкоће уопште не наводе, да се наводе али да се не образлажу и да се наводе и образлажу. Подразумева се да је најбољи метод рада система командовања ако уважава трећу варијанту – да се потешкоће наводе и образлажу. У том случају је мало вероватно да ће успех изостати, будући да се омогућава и осталим субјектима ВЈ да критички учествују у њиховом разрешавању и отклањању.

Улога и задаци командовања ВЈ у супротстављању носиоцима угрожавања њене безбедности

Супротстављање носиоцима угрожавања безбедности ВЈ одговоран је и веома компликован задатак командовања Војске. У вези с тим, међу бројним потешкоћама с којима се командовање суочава, посебно су карактеристичне: (1) утврђивање критеријума на основу којих ће се „математично прецизношћу“ оцењивати ефикасност система безбедности и глобално утврђивати безбедносно стање ВЈ (стабилно – нестабилно, одлично – добро – незадовољавајуће, извесно – неизвесно); (2) дефинисање оптималног степена способности субјеката ВЈ, посебно професионалних припадника ВЈ, за познавање носилаца угрожавања безбедности ВЈ, и (3) адекватно праћење променљивих параметара код носилаца угрожавања безбедности ВЈ (бројност, организованост, циљеви и начин њиховог остваривања), нарочито избора тржишта и приоритета.

У превазилажењу наведених потешкоћа могући су разноврсни приступи. Међутим, сваки приступ у супротстављању носиоцима угрожавања безбедности ВЈ биће неадекватан ако се не уважавају две чињенице. *Прво*, сваку активност или акцију (супротстављање, заштита, борба, одбрана, напад) у односу на носиоце угрожавања чине целине – делатности: *управљачка*, коју систем командовања остварује планирањем, организовањем, усмеравањем и контролом свих субјеката и органа ВЈ, и *извршна*, која обухвата непосредно извођење свих активности у остварењу дефинисаног циља. *Друго*, процес управљања системом безбедности ВЈ има циклусни карактер, односно све фазе у супротстављању носиоцима угрожавања безбедности ВЈ (прибављање, обрада и процена информација, доношење одлуке о начину, обиму и интензитету деловања, преношење одлуке непосредним извршиоцима и праћење темпа и квалитета реализације задатка) понављају се више пута – систематски све до потпуног постизања пројектованог циља. У ствари,

процес функционисања система безбедности почиње и завршава се добијањем одређених информација. Субјекти командовања који управљају системом безбедности ВЈ у веома кратком року добијају огроман број информација о носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, које користе за доношење одговарајућих одлука, поред осталог, и у функцији заштите Војске. На основу наведеног очигледно је да би велику заблуду чинила схватања: (1) да се командовање бави проблемом супротстављања носиоцима угрожавања безбедности ВЈ само када се припрема за извођење неког конкретног задатка, и (2) да се под системом безбедности ВЈ подразумевају само мере и активности контраобавештајне службе. Субјекти командовања ВЈ, доследним уважавањем и креативним обогаћивањем наведених круцијалних чињеница, као и неких принципа (јединство, субординација, једностарешинство, непрекидност, ефикасност, правременост, еластичност и тајност), веома значајних у остваривању функција система безбедности, могу у свим ситуацијама адекватно да заштите ВЈ од свих носилаца и облика угрожавања.

Обједињавањем напора, знања, могућности и активности свих субјеката система безбедности ВЈ у елиминисању утицаја и делатности помоћу којих носиоци угрожавања безбедности ВЈ ометају или покушавају да осујете реализацију наших циљева, командовање (стручно, временски, просторно) успешно остварује принцип јединства циља. Принцип субординације остварује се кроз безусловно, потпуно и у прецизно одређеном временском року обављање задатака из безбедности на нивоима система безбедности које постављају виши нивои. Принцип једностарешинства, иако старешини (командант, управник, командир) даје апсолутно право да самостално одлучује о начину супротстављања носиоцима угрожавања безбедности ВЈ, истовремено омогућава свим субјектима ВЈ да стваралачки учествују у припремању одлуке. Због чињенице да носиоци угрожавања безбедности ВЈ континуирано (у свако доба и у свим ситуацијама) делују, командовање ВЈ од система безбедности ВЈ захтева наглашено поштовање принципа непрекидности. Оспособљеност система безбедности ВЈ да у што краћем времену, уз оптимално ангажовање снага и средстава, максимално елиминира намере и делатности носилаца угрожавања безбедности ВЈ указује на ваљану испоштованост принципа ефикасности. С аспекта функционисања система безбедности ВЈ, принцип правремености има вишеструки значај. Прво, свака информација о носиоцима угрожавања безбедности бескорисна је уколико на време не стигне у посед доносиоцу одлуке. Исто тако, неупотребљива је ако правремено стигне, али се не искористи према ситуацији. Најзад, информација може да буде правремено прибављена, брзо прослеђена доносиоцу одлуке, квалитетно обрађена и, у облику наређења и заповести, прослеђена непосредном извршиоцу, али ако му није остављено довољно времена да обави задатак, бескорисност наведеног напора је очигледна. Устаљеним, али и наглим променама ситуације, чији су узрочници носиоци угрожавања безбедности ВЈ, систем безбедности ВЈ може парирати својом еластичношћу.

Веома значајан и стално актуелан задатак из делокруга командовања у вези са заштитом ВЈ од свих носилаца угрожавања јесте успостављање оптималног односа између потребног степена заштићености ВЈ, с једне, и могућности система безбедности ВЈ да одговори тим потребама, с друге стране. Отклањање узрока и услова који погодују носиоцима угрожавања безбедности ВЈ да директно или индиректно, стално или повремено, према или унутар ВЈ и са мањим или већим интензитетом делују, најефикаснији је метод заштите Војске. Међутим, могућности командовања у вези са тим често су испод потребног степена заштите Војске. Наравно, ради се о носиоцима изван ВЈ, на чије циљеве, планове и делатности систем безбедности ВЈ реагује тек када се конкретно испоље. Зависно од тога колико систем безбедности ВЈ осујећује спрегу између спољних носилаца и евентуалних њихових ослонаца у ВЈ, могуће је говорити о укупним могућностима у односу на носиоце угрожавања изван Војске. Јер, пресецањем те спреге њихове могућности за угрожавање ВЈ постаће безначајне.

Основну улогу у заштити ВЈ од било ког носиоца угрожавања њене безбедности има *знање*, које мора да краси сваког припадника Војске Југославије. Неодговорно је, чак, и помислити да професионални припадник ВЈ може успешно да обавља формацијску или функционалну дужност уколико, према њеним захтевима, не поседује прописани квантум знања о носиоцима угрожавања безбедности Војске. У вези с тим, незамењива је улога командовања у дефинисању захтеваног опсега знања професионалног припадника ВЈ о тој проблематици за сваку формацијску и функционалну дужност, а велики је значај командовања у обезбеђењу услова и начина припадницима ВЈ да досегну и стално актуелизују тај фонд знања. Највећа је, пак, улога командовања, које треба да, доследним истрајавањем на наведеним захтевима, припадницима ВЈ који нису у стању или не желе да се оспособе на нивоу потребном за ефикасну личну и заштиту јединице, објеката, средстава и других вредности ВЈ, онемогући да својим незнањем постану „саучесници“ носилаца угрожавања безбедности Војске. Наиме, штетне последице по безбедност ВЈ услед неспособљености појединих њених припадника често могу бити еквивалентне резултатима деловања носилаца руковођених непријатељским мотивима.

Уместо закључка

Свака војна организација, према својој функцији, задатку и улози складно ангажује све субјекте и органе ради остваривања циљева због којих постоји. У процесу реализације пројектованих циљева војна организација се суочава с бројним објективним и субјективним тешкоћама. За војну организацију су посебан проблем организовани субјекти који у процесу остваривања властитих циљева, иначе супротних циљевима те војне организације, угрожавају њену безбедност. Аналогно

томе, на сцени је необјављени рат, чији обим и интензитет зависе од бројних чинилаца и околности.

Војска Југославије је оружана снага намењена да брани суверенитет, територију, независност и уставни поредак СР Југославије. Тиме што ефикасно одвраћа носиоце угрожавања безбедности СРЈ од војне агресије на СРЈ и спремношћу да, уколико до агресије ипак дође, неутралише, разбије и онемогући агресору планирани успех ВЈ успешно обавља наведене задатке.

Носиоци угрожавања безбедности СРЈ, континуирано и с различитим интензитетом, спроводе против ВЈ бројне обавештајно-субверзивне делатности ради што већег подривања њеног бића, по могућности до степена да не буде у стању да успешно обави основни задатак.

Одбрамбено-заштитни механизми ВЈ од делатности актуелних и потенцијалних носилаца угрожавања њене безбедности функционишу и стално се дограђују. Сви припадници ВЈ, према својим надлежностима, овлашћењима и обавезама, обављају опште и конкретне задатке на осујећивању оних који изнутра и споља покушавају да деструирају њено биће. У свему томе систем командовања ВЈ има основну улогу. Свестрано познавање оних који угрожавају безбедност ВЈ значајан је предуслов за њихово ефикасно онемогућавање. У вези с тим, нарочито се добро морају знати *циљеви, стратегија, тактика и могућности* носилаца угрожавања безбедности Војске Југославије. Остваривање тог задатка није лако, нити се једном постигнути циљ може сматрати коначним. Његова реализација намеће потребу да субјекти командовања ВЈ непрекидно продубљују и обогаћују стечени ниво сазнања о тој проблематици, јер су садржаји и начини деловања носилаца угрожавања безбедности ВЈ променљиви и динамични. Недовољно схватање потребе и значаја студиозног познавања оних који угрожавају ВЈ може да има изузетно негативне последице по безбедност Војске.

Могућности система командовања ВЈ за ваљано и свестрано познавање носилаца угрожавања њене безбедности су велике, а напори који се улажу дају одговарајуће резултате. Ипак, евентуална самодовољност на постигнутом степену познавања неког чиниоца, појаве или проблема, ако се одржи у дужем временском року, може постати и заблуда, па систем командовања ВЈ мора озбиљније и свестраније да приступа и разматра чиниоце који угрожавају безбедност Војске Југославије.

Литература:

1. *Устав Савезне Републике Југославије*, ВИНЦ, Београд, 1993.
2. *Закон о одбрани*, ВИНЦ, Београд, 1993.
3. *Закон о Војсци Југославије*, ВИНЦ, Београд, 1993.
4. Проф. др Златко Рендулић, *Ратоводство и научно-технички прогрес*, ВИНЦ, Београд, 1992.
5. Проф. др Бранислав Јовановић, *Руковођење ОНО и ДСЗ у МЗ, ОУР и ДПЗ*, Београд, 1987.

6. Др Милован Стоиљковић, *Операциона истраживања*, ВИЗ, Београд, 1988.
7. Др Љубомир Стајић – Чедомир Гилановић, *Основи безбедности*, „Космос“, Београд, 1994.
8. Пуковник мр Душан Вишњић, *Како разумети нову војну доктрину Југославије*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1994.
9. Станислав Ј. Соколовски, *Логика у командовању и руковођењу*, ВИЗ, Београд, 1979.
10. Ричард Е. Симпкин, *Надметање у брзини маневра*, ВИНЦ, Београд, 1994.
11. Група аутора, *Вештина ратовања*, ВИНЦ, Београд, 1991.

Претња употребом и употреба НХБ оружја и њихов утицај на понашање људи у рату и оружаном борби

Пуковник др Милорад Ђорђевић

Аутор чланка се определио да претњу употребом и употребу НХБ оружја разматра са становишта њиховог утицаја на понашање људи првенствено у рату и оружаном борби, мада делимично и у миру. Ради се о ситуационој детерминисаности понашања људи, нарочито о њиховом борбеном моралу. Полазну основу чине сазнања из психологије и социјалне психологије, примењена на понашање углавном великих социјалних група.

Иако су поједине ситуације о којима се говори у чланку хипотетичког карактера, могу корисно да послуже за потпуније истраживање, сваке разматране ситуације посебно.

Аутор, проблематизујући поједина питања, покушава да одговори на то шта у појединим ситуацијама највише утиче на борбени морал војске и становништва, што је, без сумње, корисно за сваку земљу, поготову за оне које су чврсто одређене за одбрану, каква је Савезна Република Југославија.

За одређење да се употреба нуклеарног, хемијског и биолошког (НХБ) оружја разматра као ситуациони чинилац понашања људи у рату и оружаном борби постаје два разлога: (1) што постоје научна сазнања о утицају непознатих или недовољно познатих обележја појединих ситуација на понашање људи и (2) што је знатан број таквих теоријских сазнања више пута потврђен у пракси. Наиме, познато је да је константа у човековом понашању страх од непознатог. Уколико се, поред тога, користе и сазнања из области социјалне психологије, нарочито о чиниоцима понашања групе, односно, понашања масе (тј. када су доминантни дезинтеграциони чиниоци на кохезију људске скупине), могуће је конституисати полазни критеријум. То значи да је употреба НХБ оружја значајан психолошки чинилац у рату и оружаном борби и да може знатно да детерминише понашање људи. Међутим, нема сазнања или су постојећа сазнања о НХБ оружју недовољна да би се понашање људи могло прилагодити тако да буде усклађено са захтевима успешног вођења рата и оружане борбе, односно да не буде знатно нарушена борбена ефикасност јединица. Односно, и поред бројних теоријских сазнања и одређених искустава, НХБ оружје је ипак недовољно познато већини људи, те је због тога оправдано што су претње и употреба тог оружја значајан ситуациони чинилац. Од употребе атомских бомби на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки, нуклеарна

борбена средства су значајан чинилац рата. Чак и само постојање таквих средстава за масовно уништавање, као и претња да ће она бити употребљена, а нарочито њихова употреба, значајан су ситуациони чинилац који утиче на понашање људи и у миру, а у рату ће, претпостављамо, тај утицај бити знатно већи.

Размишљања о могућности употребе нуклеарног оружја и о последицама до којих може доћи због његове употребе најчешће упућују на сагледавање политичких, психолошких, социолошких и других мотива агресора. Од саме појаве нуклеарног оружја, и поред веома доброг познавања појединих његових карактеристика и могућих последица, развијена је стратегија о начину његове примене. Нарочито су политичари и војни стручњаци земаља које поседују такво оружје развијали различите тезе о могућности и начину употребе нуклеарног оружја против супротне зарађене стране. Тако је на Западу систематски развијана теза која се своди на могућност успешног вођења нуклеарног рата против доскора супротног војно-политичког савеза. Присталице таквог схватања посебно су охрабрене проналаском неутронске бомбе (ироничан назив „хумана бомба“, јер убија људе, док материјална добра остају већим делом неопштећена). Истовремено су и у бившем СССР-у развијане разне теорије о употреби нуклеарног оружја, а нарочито о тзв. одмазди, што треба да значи поруку супротној страни да ће доживети све страхоте због евентуалне употребе те врсте оружја. У вези с претњом употребе и употребом тог оружја као могућег ситуационог чиниоца у рату треба размотрити значајне садржаје, као на пример: 1) нове димензије нуклеарног рата у односу на рат конвенционалним борбеним средствима и њихов утицај на понашање људи; 2) утицај мирнодопских нуклеарних несрећа на понашање људи; 3) нека искуства о понашању људи приликом употребе атомског оружја у Хирошими и Нагасакију и нуклеарних проба на полигонима; 4) могући облици понашања људи у условима претњи и употребе нуклеарног оружја; 5) неке карактеристике хемијског оружја значајне за понашање људи; и 6) нека искуства везана за употребу биолошког оружја.

Нове димензије нуклеарног рата у односу на рат конвенционалним борбеним средствима и њихов утицај на понашање људи

Покушај да се, макар укратко, укаже на могућност употребе нуклеарног оружја нужно упућује на сагледавање односа политике и рата. Познато је да је дефиниција Клаузевица да је „рат наставак мирнодопске политике другим средствима“ дуго одражавала суштину рата, без обзира на то да ли је он ослободилачки или освајачки; често је одлука за вођење рата доношена без обзира на карактер рата. У случају пораза на бојишту није се увек постављало питање опстанка земље, односно њене пропасти; долазило је до одређених губитака и уступака супротној зарађеној страни. Практично, рат као начин решавања спорних питања не само да није ограничавао делатност политике

већ је и непосредно служио њеном интересу, што потврђује мисао Клаузевица: „Политичка намера је сврха, рат је средство, а средство без сврхе се не може никад замислити“.¹ Клаузевиц не разматра рат одвојено од политике: „... рат се не може никада одвојити од политичких односа, и ако се ово ма где деси теоријски, прекинуће се такорећи сви крајевци таквих односа и остаће само једна ствар, бесмислена и бесциљна“.² И даље: „Да политичко гледиште потпуно престане са почетком рата, могло би се замислити само кад би ратови из чистог непријатељства били борба на живот и смрт; овакви какви су, они су само одраз саме политике“.³ Из наведеног се види да Клаузевиц није могао да замисли политику без политичког циља, посебно политику која би довела до самоуништења држава и целих народа.

Евентуални општи нуклеарни рат биће бесциљан, бесмислен, баш због могућности општег уништења човечанства, а тиме и зараћених страна које би употребиле нуклеарно оружје. Због тога такав рат не би могао да буде средство политике која има свој циљ. Свакако, за оцену нуклеарног рата не могу важити до сада позната, класична мерила. Нуклеарно оружје је, и поред застрашујуће уништавајуће моћи, постало опасност не само за супротну зараћену страну већ, истовремено, и за страну која га употребљава. Све то указује на чињеницу да се у случају отпочињања општег нуклеарног рата не може говорити о његовој сврсисходности. Иако су одбрана слободе, независност, територијални интегритет и суверенитет наше земље начела највише етичке вредности, о њиховој вредности се може говорити у условима опстанка барем одређеног броја људи, без обзира на губитке.

Општи нуклеарни рат, уништавајући људе и животну средину, прекида могућност постојања „етичког“ и „неетичког“. О једном и другом може се говорити пре почетка општег нуклеарног рата. Чак је нелогично истовремено коришћење појмова „етичко“ и „општи нуклеарни рат“. Такво размишљање је резултат, између осталог, и постојања читавих стратегија у свету о могућности преживљавања и након масовне употребе нуклеарног оружја. Једно време војни и други теоретичари бившег СССР-а сматрали су да ће нуклеарни рат бити дуготрајан, док су у САД сматрали да ће бити краткотрајан. Осамдесетих година је и у САД дошло до концепције о дуготрајном вођењу нуклеарног рата, али таква схватања су много више политички маневри и психолошко-пропагандна активност него реална стварност.

Утицај мирнодопских нуклеарних удеса на понашање људи

Стални пораст нуклеарног наоружања, изградња нуклеарних електрана и уопште коришћење радиоактивних материја, због разних грешака људи или техничко-технолошких недостатака, знатно одређују

¹ Клаузевиц, *О рату*, књига прва, „Војно дело“, 1951, стр. 54.

² Клаузевиц, *О рату*, књига осма, исто, стр. 251.

³ Клаузевиц, *исто*, стр. 253.

понашање људи. Иако званични кругови земаља које поседују нуклеарно наоружање наглашавају поузданост система за његово функционисање, јавности су познати поједини случајеви када је могло доћи до његове употребе. Наиме, из новинских и других извештаја познато је да су припадници једне базе нуклеарног оружја у САД на екранима својих радара, наводно, открили лет совјетских ракета према Сједињеним Државама. Након аларма и накнадних провера, испоставило се да се ради о огромном јату птица, те тако није дошло до лансирања америчких нуклеарних ракета. Може се претпоставити да се сталним повећањем броја система и стокова наоружања, релативно, увећава и могућност грешака, што није без значаја за већину људи, јер се код њих непрекидно „акмулира“ стрепња од могућих грешака. Осим тога, могућа је и појава многих облика неприлагођеног понашања, поготову ако се истовремено са сазнањем о поједином случају појаве и гласине. У таквим ситуацијама истинито информисање постаје незаменљиви начин позитивног утицаја на све припаднике наших оружаних снага и цело становништво.

Често се сазнаје за могућност да атомску бомбу израде људи ван војних кругова. При томе се наводи да је једини проблем добијање нуклеарног горива. Ако се томе дода и претпоставка да терористи могу покушати да употребе нуклеарно оружје, било сопствене производње или освајањем лансирних система неке од многобројних база нуклеарног наоружања, може се говорити о новој врсти психолошке оптерећености савременог човека до сада непознатим изворима опасности.

Разне хаварије у нуклеарним електранама потенцијална су или стварна опасност за људе не само у непосредној близини већ и на ширем простору. О томе постоје одређени извори података. Тако су рађене студије о последицама кварова реактора нуклеарних електрана. Комисија за атомску енергију у САД објавила је 1957. године детаље могућих ефеката при несрећи реактора од 500 MWe. Према најдрљој варијанти и у најгорим условима, било би усрђено око 3.400, а озлеђено око 43.000 људи. Штета на имовини процењена је на око седам милијарди долара, а подручје оштећења околине износило би око 380.000 km². Снаге садашњих реактора нуклеарних електрана су и више пута веће од онога за које су урађене те калкулације. Ако се догоди квар на једној од њих, уз убацивање само пет одсто физионих продуката, број унесрећених би се кретао од 10.000 до 100.000 људи, зависно од густине становништва.

„... Оно што те кварове битно разликује од класичних технологија јесте токсичност и дуготрајност ефлуената који се при том ослобађају. То добро илустрира пример још увек необјашњене несреће која се десила 1957. године у депоу радиоактивних отпадака у подручју јужног Урала. Том приликом је, према процени совјетског знанственика Медведева контаминирано подручје од стотињак km². Према извештају Лева Тумерана, водитеља лабораторија за биофизику на Московском молекуларном биолошком институту, који је са комисијом посетио ту регију између Челабинска и Свердловска, сва насеља су сравњена са зем-

љом, а становништво је евакуирано. Међутим, концентрација дугоживућих нуклеида (Цезиј 137 и Стронциј 90) и даље су тако високе да је постављен дуготрајни карантен за цело подручје⁴.

Наведени случај је познат мањем броју људи. Познатији су случајеви кварова на нуклеарној електрани „Острво три миље“ у САД, као и у Чернобиљу, у бившем СССР-у, када је узнемирен знатан део светске јавности. Сазнања о сличним случајевима утичу на понашање људи на два начина: *прво*, као интензивно реаговање људи изражено кроз страх, забринутост, изношење претпоставки и слично у време трајања такве опасности, и *друго*, иако не непосредно, као карактеристично реаговање сваког појединца, у свакодневном говору познато под називом подсвесни страх. У ствари, то је реаговање људи на претпостављену опасност. Обично су облици реаговања условљени величином стварне или претпостављене опасности.

Приликом изградње нуклеарних електрана, због наведеног, неопходно је проналажење не само техничких решења заштите од могућих последица већ и заштите менталног здравља људи, нарочито оних који се налазе у непосредној близини нуклеарних електрана. У вези с тим, било је и у нашој земљи неколико случајева губљења делова с радиоактивним елементима и покушаја кријумчарења тзв. црвене живе. Поред стварне опасности од евентуалног озрачења, што је потврђено и упозорењима званичних органа МУП-а и преко средстава информисања, веома брзо је дошло до типичног реаговања јавности (тзв. узнемирења јавности). Такве ситуације су веома погодне за ширење гласина, што са становишта утицаја на јавно мњење сигурно није без значаја, а истраживање тих ситуација било би значајно и са становишта припрема за одбрану СР Југославије.

Нека искуства о понашању људи приликом употребе атомског наоружања у Хирошими и Нагасакију и нуклеарних проба на полигонима

Из доступне литературе може се доћи до многих показатеља о ефектима до сада коришћеног нуклеарног оружја. Међутим, о психолошком дејству тог оружја зна се веома мало. Такође, веома мало се зна о искуствима стеченим за време експерименталних проба и маневара у којима су учествовале јединице наоружане нуклеарним средствима. Поуздано се може тврдити да ниједан маневар, па чак ни експеримент, не може дати ни приближно праву слику будућег рата, а нарочито његових психолошких чинилаца. Но, и поред тога, на основу података, могу да се уопште извесна искуства до којих се дошло приликом употребе атомских бомби на Хирошиму и Нагасаки, као и на основу појединих, познатих експеримената.

⁴ Јосип Чичек, *Мирнодопске нуклеарне несреће*, „Одбрана и заштита“, ССНО, бр. 2/1979, стр. 42 и 43.

У Хирошими је од укупно 245.000 становника 30 одсто било тешко рањено, док је у Нагасакију од 220.000 становника 16 одсто погинуло, а нешто већи број је рањен. Тако велики број погинулих и рањених може се објаснити дејством атомског оружја, које је било разорније од свих до тада познатих врста оружја, као и чињеницом да се ради о градовима с великом густином становништва и да је остварен изузетно висок степен изненађења по месту и времену.⁵ Такође, значајно је било и то што становништво није познавало различите ефекте нове врсте оружја. Пожари и рушења су били веома велики, између осталог и због самог начина градње стамбених објеката и врсте материјала.⁶

На основу података Инспекције за стратегијско бомбардовање САД, који су добијени применом психолошких метода испитивања, тренутак експлозије у Хирошими и Нагасакију сви преживели су доживели као непосредну опасност за живот. Многи су доцније изјављивали да су били уверени да су зграде у којима су се налазили биле директно погођене класичном бомбом велике снаге. Велики је број оних који су се у тренутку експлозије налазили на безбедној удаљености од нулте тачке; међутим, они су и после три месеца показивали мало знакова да су схватили да им је живот био непосредно угрожен. За разлику од њих, они који су преживели класична бомбардовања описивали су свој доживљај као удаљену опасност.

На доживљавање непосредне опасности у тренутку експлозије бомбе утицао је, пре свега, удар који је изазвао поремећај равнотеже и осећај јаког притиска, праћен боловима. Доживљају непосредне ратне опасности свакако је знатно допринео и јак светлосни блесак.⁷ Након првог доживљаја, петнаестак минута после атомске експлозије, преживели су доживели други шок због великог броја мртвих и рањених. Истовремено, ширио се пожар, који је био нови извор опасности за преживеле, па је у то време дошло до масовне панике.

Анализирајући психичке реакције у тренутку експлозије бомби у Хирошими и Нагасакију, и након тога, професор Стојан Цмелић каже: „Реакције страха које су привремено пореметиле функције нормалног психичког живота, продужиле су се неколико дана, недеља, чак и месеци, након атомског напада код знатног дела становништва Хирошима и Нагасакија. Још већи страх је завладао кад су се почели појављивати први симптоми болести изазване радијацијом: повраћање, пролив, грозница, запаљење уста и грла, малаксалост, поткожно крварење и опадање косе, а особито смртни случајеви. Сем тога, велики број жртава је доцније умро од других болести, које су настале у

⁵ Американци су првобитно планирали да употребе атомске бомбе на друге јапанске градове.

⁶ Знатан број зграда био је саграђен од дрвета и другог лако запаљивог материјала.

⁷ Неки подаци показују да је тај блесак био толико јак да је на удаљености од око 16 километара изгледао око тридесет пута светлији од сунца у подне, када је време ведро.

међувремену (као што су заразно запаљење бронхија, плућа, туберкулоза, итд.), а које су биле у вези са смањеним отпором организма због одсуства белих крвних зрнаца.

„Пошто радиоактивно дејство атомске бомбе до тада није било познато, људи су појаву радијацијом изазване болести објашњавали на свој начин. Стале су се ширити гласине које су са своје стране појачавале реакцију страха. Мада је релативно мали број људи погинуо од дејства непосредног и накнадног радиоактивног зрачења (15% од свих погинулих), ипак је то ново и непознато разорно дејство, у ствари, проузроковало већи страх код људи него дејство топлотног зрачења и експлозивног удара, пошто су ова последња била позната из бомбардовања конвенционалним бомбама“.⁸ Након сазнања о употреби атомских бомби, код целокупног становништва у Јапану дошло је до велике психичке депресије.

Анализа искустава о последицама бомбардовања у Хирошими и Нагасакију подразумева не само непосредне последице већ и оне које се још осећају. То су, пре свега, разна обољења настала под утицајем радијације, генетске промене код новорођенчади, трајно загађена животна средина итд. Све то двоструко утиче на понашање људи. С једне стране, то је страх код потомства чији су родитељи били изложени радијацији у време атомске експлозије. Наиме, радиоактивно зрачење проузрокује код људи различите ефекте, од панике до често беспомоћне апатије, јер не може да се региструје природним чулима. Поред тога, од његовог дејства човек се не може потпуно заштитити. Дејство радиоактивног зрачења је безболно, мада последице могу да буду и далекосежне, односно генетске природе.⁹ С друге стране, јавља се непрекидан страх од разних обољења, с обзиром на то да становништво стално долази у додир са делом фисионих отпадака, који су дуготрајан извор опасности. Није за занемаривање ни утицај преживелих на становнике целог света кроз сећања на страхоте атомске експлозије и,

⁸ Стојан Цмелић, *Психолошки аспекти атомског рата*, „Војно дело“, бр. 10-11/1956, стр. 29.

⁹ „Експериментално је доказано да јонизирајућа радијација може довести до промене херeditарног материјала код насада, животиња и људских бића. Те промене могу се сврстати у две широке категорије: прво, мутације гена, које се састоје од промена у самосталним генима, елементарним јединкама преко којих се ствара генетска 'порука' сваког родитеља потомству; друго, аномалије хромозома које су последица губитака, дуплирања или прерасподеле главних или мањих делова хромозома у којима су садржани гени, чиме се делује на цео блок елементарних јединки које преносе генетску 'поруку'.

... Генетичари се слажу у томе да је огромна већина генетских промена до којих долази спонтана или путем радијације или неког другог агенса неповољна.

Данас не постоје непосредне информације о учесталости мутације гена код човека услед радијације. Међутим, процене о генетским ризицима који настају с јонизирајућом радијацијом могу се заснивати на резултатима експеримената вршеним на животињама, особито на мишевима или, у случају аномалија хромозома, на проучавању културе људске коже и крви изложених радијацији...

... Генерално говорећи, дугорочне генетске последице нуклеарне радијације на живе организме су кумулативне“ (*Ефекти нуклеарног оружја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1968, стр. 95-98).

нарочито, преко документарних телевизијских емисија и писаних извора информација.

О психолошком дејству нуклеарног тактичког оружја зна се веома мало, јер такво оружје није употребљавано ни у једном досадашњем рату. Такође, веома се мало зна и о експериментима и маневрима са тим оружјем. Чак и кад би постојали показатељи добијени на основу изведених експеримената и маневара, то не би омогућило потпуно сагледавање могућих психолошких ефеката. Међутим, не значи да о тој проблематици не треба да се размишља, макар се предвиђања заснивала на оскудним чињеницама и претпоставкама.¹⁰

Сада се експерименти са нуклеарним оружјем користе, поред испитивања њихове физичке разорне моћи, и за обуку трупа. Тако је само у периоду од 1951. до 1955. године у Невади изведено више од 40 нуклеарних експлозија од једне до сто килотона. С обзиром на то да се експлозије до 30 килотона сматрају могућим за употребу на бојишту,

¹⁰ „Ударни талас огромне рушилачке моћи, продирућа радијација, светлосно зрачење, зараженост радиоактивним честицама и други фактори чине савремени рат нарочито опасним за човека.

А какво ће бити понашање војника у оваквој ситуацији? Чиме ће се оно одређивати? Ово ћемо показати на примерима.

Претпоставимо да једна нижа јединица дејствује на земљишту контаминираним радиоактивним честицама. Ниво радијације превиђује допустиву норму. Али о томе нико не зна ништа. Док се не појаве знаци обољења од зрачења, понашање људи ничим се неће разликовати од њиховог понашања у безопасној ситуацији. У оваквим условима као и да не постоји никаква опасност за војнике.

Замислимо после тога то да та јединица дејствује на земљишту на коме је ниво радијације незнатан. Постоје дозиметријски прибори. Али њима нико не верује, пошто су се ширили лажни гласови о заражености земљишта радиоактивним честицама посебне концентрације, о непоузданости дозиметријских апарата. Лажним гласовима су поверовали скоро сви. И то се одражава на понашање људи. Војници, подофицири и официри налазе се у напрегнутом стању, у стању узбуђености, очајања или спремности да пођу на самопожртвовање – све то у зависности од личних особина: један је пао у очајање, други је спреман на подвиг.

Ови примери показују да понашање војника у опасној ситуацији зависи пре свега од тога како се схвата створена ситуација. Свест свакога од њих не само да одражава, него и некако мислено ствара ситуацију. Нашавши се у овој или оној ситуацији, човек настоји да је схвати, да јој смисао или, како се каже, да је процени. Од ове оцене и зависи његово понашање.

Обично се процес процене ситуације посматра само као интелектуални, сазнајни акт. Разуме се, схватање, разумевање ситуације – то је резултат одређених психичких сазнајних процеса: перцепције, пажње, памћења, обраде, мишљења. Али ако би ови процеси били изоловани од осталих процеса унутрашњег човековог света, онда припремање војника за дејство у опасној ситуацији, за то да он у борбеним условима правилно процени ситуацију и да донесе најправилнију одлуку, било би једноставан посао. Требало би га само наоружати одређеним знањима, и он би успешно излазио на крај са овим задатком. Али зашто онда спреман образовани војник не може понекад да оцени правилно ситуацију и да донесе правилну одлуку? Показало се да процена ситуације и доношење одлуке није само процес. У овој делатности главно је – усмереност личности војника, то јест његове потребе, жеље, интереси, идеали, убеђења, поглед на свет узет у целини. Процењујући, на пример, елементе ситуације, војник најчешће обраћа пре свега пажњу не толико на њихову објективну карактеристику, колико на то како они одговарају његовим потребама, жељама, интересима“ (М. Коребејников, *Чиме се одређује понашање војника у опасној ситуацији*, превод са руског, „Комунист оружаных снага“, Москва 1965).

то и оскудни подаци добијени у тим експериментима могу корисно да послуже. „На пример, према неким подацима, у експериментима *MISS CUE*, који су 5. маја 1955. године изведени атомском бомбом од 40 КТ, поред посматрача учествовало је 1300 пешака, 79 тенкова и 100 различитих авиона. После експлозије почели су се према нултој тачки кретати тенкови (7 минута) и пешадија (1 сат и 50 минута) са удаљености од 2600 метара. Американци истичу да су се тенкови и пешадија приближили, пре и после експлозије, на мању удаљеност од нулте тачке него што је то ико учинио после другог светског рата“.¹¹

На основу наведених бројних показатеља не може се ништа закључити о психолошким чиниоцима који су утицали на понашање људи, јер су учесници знали да се ради о експерименту. То значи да су све реакције људи могле бити усмерене на саму експлозију и заштиту од њених непосредних ефеката. С обзиром на то да је бирано место експлозије, да су предузимане мере заштите удаљавањем од центра експлозије итд., као и да су изостала дејства борбених средстава супротне зараћене стране, не може се објективно говорити о утицају на понашање људи какво би се могло очекивати у стварној борбеној ситуацији.

У САД је изведен маневар под претпоставком да је изведен нуклеарни напад на четрдесет један град. Њихове анализе показују да би последице таквог напада биле више од пет милиона погинулих и више од два милиона повређених. Сазнање о таквим последицама након употребе нуклеарног оружја негативно утиче на понашање већине људи. Излаз из такве ситуације може се тражити у рационалним или мање рационалним претпоставкама да неће доћи до употребе тог оружја. Изношење одређених података о могућим последицама након употребе нуклеарног оружја често је начин остваривања психолошких ефеката код људи. Један од значајних чинилаца јесте претња да нуклеарно оружје може бити употребљено. Но, поред претњи, које су саставни део стратегије специјалног рата великих сила, на понашање људи све више утиче и сазнање о тзв. случајном избијању нуклеарног рата и о мирнодопским нуклеарним удесима.

И поред многих мера сигурности које предузимају земље које поседују нуклеарно оружје, да не би дошло до његове непланиране употребе, тзв. случајност се јавља као значајан чинилац утицаја на понашање људи и у миру, а нарочито у рату. То потврђују и мишљења појединих аутора из бившег СССР-а да општи нуклеарни рат може почети као резултат постепеног прерастања локалног конфликта у светски сукоб: „У условима ратничке психозе *не искључује се могућност случајног избијања рата као последица погрешке у раду апаратуре или уређаја, као и из неких других узрока*“¹² (нагласио М.Б.). Такође, „немогућно је одбацити схватање да је опасност нуклеарног рата који

¹¹ Стојан Цмелић, *исто*.

¹² В. Глазов, *О неким особеностима вођења борбених дејстава у нуклеарном рату* (превод с руског), „Комунист“, бр. 3, фебруар 1964.

би избио случајем већа када је већи број земаља које поседују такво оружје и када су већи стокови са диверзифицираним оружјем. Уколико дође до избијања нуклеарног конфликта, без обзира на то на који је начин почео, ниједна држава не би се могла осећати безбедном. Чак и ако нека држава не би била изложена директном нападу, па чак и када не би претрпела никакве непосредне последице таквог напада, она би ипак трпела последице доцнијих радиоактивних падавина¹³.

Садашња средства информисања омогућују великом броју људи стицање сазнања о дејству и последицама употребе нуклеарног оружја. Због тога претња употребом тог оружја, као и сазнање о могућности његове случајне употребе и у мирнодопским условима, изазивају код људи одређени степен стрепње, чији интензитет може бити и повећан, зависно од циљева политике великих сила и психолошко-пропагандне делатности. У вези с тим, нарочито су карактеристични: тзв. кубанска криза 1962. године; постављање „евро-ракета“ у Западној Европи и неутронских бомби и реализација пројекта под називом „Рат звезда“. Тако претња нуклеарним оружјем, између осталог, и практично ствара услове за нарушавање борбеног морала становништва и јединица још у миру. О томе не постоје значајнија истраживања, мада се – на основу многих сазнања кроз разне врсте контаката са људима и на основу неких теоријских разматрања (најчешће кроз чланке) и правила и упутства о начину вођења борбених дејстава – могу извести одређени релевантни закључци.

Постоје схватања код знатног броја људи, нарочито код оних чија су знања о могућностима заштите од нуклеарног оружја непотпуна, да нема сврхе било какво ангажовање у одбрани земље од агресора који поседује нуклеарна средства. Чак и поједини стручни радови, уколико се усвоје као чињенице о ефектима дејства нуклеарног оружја, али без истовременог сагледавања о могућности заштите могу код појединих људи да изазову дефетизам и друге облике неприлагођеног понашања у ситуацијама погоршаних међународних односа у миру, а нарочито у рату. С друге стране, има схватања која недовољно уважавају могућност употребе нуклеарног оружја. У одређеној ситуацији она могу да буду значајан чинилац борбеног морала јединица и становништва. То се понекад догађа и на разним штапским ратним вежбама, командно-штапским ратним вежбама и осталим вежбама у нашим оружаним снагама. Недовољно уважавање тог чиниоца се испољава кроз непотпуну процену оперативно-тактичке ситуације са становишта могућих последица употребе нуклеарног оружја, а нарочито понашања људи, као и кроз недовољно разрађену методологију праћења ситуације. Не треба посебно доказивати да недовољно уважавање појединих чинилаца који опредељују понашање људи у рату може веома негативно да утиче на стање борбеног морала јединица и становништва у рату. Уколико садржаји морално-психолошких припрема људи буду предвиђени за

¹³ Ефекти нуклеарног оружја. Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1968, стр. 71.

мање сложена ситуацију, а у стварности се појаве знатно сложенији проблеми, то најчешће може да има негативне последице по стање борбеног морала.

Веома је тешко предвидети како би се људи понашали у условима употребе НХБ оружја, јер постоји мноштво чинилаца који опредељују начин њиховог понашања. Поред тога, од искључиво начелних разматрања нема много користи, јер би вероватно, свака конкретна ситуација имала посебна обележја. Под условом да је могуће да непријатељ употреби нуклеарно оружје на нашем ратишту, веома је важно да се сагледају поједине ситуације које би настале у том случају.

Од почетка употребе нуклеарног оружја морају се процењивати његови ефекти. Стога се кроз обуку старешина и војника, нарочито на вежбама, чине процене могућих ефеката нуклеарног оружја одређене снаге. Углавном, већини људи су познати ударно, топлотно и радиоактивно дејство тог оружја. Мањи број људи зна да ти ефекти могу бити различити у случају употребе нуклеарног оружја исте снаге, јер зависе од: врсте експлозије (тј. да ли је ваздушна, површинска, подземна - подводна), степена оствареног изненађења, временских прилика (киша, снег, магла, облачно, ведро и сл.), конфигурације земљишта, покривености растињем, начина употребе и степена заштите формацијским и приручним средствима, као и од тактичких и оперативних мера заштите, али знатно и од квалитета морално-психолошких припрема људства. Свакако, неће бити исти ефекти употребе нуклеарног оружја ако се људство налази на маневарском земљишту или у градовима. Но, без обзира на све то, за људе и животну средину понекад је скоро неважно да ли је то тактичко или стратегијско оружје. Колико је релативно разматрање употребе тзв. тактичког нуклеарног оружја, потврђују подаци једног значајног истраживања, рађеног на захтев Генералне скупштине УН: „Уколико се битка не би одвијала у пустињским условима, ту би био обухваћен огроман број грађанског становништва. Не може се лако поредити број жртава код грађанских и војних лица, с обзиром на стваран број становништва у време битке у тој области. Потреба смањења жртава војних лица захтевала би тактику распршивања снага, што би веома повећало број *H* удара потребних да се обезбеди војни успех. Страх и терор, како међу грађанским тако и међу војним лицима, могли би довести до онемогућавања било какве контроле.

Војни планери немају никаквих искустава из прошлости на која би се могли ослонити у тражењу одговора на питање: како водити операцију у таквим условима. Када се постигне такав ниво физичког разарања, може се поставити питање: Шта утврђује ток нуклеарне битке? Да ли је то број жртава на страни непријатеља? Да ли је то *непроцењива* психолошка реакција, страх и терор проузрокован тренутним разарањем широког обима? Да ли би тај хаос одмах довео до заустављања војних операција? Без обзира какав је одговор на та питања, јасно је да би се разарање проуроковано тактичким нуклеарним оружјем веома мал

разликовало од последица стратегијског нуклеарног рата у тој области. Концепција ескалације од тактичког ка стратегијском нуклеарном рату не би имала никакво значење за област у којој је већ дошло до употребе *H* оружја.

Слика се не би изменила уколико би се претпоставила употреба такозваног чистог нуклеарног оружја уместо оног које је представљало основу за напред наведене студије¹⁴.

Могући облици понашања људи у условима претњи и употребе НХБ оружја

С обзиром на последице употребе нуклеарног оружја, оправдана су настојања да се сагледају могући облици понашања људи у таквим ситуацијама. Због тога треба разматрати: а) понашање људи непосредно захваћених дејством нуклеарног оружја, и б) понашање осталог људства на бојишту и ратишту, јер се могу очекивати различите реакције људи у наведеним ситуацијама, што ће утицати на укупну борбену способност за даље вођење борбе, односно рата.

Свака употреба нуклеарног оружја, поред губитака у људству и уништења и оштећења борбених и других средстава, промене изгледа животне средине итд., истовремено би остварила и снажан психолошки ефекат, како на људство захваћено експлозијом, тако и на остале људе који би на било који начин сазнали за настале последице. При томе, таква би ситуација посебно погодовала ширењу гласина. Због тога се може поставити питање да ли је могуће емоционално прилагођавање у условима употребе нуклеарног оружја или, како то каже професор Стојан Цмелић: „Да ли постоји психолошки процес који омогућава људима да се излажу опасностима а да се при том сачувају од психолошког слома, панике и масовне деморализације, која се у толикој мери појавила након атомског бомбардовања Јапана“¹⁵.

Ако се користи Мекардијева теорија, стиче се утисак да се може објаснити и понашање људи у условима употребе нуклеарног оружја.¹⁶

¹⁴ *Ефекти нуклеарног оружја*, исто, стр. 49.

¹⁵ Стојан Цмелић, *Психолошки шок и припрема војника за нуклеарни рат*, „Војно дело“, бр. 4/1963.

¹⁶ Мекардијева теорија објашњава понашање људи зависно од тзв. чиниоца непосредне опасности и удаљене опасности. Мекарди сматра да је за човека чинилац непосредне опасности најкритичнија ситуација у рату. На пример, кад бомба падне у његовој непосредној близини, кад је срушено његово склониште итд. Мекарди чак тврди да чинилац непосредне опасности код човека изазива акутне и најдуже симптоме страха, чији је карактер у многим случајевима патолошки. То значи да тај чинилац слаби емоционалну отпорност.

Е. Гловер, пак, сматра да и код емоционално веома стабилних људи, кад доживе непосредну опасност, настају реакције емоционалног шока. За разлику од њега, Ј. Ландер сматра да је за време Другог светског рата рањавање војника на фронту смањивало реакције страха. На први поглед та су схватања противуречна. Међутим, разлике настају због тога што је Гловер посматрао цивилно становништво у Великој Британији за време Другог светског рата, а Ландер америчке војнике на фронту. У суштини, то су две различите околности. Рањавање цивилних лица је за њих представљало физички и психички

Иако се та теорија о емоционалном прилагођавању односи углавном на конвенционално оружје, корисно је знати нека њена обележја. Наиме, према тој теорији, потребан је извештај низ лакших доживљаја опасности који, у ствари, омогућавају да се човек емоционално прилагоди. У том низу, опасности које следе могу бити и теже, мада не исувише тешке у односу на претходне. Најзначајније је, како истиче Мекарди, да се учесталост тих опасности не може низати у бесконачност, чак ни у случају да су то опасности мањег интензитета, јер почињу негативно да утичу на емоционалну издржљивост.¹⁷ Тако, поред осталих чинилаца, слабење психолошке отпорности често може да настане и услед продужења замора, гладовања, и слично.

Искуства из Хирошимае и Нагасакија показују да су сви преживели имали доживљај „непосредне опасности“, чак и они који су се налазили на безопасној удаљености од нулте тачке. То би могло да значи да се у случају употребе нуклеарног оружја не може говорити о тзв. удаљеној опасности, што је веома значајан податак за процену понашања људи. Међутим, може се поуздано претпоставити да ће свака нуклеарна експлозија код људи који се буду нашли у њеној близини изазвати прихолошки шок, чији ефекат до сада није довољно процењен.¹⁸ На основу доступне литературе у којој се третира та проблематика очигледно је да би страх и паника били најчешћи облици понашања људи настали због дејства нуклеарног оружја.

удар и изазивало појачане реакције страха. На другој страни, рањавање војних лица представљало је за појединце „релативну добит“, што значи лечење, одсуство са фронта, па чак и одређена признања. У ствари, појединци су свесно или несвесно прижељкивали излаз из постојеће ситуације, јер је теже било налазити се на фронту него у позадини.

Британски психијатри: Фрасер, Лесли и Фелпс сматрају да и стабилне и лабилне личности, када доживе непосредну опасност, показују неуротске симптоме. Но, разлика је у томе што се стабилне личности опорављају за краће време, често након неколико недеља, док је за опоравак лабилних личности потребно више месеци.

¹⁷ На пример, психолошко испитивање америчких копнених трупа показало је да продужење обављања дужности у првој борбеној линији слаби емоционалну издржљивост. Код pilota је уочено појачавање симптома хроничне анксиозности уколико је повећан број летова изнад рејона који су представљали опасност за авион и pilota. У израелско-арапском рату 1973. године код израелских pilota је доминирао страх од дејства ПАР САМ, па се то веома негативно одразило на борбену ефикасност авијације.

¹⁸ „Да би били у стању да реално и успешно планирају борбена дејства, старешине и војномедицинско особље морају знати како... изненадни и снажан доживљај утиче на психу војника и каква се реаговања код њих могу очекивати с обзиром на изненадност експлозије, њену велику жестину, материјално разарање околине и поремећај личних односа и саме војне организације, чиме се карактерише дејство *H* оружја. Утицај тог дејства протеже се на све аспекте једне јединице: командовање, везе, снабдевање, санитарско збрињавање и, што је најважније, на њен задатак. Индивидуално и групно реаговање војника на нуклеарну експлозију варираће... управо пропорционално са њиховим удаљењем од нулте тачке. Слаба видљивост, велика растреситост, умор и глад, затим неактивно руковођење, изгубљене везе и раније излагање дејству те експлозије појачавају ово реаговање. Ако је још нуклеарно дејство повезано са хемијским и бактериолошким, уништење појединца и целих јединица, како физичко тако и психичко, биће тиме веће“ („Војно дело“, бр. 4/1963, стр. 116).

Изненадно и масовно разарање у нуклеарном рату вероватно ће изазвати јака психолошка реаговања код појединаца, јединица и становништва. Без обзира на то да ли ће се јавити пре нуклеарне експлозије, за време саме експлозије или касније, страх, паника, дефетизам и дезертерство биће чести облици неприлагођеног понашања. Страх који настаје под утицајем опасности од нуклеарног оружја емоција је која највише онеспособљава људе за вођење борбених дејстава. Има мишљења да се у таквим ситуацијама губи способност просуђивања и процене нивоа опасности, па су реакције људи неодговарајуће, односно долази до опадања њихове борбене ефикасности.

Према мишљењу неких страних аутора, ефекат је раван ефекту заразне клице. Уколико је интензитет страха веома јак, он може да онеспособи човека за обављање борбеног задатка. Чак и страх слабијег интензитета, уколико траје дуже, поготову у условима када нема могућности за одмор или за било који начин психолошког растерећења, може и најбољу јединицу или појединца да учини знатно мање борбено ефикасним, па и потпуно неефикасним. Реакције људи настале као последица страха, нарочито због очекиване или изведене експлозије, преносе се на друге људе, најчешће имитацијом и подражавањем радњи и покрета људи захваћеним страхом. Често се може чути мишљење да страх нема инкубациони период и да не ствара имунитет код својих жртава. Међутим, док се страх до одређене границе може сматрати нормалном реакцијом, паника је, без сумње, најнепожељнији облик понашања људи, како у војној организацији, тако и међу цивилним становништвом. Колико је паника значајна појава, између осталог, потврђују и проучавања бројних аутора. „У вези са нуклеарном опасношћу, могу се... очекивати неколико специфичних врста панике. Прва је *паника предосећања*; у ствари, ради се о некој врсти све веће психичке напетости изазване некаквом неизвесном (мистериозном) опасношћу; та напетост се теже подноси него сама опасност.

„... Друга врста је тзв. *условљена паника* која се карактерише стањем сталне несигурности. Многи људи знатно теже подносе неизвесна предосећања и сталну мобилизацију пажње него стварну опасност. Најискуснији посматрачи понашања људи у борби тврде да се ледени страх или нека неактивност најчешће манифестује паничном реакцијом, а не реакцијом бескства. С. А. Маршал назива тај страх – кад захвати групу људи – масовним шоком; у ствари, то се стање карактерише инерцијом, парализом личности, дезинтеграцијом групе и одсуством свести код појединаца о групној одговорности. Оваква реаговања могу се очекивати после сваке нуклеарне експлозије. Људи захваћени оваквим страхом, мада физички неоштећени, представљају стварне болеснике којима је потребна евакуација. Они се најбоље могу опоравити у посебним установама близу борбене зоне, после дужег и стрпљивог третмана под лекарским надзором.“¹⁹

¹⁹ Стојан Цмелић, *Психолошки шок и припрема војника на нуклеарни рат*, исто.

Поједини амерички аутори сматрају да ће око 25 одсто људства захваћеног дејством нуклеарне експлозије изгубити способност правилног расуђивања и да неће бити способно да се креће. Чак сматрају да ће такви појединци хистерично реаговати. Интересантно је мишљење појединих америчких аутора да нуклеарни рат може утицати на развијање уверења становништва у економску моћ земље, па и руководства и идеологије.

Од домаћих аутора том проблематиком су се студиозно бавили Гојко Капор и Миланко Јовичевић. Разматрајући последице употребе оружја за масовно уништавање, Гојко Капор каже: „... баук смрти од нуклеарног оружја и тешких оштећења проузрокованих радијацијама обузима машту свих људи у свакој земљи савременог света. Паника може избити у једном колективу на најаву наглог атомског напада на суседни град итд. Међутим, она се тренутно може ублажити неким обавештењем које своди опасност на њену праву меру давањем тачног обавештења о њеној природи и њеној тежини, али и позивањем на предузимање мера у случају приближавања опасности. Те мере могу бити евакуација у удаљена места која су далеко од осетљивих места за које се зна и основано претпоставља да ће бити предмет нуклеарног напада. То може бити силазак у склоништа, јер нуклеарно оружје од кога се толико зазире неће бити свуда употребљено, те не треба занемарити заштиту од класичног ватреног оружја. Битно је да се избегне растурање по улицама града паником захваћеног становништва.

„У великим градовима не постоји ни једно сигурно средство потпуне заштите од нуклеарног напада. Међутим, у случају напада на велике градове, улога службе цивилне заштите и здравствене службе може се свести само на пописивање нанете штете, збрињавање рањеника, тријажирање контаминираних, мерење заостале радиоактивности, пружање преживелима вести из веродостојних извора, давање директива становништву да се не групише у веће групе, итд.“²⁰

Панично реаговање појединаца и група људи може веома негативно да утиче на борбену способност јединица. Истовремено, такво реаговање може да буде деморалишући чинилац и за остало становништво у рејону – зони борбених дејстава, па и шире. Тако, појава збегова становништва, односно непланског напуштања појединих рејона – зона може отежати, па и онемогућити функционисање система командовања, чак и оперативно-тактичким саставима. И планска евакуација²¹ одређених категорија људи нарочито из већих градова, може бити узрок појаве панике. Томе нарочито могу да допринесу гласине и други облици психолошко-пропагандног деловања непријатеља.

Иако би страх и паника били најчешће испољавани облици неприлагођеног понашања у условима претње употребом и саме употребе

²⁰ Гојко Капор, *Ратна психијатрија*, ВИЗ, Београд, 1982, стр. 105.

²¹ О проблему евакуације у условима очекивања употребе нуклеарног оружја, видети чланак објављен у часопису: „Војно дело“, бр. 7/1956, стр. 75.

нуклеарног оружја, то не значи да су остали облици понашања без значаја, јер и они на одређени начин утичу на стање борбеног морала јединица и становништва. Пошто се са много поузданости могу претпоставити: дефетизам, дезертерство, недисциплина, алкохолисаност, дрогирање, покушај суицида, па и суицид појединаца, као и знатан број појединаца са знацима психичких поремећаја, ту проблематику не треба поједностављивати. Наиме, веома је тешко дати исцрпну анализу узрока и последица различитих облика понашања људи у рату, а нарочито у условима примене нуклеарног оружја. Зато су јасна одређеност припадника наших оружаних снага и становништва за циљеве рата, обученост и опремљеност за рат и у условима употребе нуклеарног оружја, обавештеност, висок степен кохезије јединица, морално-психолошке припреме²² за најтеже услове ратовања, дисциплина и стручно и ауторитативно руковођење људима чиниоци који могу знатно да умање негативне ефекте дејства нуклеарног оружја. У вези с тим Стојан Цмелић, између осталог, каже: „Ефикасност преживелих после нуклеарне експлозије најбоље ће се моћи мерити по њиховом моралу, способности комуницирања и по квалитету њихових преживелих старешина, с тим што ће висококвалитетно, функционално руковођење представљати основу даљег опстанка тих људи. Своју моралну снагу, виталност и енергију старешине морају пренети на групу, морају поново убедити у потребу за даљом борбом и идентификовати се као интегрални део те групе. Дobar морал је изванредно важан за кохезију и ефикасност сваке групе и најбоље се подиже и одржава добрим руковођењем“.²³

Интересантна су и размишљања појединих аутора који сматрају да постоје три случаја осетљивости јединица: 1) када је људство незаштићено и необавештено, 2) када је незаштићено, а обавештено, и 3) када је заштићено и обавештено. Свакако, у тим случајевима је и понашање људи различито.

²² Под психолошком припремом подразумева се, пре свега, давање одговарајућих информација о карактеру нуклеарног рата, о учинку појединог оружја и о мерама за личну заштиту односно обука јединица и становништва. Поједини стручњаци за противатомску заштиту тврде да *20 одсто оних за које се сматра да би погинули због дејства нуклеарне експлозије може увек избећи смрт, под условом да је сваки појединац претходно информисан о томе шта треба да ради у тренутку нуклеарног удара*. То значи да људство треба информисати о одговарајућем понашању. При томе је важно нагласити у чему је опасност, шта треба, а шта не треба радити. Сматра се да уколико људи схватају у чему је опасност неке ситуације и познају начине и средства за супротстављање, смањује се код њих страх од неизвесног, чиме се спречавају непотребни губици.

²³ Стојан Цмелић, *Психолошки шок и припрема војника за нуклеарни рат*, исто, стр. 116.

Неке карактеристике хемијског оружја значајне за сагледавање понашања људи

Поред нуклеарног, хемијско оружје,²⁴ за које се сматра да је први пут употребљено у Првом светском рату²⁵ није мање значајан чинилац који у рату може испољити веома јак утицај на борбену способност јединица и становништва, а тиме и на њихов борбени морал и понашање. Да на хемијско оружје, као на значајан чинилац рата рачунају све земље које га поседују (мада је његова примена забрањена), довољно указује податак да се оно стално усавршава и поред постојања најразорнијих нуклеарних пројектила.

Претпоставља се да хемијско оружје може бити коришћено у агресији на СРЈ, а његов значај потврђује и податак да је после Другог светског рата у САД тражено тзв. идеално оружје, које би требало да има следеће особине: 1) да може да савлада непријатеља, а да, при том, не изазива разарања; 2) да се може лако и јевтино производити; 3) да онеспособљава непријатеља, али да га не убија; 4) да је безопасно за онога који га примењује и 5) да материјална добра учини неупотребљивим, али да их не уништава. Управо је постојеће хемијско оружје испуњавало постављене захтеве. Иначе, постоје одређена искуства из Првог светског рата о примени бојних отрова и начину заштите од њих. Ограниченост тих искустава произилази из релативно малог броја бојних отрова у односу на садашње стање. Међутим, не постоје значајнија искуства о примени бојних отрова у Другом светском рату.²⁶

У стратегији и тактици употребе бојних отрова (БОт) познат је став да за нападнутог БОт главна опасност није број мртвих, већ број повређених, који морају дуго да се лече. За санитарску службу то је значајан проблем, јер се смањују могућности за пружање помоћи рањенима, за разне хируршке интервенције, спречавање епидемија и слично. Поред тога, чињеница је да на озлеђене БОт веома снажно делује осећај да се налазе пред невидљивом опасношћу. То често делује и деморалишуће како на људе, који су озлеђени тако и на остале, што је веома значајно са становишта сагледавања могућих облика понашања људи у таквим условима.

Подаци Амриканаца из Другог светског рата показују да око једног рањеног или озлеђеног БОт треба дневно да ради шест људи. У вези с рањеним и оболелим често се помиње мисао једног Енглеца да је мртав човек само једно сећање, а да је болестан или рањен човек велика

²⁴ „Хемијско оружје сачињавају хемијски агенси уграђени у муницију и приборе различите врсте и намене, оспособљени за њихово превозење у борбено стање и лансирање на циљ. Основни задатак те врсте оружја је онеспособљавање или уништавање људи, животиња и биљака, односно контаминирање земљишта и других објеката“ С. Мучибабић, *Хемијско оружје бинарног типа*, „Војно дело“, бр. 2/1977, стр. 126.

²⁵ Из литературе се може уочити да већина аутора сматра да је почетак употребе хемијског оружја везан за употребу иперита 1915. године.

²⁶ О разлозима због којих Немци нису употребили хемијско оружје чак ни на крају рата постоји обимна литература.

обавеза за народ, јер му је на терету, пошто не само да није продуктиван већ се мора сто посто и помагати. Иако се то мишљење не може у потпуности прихватити поједини његови елементи, свакако, утичу на људе.

Постоји много бојних отрова. После *иперита*, у Првом светском рату је коришћен и *фозген*, од којег је било највише смртних случајева и тешких обољења у току читавог живота оних који су били затровани. Пред Други светски рат, због проналажења *арсенводоника*, приступило се усавршавању гас-маски у свим армијама света. На пример, довољно је да се унесе (дисањем) 40 милиграма тог отрова у организам па да наступи смрт. Неки подаци показују да смрт наступа код око 60 одсто затрованих тим отровом. *Азотни иперит* је заменио иперит. Због тога што нема карактеристичан мирис обичног иперита, погодан је за постизање високог степена изненађења код противника. Такозване трилоне Немци су почели да производе 1940. године. Из те групе отрова познат је *табун*, бојни отров општеотровног дејства, који на органе за дисање делује преко коже, рана и очију. Тешка тровања праћена су грчевима, онесвешћивањем и смрћу. Смртна доза је шест милиграма, а смрт наступа за 10–15 минута. Друга врста отрова из те групе трилона јесте *сарин*, који је три пута отровнији од табуна (смртна доза 0,15 грама). *Соман* је трећи отров из групе трилона. Има мирис камфора и отровнији је од претходна два. (То су само неки од најпознатијих класичних бојних отрова.)

Откриће да се скоро сваки елемент може учинити радиоактивним представља револуцију када је реч о бојним отровима.²⁷ То потврђује и садржај реферата председника америчке федерације научника који су радили на атомској бомби 1946. године, у којем се каже да је довољна једна кап радиоактивног БОт-а да се убије свако живо биће на површини већој од два километра квадратна.²⁸ Према томе, чињеница је да се радиоактивност као битно својство радиоактивног бојног отрова не може уништити. С обзиром на то да кроз систем школовања већина наших грађана стиче основна знања о радиоактивности и опасности које произилазе од зрачења²⁹ у условима могуће примене такве врсте БОт и у евентуалном рату (па и да не буде примењен) уз добро организовану психолошко-пропагандну делатност непријатеља, могућ је значајан утицај таквог сазнања на понашање припадника наших јединица и

²⁷ На пример, са радиоактивним сумпором може се направити радиоактивни иперит, са радиоактивним хлором – радиоактивни фозген, са радиоактивним фосфором – радиоактивни табун, сарин и соман итд. Опасност од такве врсте отрова илуструје податак да, на пример, заштитна маска не може да помогне и поред тога што у свом филтеру задржи БОт, јер он, с обзиром на то да је радиоактиван, убија радиоактивним зрачењем. Исто је и са заштитном одећом.

²⁸ Податак је преузет из чланка под насловом *Развој и перспектива хемијског оружја*, „Војно дело“, бр. 3/51.

²⁹ Довољно је сетити се озрачења стручњака који раде са радиоактивним материјалом. Познат је случај озрачења наших стручњака из Винче, као и случајеви када су на било који начин нестали радиоактивни елементи као саставни делови појединих уређаја, и слично.

становништва. Свакако, остварени ефекат пропаганде зависи и од квалитета морално-психолошких припрема. Уколико су припреме спроведене потпуније и на време, утолико ће ефекти непријатељеве психолошко-пропагандне делатности бити мањи. За сада је довољно претпоставити могуће негативне последице. Обученост и оспособљеност људства за вођење рата и у условима употребе такве врсте отрова значајан су чинилац одржавања борбеног морала.

Психо-хемијска средства заслужују посебну пажњу. У суштини, њихова употреба је срачуната на то да се противник привремено онеспособи за пружање ефикасног отпора. Иначе, психо-хемијска средства се могу поделити на две групе: прва обухвата тзв. психотропска једињења, која делују директно на централни нервни систем, а друга – једињења која изазивају знаке вештачког душевног обољења.³⁰ На једној лекарској конференцији НАТО-а приказан је, између осталих, и филм о експерименту са *LSD 25*.³¹

Када се помене дрога, најчешће се мисли на људе који је сами узимају. Но, постоје дроге које, иако не оштећују трајно човеков организам, могу да га учине борбено неефикасним за одређено време. Ваља узимати у обзир чињеницу да се ни најстрожом дисциплином не могу отклонити последице до којих дође због употребе одређене врсте дроге. Најтежа је ситуација ако је и старешина дрогиран, било својеволјно или је корисник дроге без свог знања. Зато је реална претпоставка да ће у рату, између осталог, непријатељ покушавати да и применом дроге утиче на понашање припадника наших јединица, па и становништва.

У садашње време се често говори о могућности примене нервних бојних отрова у евентуалном рату. Наиме, поједини подаци показују да само један авион који употреби бомбе, на пример, пуњене сарином, може да изазове веће губитке у живој сили него нуклеарни пројектил средње снаге. Претпоставља се да би се нервни БОт користио првенствено по позадини противника. Иако је то релативно, могу да се претпоставе неке последице. На пример, у рејонима највеће концентрације већ у првих десет минута дошло би до смртних случајева и озледа. Чак на удаљености од четири километра од примарно контаминираног подручја јављали би се кроз један сат смртни случајеви и тешка тровања, зависно од концентрације отрова. Но, од непосредног отровног дејства није мање значајна могућност појаве масовних психичких поремећаја, што би могло да буде психолошки аспект употребе бојних отрова. У ствари, узрок појаве психичких поремећаја био би изглед озлеђених од бојних отрова.

Психички поремећаји се могу манифестовати чак и пре употребе БОт, тј. када се очекује његова употреба, и то најчешће код оних који

³⁰ Често се за та обољења користе различити називи: психотропи, халуциногени или деперсонализанти.

³¹ *LSD* синтетички је продукт који изазива исте симптоме као и природна халуциногена средства. Узимањем минималне количине *LSD 25* након десетак минута долази до знатно измењеног психичког стања људи.

су већ преживели такав напад, затим у току самог напада, као и после њега. Тада су могући и масовни губици. Чак и испољавање интензивног страха може појединце да учини неспособним за предузимање мера заштите. Практично, највећа је опасност непосредно иза употребе БОт-а, јер су то, заиста, секунде у којима се одлучује о животу или смрти. Сигурно је да није без значаја претпоставка да ће код неких људи након употребе БОт, зависно од концентрације отрова и других услова, доћи до апатије, бесциљног лутања итд., као карактеристичних облика понашања. Такви људи, чак и ако преживе, нису борбено ефикасни и на њих се не може рачунати у пружању помоћи осталим преживелим на бојишту, па их треба сматрати санитарским губицима.

Паника је веома могућ облик понашања због употребе бојног отрова. Тешко је поуздано претпоставити да ли би њене размере биле веће код људи који су први пут изложени опасности или код оних који су ту опасност једном већ доживели. Но, постоје одређени подаци који донекле могу да олакшају анализирање те проблематике у евентуалном рату. На пример, за време биваковања, људи удишу у једној минути 11 литара ваздуха, у одбрани 24 литра, док се у јуришу количина ваздуха креће око 77 литара. На основу тога се може претпоставити какве би последице имало незаштићено људство у случају да се примени сарин.³²

Уколико се прва помоћ не пружа одмах у виду самопомоћи или узајамне помоћи и не настави континуирано лечење, смрт је неминовна у случају удисања смртне дозе нервног бојног отрова. Прва помоћ и лечење код тровања нервним БОт јединствена су целина и морају се одвијати континуирано.³³ Када се ради о дуготрајним нервним БОт, помоћ затрованом и контаминираном људству могу да пружају само специјално обучене и опремљене екипе. При употреби нервних БОт, између осталог, посебан је проблем начин организовања правовременог лечења. Сматра се да је за око пет одсто повређених веома важно примање противотрова (антидота). Нарочито велики ефекти употребе нервних БОт могу се очекивати у случајевима масовног синхронизованог напада нервним БОт на великој просторији. Наиме, тада се не може

³² „При биваковању $LC 50$ – око 100 mg/m^3 , $LC 100$ – око 180 mg/m^3 , $IC 50$ – око 50 mg/m^3 ... $LC 50$ означава концентрацију БОт у ваздуху која после једне минуте експлозије при нормалном дисању изазива 50% смртних случајева... У одбрани $LC 50$ – око 10 mg/m^3 , $LC 100$ – око 90 mg/m^3 , $IC 50$ – око 25 mg/m^3 ... $LC 100$ означава најмању концентрацију БОт у ваздуху која после једне минуте од експлозије при нормалном дисању доводи до 50% избачених из строја... За овај пример коришћен је сарин као стандардни БОт. Добијене резултате би требало множити: у случају примене табуна фактором 1,4, сомана 0,5, VX отрова са 0,01–0,02. Да ови подаци не би били једнострано схваћени и коришћени, ваља напоменути да код примене нарочито VX отрова у поменутиим концентрацијама, само савршено обучено људство има изгледа да једним делом преживи. То потврђује податак да после само једног удисања наступа смрт“ („Војно дело“, бр. 4/1969, стр. 38–60).

³³ Колико је значајно брзо и стручно пружање самопомоћи и узајамне помоћи показују следећи подаци: уколико при контаминацији сарином падне једна кап на кожу, 80 одсто људства преживи ако се обави деконтаминација у року од два минута, а 30 одсто у року од пет минута. Уколико се деконтаминација не обави у времену до 10 минута после контаминације, смртност је 100 одсто.

очекивати помоћ суседних јединица. Стручњаци за спречавање ефеката нервних БОт сматрају да је једина врста тријаже која долази у обзир – тријажа на самом месту примене бојних отрова. Од свих симптома тровања најважније је сужење зеница. Међутим, тријажу може да обавља само особље које пружа помоћ.

Са становишта сагледавања најзначајнијих последица употребе нервних БОт на понашање људи могу се појавити два веома важна проблема. Први проблем је везан за велики број затрованих, када ће јединице имати на располагању довољан број транспортних средстава, а само мали број покретних људи; други проблем се јавља у случају да постоји велики број затрованих који треба да приме континуирану помоћ, а да су мале стварне могућности јединица и стручних санитарских органа да пруже потребну помоћ. То би могло да доведе и до загушења болничких капацитета. У таквим околностима треба очекивати неприлагођене облике понашања људи. Код затрованих ће се најчешће испољавати страх, паника, дезертерство, па и дефетизам. У ствари, они ће бити условљени угрожавањем мотива за самоодржање. Већина таквих појединаца, уколико не буду предузете правовремене мере заштите (употреба заштитних средстава), практично ће бити борбено неефикасна. Поред тога, такви појединци често могу веома негативно да утичу и на људство незахваћено бојним отровима. Узроци за то могу да буду: визуелни доживљаји, преувеличавање стварног стања, што погодује распрострањању гласина, затим необученост за личну и колективну заштиту, неисправна заштитна средства, саботаже на заштитним средствима и слично.

Спречавање појаве масовних губитака људи, као и великог броја озлеђених позитивно ће утицати на понашање преживелих. Од свих чинилаца најважнији су: висок степен обучености за вођење оружане борбе и у условима употребе БОт,³⁴ добро командовање јединицама и квалитетна и правовремена морално-психолошка припрема људства. При томе, нарочито је значајна припрема становништва. Због тога треба умешно користити искуства из досадашњих ратова, а нарочито из америчко-вијетнамског рата.

Иако подаци о броју смртних случајева и другим последицама насталим као резултат примене хемијских средстава у Вијетнаму углавном потичу из извора ФНО, ипак могу пружити одређену представу о насталим последицама. До 1969. године у Јужном Вијетнаму је због примене БОт било око 18.000 смртних случајева, а тешке последице због контаминације има око 200.000 људи. Но, поред непосредних последица, ефекти употребе појединих хемикалија су се испољавали и код новорођене деце, у виду дефеката. Томе је допринело коришћење материје познате у стручним круговима као *талидомид*. Испитивања су показала да су се манифестовале три врсте поремећаја: мртворођена

³⁴ Иако је појам „хемијско оружје“ шири од бојних отрова, у чланку је углавном говорено о њима, с обзиром на реалну претпоставку да ће се БОт највише примењивати у евентуалном рату.

деца, тумори и деформитети. Тако је међу становништвом са подручја Тах Нинх, које се хранило рибом из река загађених хербицидима, само у 1968. години забележен 51 случај мртворођене деце у клиникама тог подручја, а 1969. године – 208 случајева.

Нека искуства везана за употребу биолошког оружја

Поред нуклеарног и хемијског, и биолошка борбена средства су значајан чинилац, који у одређеној ситуацији може да буде одлучујући за понашање људи. Многи аутори чак користе израз биолошки рат.³⁵ Расправа о биолошким борбеним средствима могла би да отпочне питањем хоће ли та средства бити употребљивана у евентуалном рату. Откриће разних биолошких средстава, чија би масовна примена могла да нанесе огромне губитке свим живим бићима и биљном свету, може да буде и ограничавајућа околност за њихову евентуалну примену. Искуства из прошлих ратова не би се, такође, могла једноставно применити и у евентуалном рату. Истовремено, тешко је поуздано претпоставити да огромна улагања многих земаља у развој и усавршавање биолошких борбених средстава, као и примена појединих њихових врста, нису показатељ могућности њихове примене и у евентуалном рату.

Примери из Првог и Другог светског рата могу корисно да послуже за потпуније сагледавање те проблематике. Тако је „Румунско министарство иностраних послова још 1916. године открило да је немачком посланству у Букурешту био упућен заразни материјал (на хиљаде култура заразних клица) који је требало употребити за изазивање инфекције коња. Нешто доцније, 1917. године, били су откривени немачки агенти који су имали да изврше сличан задатак на француском фронту. Исто тако, наводи се да су Јапанци у току 1940. и 1941. године покушали да у Централној Кини изазову епидемију куге бацањем из авиона инфицираних бува, затим преко пиринча и памучних тканина које су биле натопљене буљонском културом бацила куге. Да би ослабили борбу партизанских јединица у Украјини, Немци су доводили на стотине болесника од пегавца, и то у оне крајеве у којима је овај покрет био нарочито јак, да на тај начин олакшају ширење ове епидемије. Исто тако има извесних података о толико наглom ширењу епидемије у неким нашим јединицама у току Народноослободилачког рата да је већ тада постојала сумња да то може бити у вези са непријатељским дејствима, мада о томе нема конкретних доказа.“³⁶

После Другог светског рата биолошко оружје је примењивано у Северној Кореји и Кини, а нарочито у Вијетнаму. За нас је значајно да

³⁵ Под биолошким ратом подразумевамо употребу различитих биолошких средстава, тј. живе материје или њених продуката, да би се на супротној и зарађеној страни нанела што већа штета здрављу и животима људи, флори и фауни. Најчешће се мисли на бактериолошку форму рата.

³⁶ Ђорђе Драгић, *Биолошки рат*, „Војно дело“, бр. 6/1952, стр. 43.

је употреба биолошког оружја изузетан разлог за појаву страха. Томе нарочито доприноси његово подмукло деловање, због чега се, поред непосредних ефеката, могу очекивати и психолошке последице.

Од биолошких средстава против људи најчешће се могу употребити клице које изазивају: кугу, колеру, дизентерију, тифус, папагајску болест (пситакоза), велике богиње, менингитис, грип итд.

За уништавање домаћих животиња најпознатије су клице које изазивају кугу говеда (смртност достиже и до 90 одсто), сакагију код копитара, слинавку, шап итд.³⁷ За уништавање корисних биљака могу се користити: разни паразити инсеката, биљни хормони (синтетички производи којима се регулише раст биљака), разни корови итд., чиме се могу уништити огромне површине. Тако се уништавањем једне летине не само онемогућава исхрана становништва већ се и намеће потреба за дугогодишњим отклањањем насталих последица.

Сазнање људи о могућности употребе биолошког оружја потенцијални је извор стрепње, интензивног страха од коришћења основних животних намирница, појаве дефетизма због наведене супериорности агресора, па и разних других облика неприлагођеног понашања (психички поремећаји и слично). Употреба класичних артиљеријских авионских и других средстава, уз примену метода психолошко-пропагандне делатности, нарочито гласина, може код извесног броја људи да изазове и панику због, наводно, употребљених биолошких средстава. Стварно употребљена та средства би изазвала појаву страха код појединаца са територије на којој су употребљена, где се угроженост мотива за самоодржање и забринутост за исход и последице по здравље најчешће и јављају. Но, поред тога, негативан психолошки ефекат може да буде постигнут и на друге начине. На пример, код људства које није непосредно захваћено биолошким средствима може се утицати на појаву визуелног доживљаја разних обољења. Такође, преношење гласина, па и истинити подаци, могу негативно да утичу и на удаљене јединице и становништво.

Ефекат употребе биолошких средстава понекад може да зависи и од начина њихове примене (авиони, ракете, артиљеријска зрна итд.), од временских услова (годишње доба, доба дана, падавине итд.), и предузетих мера превентиве код наших јединица и становништва (вакцинација, хигијена, и слично), али и од оспособљености појединаца за пружање самопомоћи и узајамне помоћи у појединим ситуацијама, оспособљености и опремљености санитарских органа за пружање стручне помоћи, морално-психолошке припреме јединица и становништва и супротстављања психолошко-пропагандној делатности непријатеља.

³⁷ У америчко-вијетнамском рату Американци су од септембра 1962. до марта 1969. године контаминирали хербицидима око 22.000 км². Док је из Јужног Вијетнама извезено 1959. године 246.000 тона током 1968. године било је увезено 850.000 тона пиринча. Укупна пољопривредна производња Јужног Вијетнама опала је за око 30 одсто. Укупна производња гуме у Вијетнаму опала је, због употребе хербицида по плантажама каучука, за око 45 одсто.

Понашање људи је веома сложен феномен, одређен бројним чиниоцима. Један од њих је, свакако, нуклеарно, хемијско и биолошко оружје, чија је употреба, поред физичких последица по околину, снажан психолошки чинилац.

Иако је знатан број закључака произишао из хипотетичких ситуација, нарочито због тога што је основни услов за одређено понашање људи сама употреба тог оружја, које превасходно спада у политичку сферу, и најмањи покушај да се дође до нових сазнања може корисно да послужи за изграђивање и јачање борбеног морала јединица и становништва.

Две су најзначајније психолошке димензије НХБ оружја: претња и употреба. Претња најчешће садржи психолошку димензију, којом би требало да се изазову дезинтеграциони процеси у понашању супротне зарађене стране. Углавном су такви процеси значајно обележје психолошко-пропагандног деловања зарађене стране која поседује НХБ оружје. Разлози за употребу тог оружја су двојаки: 1) да се нанесу губици у људству и материјално-техничким средствима супротној зарађеној страни, и 2) да се, истовремено, оствари снажан психолошки утицај на борбени морал и понашање војске и становништва супротне зарађене стране. Може се претпоставити да би експлоатација ефеката употребе НХБ оружја у психолошко-пропагандне сврхе понекад могла да буде значајнија од самих физичких последица. Због тога организовање и умешно вођење сопствене психолошко-пропагандне делатности има посебан значај за стварање морално-психолошке отпорности војске и становништва.

Литература:

1. Нанси Е. Грос, *Стрес у животу*, „Медицинска књига“, Београд – Загреб, 1962.
2. Морис Дезмонд, *Откривање човека кроз гестове и понашање*, Тискарна људске правике, Љубљана, 1979.
3. Милан Јовановић, *Нуклеарно дејство и човек*, ВИНЦ, Београд, 1986.
4. Миланко Јовичевић, *Психички стрес у рату*, ВИЗ, Београд, 1981.
5. Миланко Јовичевић, *Човек и колектив у критичним ситуацијама*, „Народна армија“, Београд, 1972.
6. Стево Јовановић, *Морално дејство првог атомског удара*, „Војни гласник“, бр. 6/64.
7. Гојко Капор, *Психички стрес у ванредним ситуацијама*, „Научна књига“, Београд, 1985.
8. М. Коребеиников, *Чиме се одређује понашање војника у опасној ситуацији* (превод с руског), Москва, 1965.
9. Божидар Лукић, *Да ли је термонуклеарни обострано уништавајући рат продужетак политике*, „Војно дело“, бр. 2/81.
10. Вуко Михаиловић, *Пропаганда и рат*, ВИЗ, Београд, 1984.
11. Г. Раун, *Рат ракетама и атомским оружјем и морални фактор* (превод с немачког), чланак је објављен у источњонемачком часопису „Militarwesen“ бр. 7/65.
12. Стојан Цмелић, *Паника се може спречити*, „Војни гласник“, бр. 5/74.

Развијање и вредновање морала Војске Југославије

Пуковник у пензији проф. др *Драгољуб Дамњановић*

У чланку се разматра морал Војске Југославије. Аутор није доказивао сваки наведени став емпиријским чињеницама, већ је, на основу знања из капиталних извора и анализе праксе, направио листу актуелних проблема које треба решавати. У првом делу чланка кратко су анализирани друштвене основе морала и мотивације припадника Војске Југославије, при чему је аутор посебну пажњу посветио новом систему друштвених вредности и новом имиџу Војске Југославије. Други део чланка односи се на методолошке и методичке проблеме развијања морала, посебно на развијање патриотизма. У методологији вредновања одређене су основне манифестације (индикатори), које су дате само као скица. Њихова даља разрада треба да буде усмерена на конкретан проблем, што захтева одређено истраживање појединаца истраживача и научних установа.

Друштвене основе морала и мотивације припадника Војске Југославије

Промене у нашем друштву су толико дубоке и тако брзе да већина људи није у стању да их прати и да им се прилагођава. Зато оне уносе немир у човекову личност, изазивају разне поремећаје и нарушавају његово спокојство, морални интегритет, духовну и душевну равнотежу.

Свеукупна друштвена криза и дезинтеграција Југославије биле су достигле такав ниво да у области морала, који би требало да буде најважнији чинилац мотивације, постоји безакоње (аномија). Попуцале су друштвене и моралне норме, политичка борба се води без правила игре, готово да не постоји друштвена и правна контрола, код људи се појављују деструкција, апатија, дефетизам, стрес и слична расположења и стања. Зато се поставља питање да ли је могуће да се средства за развијање морала и мотивације која су нам дата, а иначе су краткорочног карактера, уздигну на ниво универзалности и тако надомести негативан утицај чинилаца окружења.

На основу историјског искуства, морал најчешће слаби у две супротне ситуације у којима се налази друштво:¹ у најповољнијој и 2) у најнеповољнијој, а јача у неповољној али не и у сувише неповољној ситуацији. Разлога за те тврдње има више:

1) Морал слаби када је једно друштво на врхунцу своје моћи, јер тада ствара илузију да је и његова свест свемоћна. Такво стање није

¹ Радомир Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд, 1974, стр. 238.

повољно за развој мотивације људи и њихове стваралачке енергије. Човек се дехуманизује и отуђује од људскости, а управо је хуманост суштина морала. С обзиром на то да морал јача друштвену кохезију (јединство), у најповољнијој друштвеној ситуацији долази до опуштања, јер се сматра да таквом друштву не прети никаква опасност.

2) Неповољна ситуација у друштву, али не сувише неповољна, јача морал, јер човек у њој чини додатни и већи напор да би савладао тешкоће. Тиме су људи природно доведени у ситуације које су пуне изазова и које их подстичу на стваралаштво, тражење нових решења и испољавање, што их чини високо моралним.

3) У веома неповољној ситуацији у којој се налази једно друштво човек губи перспективу, њиме овладава малодушност, слабе мотивациони потенцијали, јачају деструкција, нагони и инстинкти, а то су животињске особине, а не људске. У кризним ситуацијама морал слаби и разара људско друштво и човека, који нису способни да организују производњу и друштвени живот, односно да задовоље основне људске потребе. Нагле и велике промене у друштву такође слабе морал, јер стари морал нестаје, а нови није створен.

Пошто расте колективна (национална) епидемија страха и неизвесности, потребно је брзо морално отрежњење и оздрављење. За морални опстанак друштва, односно потребе Војске, треба открити (дефинисати) циљеве, вредности, идеје за које се ваља борити и, ако затреба – гинути. Криза, што је јача и већа, изискује спасоноснију вредносну, духовну и идејну оријентацију. С обзиром на то да ми још увек немамо визију, стратегију и дугорочну оријентацију у остваривању националног интереса, то је основни узрок за опадање мотивације стање духа нације у стању неодређености, неизвесности и нејединства према основним питањима изласка из кризе.

У анализама стања, проблема и могућности њиховог решавања у неким војним школама се наглашава да је мотивација студената за школовање недовољна, да су начини мотивације превазиђени и, нарочито, да на мотивацију утиче неадекватан рад старешина, наставних група, андрагога и психолога. Веома значајан закључак (сазнање) у вези с мотивацијом јесте да се у целини с људима недовољно контактира и разговара. Нема сумње, сва су та запажања значајна за откривање појавне стране мотивације. Међутим, основни чинилац мотивације није обухваћен, нити анализиран, а он је у кризи друштва, система, државе, вредности и морала. Стара је и безброј пута проверена истина: „Мало је страшнијих несрећа од опадања и смрти система регулисања који је постао недовољан за убудуће, док други систем, погоднији за регулисање нарави, није још спреман да га замени“.² Тешко је живети у времену у којем се све мења, у којем се губи и нестаје перспектива. Тада се човек окреће прошлости и ирационалним снагама ради свог опстанка. Ранија

² Исто, стр. 164.

Југославија је нестала, а с њом и све оно што је у њој стварано. Нова држава се постепено ствара, а људи желе да се одједном створи. На пример, студент на настави каже: „Нема никаквих тајни у мотивацији. Створите јаку државу, платите нас и ми ћемо учити“. А управо и јесте највећа потешкоћа за стварање јаке државе.

Потреба за моралом и мотивацијом је огромна управо зато што нема довољно ваљаних покретача. Основно питање је како људе покренути и усмеравати, развијати, одржавати и интегрисати њихово понашање у условима када нестану основне друштвене вредности из којих извиру основни мотиви, а нове вредности нису створене. Искуство и резултати бројних истраживања показују да су друштвене вредности основни извори морала и мотивације и да ништа не може трајно да их замени. Зато је сада најпречи задатак *устављање новог система вредности*. Одређивање тих вредности веома је сложено и зависи од бројних чинилаца: политичких, историјских, културних, филозофских, економских, војних итд. Према једном покушају³ да се одреде, те вредности су:

1) слобода као универзална човекова тежња, а сада и конкретна потреба;

2) частан мир;

3) социјална правда;

4) солидарност;

5) људска права и достојанство;

6) патриотизам;

7) модерна демократска држава;

8) духовно јединство српског народа;

9) тржишна и рационална економија;

10) морални препород;

11) свеопште национално помирење;

12) биолошка обнова нације;

13) развијање науке и образовања;

14) свестрана сарадња са Србима у дијаспори.

Међутим, није довољно да се одређене вредности само прокламују већ треба да се међу њима успостави одређена хијерархија, тако да неке од њих, као што је, на пример, успостављање мира и осмишљавање стратегије привредног развоја земље (држава), буду неодложене. Тек ће у тако осмишљеној перспективи сваки наш човек видети своју будућност и смисао свог ангажовања.

Из основних друштвених вредности произилазе вредности Војске Југославије. Оне се транспонују у одређене оперативне задатке на стратегијском нивоу, који су већ дефинисани и функционишу као интегрални систем. Вредности и задаци на највишем нивоу јесу:

1) строга професионалност Војске Југославије као посебно важне државне институције;

³ Резолуција Другог конгреса српских интелектуалаца, „Војска“, 5. мај 1994.

- 2) оспособљеност и борбена готовост за обављање задатка према Уставу СРЈ;
- 3) развијање морала на основу традиција српског и црногорског народа;
- 4) развој војноиндустријског комплекса;
- 5) нова доктрина одбране и подржављење одбране;
- 6) модерна борбена обука;
- 7) политичка и партијска неутралност;
- 8) развој школског система према потребама профила професионалне војске;
- 9) решавање социјалног статуса према тежини и у друштвеном значају професије;
- 10) израда нових обележја Војске Југославије;
- 11) крајње рационално организовање и пословање.

Развијање, праћење и процењивање морала припадника Војске Југославије

Основни теоријски и практични проблеми развијања и одржавања морала

Наслеђени, постојећи, важећи морал се усваја социјализацијом и васпитањем. Према томе, без усвајања морала личност не може да буде морална, а морал појединца чини човеком. Губитком морала губе се људски идентитет и интегритет. Тада човек постаје супротност – нечовек. Човек треба да се гади себе када је неморалан, јер тада постаје чудовиште. Тако нпр. „ако постоји морална дужност да се непријатељ у рату убије, то очито није морални однос с непријатељем самим, него с члановима сопственог друштва који то захтевају, јер каква би то морална дужност према некоме била убити га, и то не из милосрђа, сажалења итд., него као непријатеља! Тек ако и колико се према непријатељу поступа као према субјекту моралних права, као према човеку, дакле, нпр., тек кад се побеђеном непријатељу помаже да, рецимо, остане жив – тек тада с њиме настаје морални однос“.⁴

Процес васпитања морала обухвата спољашњу и унутрашњу страну усвајања морала. То је, у ствари, заједничко деловање васпитача и васпитаника да би се васпитаник упознао и, по могућству, и усвојио одређени морал. Јер, процес усвајања морала превасходно је *унутрашњи* процес самог васпитаника. Зато могу да постоје идеални програми моралног васпитања и васпитачи и организација васпитања, а да васпитаници морал не усвоје, што значи да се није одиграо унутрашњи, лични процес усвајања.

Активно морално васпитање се организује тако што се васпитаници уводе у одговарајуће друштвене и моралне процесе, па морал усвајају

⁴ Радомир Лукић, *исто*, стр. 380.

у процесу разрешења моралних дилема. Морал се, дакле, углавном учи и усваја у друштвеним групама и скупинама у којима дете, младић и одрастао човек проводи највећи део свог живота и где ради. То су породице (примарна социјализација), школа, насеља и радна места (секундарна социјализација). Зато је неоправдано очекивање да се у јединицама, мимо других основних чинилаца, до краја реше бројни морални проблеми.

Морал се најбоље учи и усваја у правом, аутентичном животу, а не у вештачки створеним васпитним ситуацијама, јер оне немају животну снагу и истинитост. У њима се човек не може морално исказати. Наиме, у првој животној ситуацији, а која не треба да буде сурова, треба указати на моралну ситуацију, на моралне норме и дилеме, на дужност људи да одлуче и да се одреде. При томе, није потребно академско моралисање, нити велики говори и убеђивања, јер се губи могућност избора, а без могућности избора нема ни моралне дилеме. У обичном, свакодневном животу довољно је само неколико речи: *то ваља, то не ваља, то је добро, то није добро, то је зло, то је срамота, то је поштено* итд., а понекад се користе само гестови, подсмех, и слично. Морал се лакше усваја ако је утемељен у филозофији, религији, идеологији, предању, традицији, обичајима итд. Без тих основа морално васпитање је наметнуто и прераста у моралисање.

Пасивно морално васпитање не подразумева довођење васпитаника у одређени друштвени и морални процес, већ га само учи моралу. Наиме, школа, с обзиром на то да нема сву ширину и тоталитет живота не може да негује активно васпитање. Зато се поставља питање колико *морал Војске*, као предмет и садржај за морално васпитање војника, има функцију која је дефинисана. Јер крајњи циљ моралног васпитања јесте формирање позитивног људског карактера, а његово остварење није могуће без активног односа у срединама у којима се усваја морал.

Морална схватања и понашање условљени су бројним чиниоцима: друштвеним вредностима, културом, вером, традицијом, васпитањем и другим. Сви ти чиниоци измичу објективној процени, као и свакодневни ситуациони чиниоци, тако да морално понашање умногоме зависи и од личних карактеристика појединца. Сви ти чиниоци су у непрекидној (стална) интеракцији и скоро је немогуће утврдити њихов појединачни утицај.

Компоненте моралности су, прво, *знање*, чија је функција да се људи упознају са моралним вредносним нормама, значајем морала и последицама. Затим, *емоционална компонента*, која се испољава сплетом осећања и социопсихолошких механизма регулисања понашања. *Моралном понашању претходе убеђење, мотиви и спремност* да се поступи овако или онако, што зависи од оцене из које произилази поступак. Процене моралних поступања у сложеним моралним ситуацијама и дилемама нису нимало лаке и, на основу искуства, обично су еластичне (не подлежу шаблонима), а тиме и непредвидиве.

У Војсци Југославије у целини, и у свакој јединици и у академијама, постоји велико интересовање за морално васпитање припадника, посебно за развијање борбеног морала. Међутим, у ланцу утицаја то је само једна карика. Ако се у том мноштву чинилаца анализирају систем и хијерархија вредности и друштвених односа (економика и производња, политика, идеологија, право, традиција, култура, вера, породица) и свему томе додају свеукупна криза, близина рата, утицај средстава масовних медија, проблем развијања морала *не може се свести само на програме моралног васпитања*. Проблем, у ствари, и не би био проблем када би тако сложен процес могао да се реши наставом из морала. Јер, морал се не може само *предавати*, односно норме, идеали и циљеви се не могу утиснути у мозак ако војницима, студентима и старешинама није омогућено да се морално испоље у правој моралној ситуацији. Изаолована наставна тема о патриотизму је промашена ако се појединци не испробају у практичном патриотизму, под условом да се зна шта је патриотизам, а да би се то знало треба да се дефинише држава, домовина, која треба да буде једнако важна свим њеним грађанима, без обзира на веру, националност, социјални статус и партијску (страначку) припадност. Међутим, управо се према тим припадностима разликује степен развијености патриотизма у људи.

Појединац је недељива целина, а поједине науке га проучавају само с једног аспекта. Уместо интегралног прилаза постоји диференцирани прилаз, уместо синтезе – анализа. Морална својства личности се развијају у јединству других њених својстава. Зато је логично да постоји интегрални систем васпитања и образовања и, свакако, интегрални наставни план и програм, према којем ће развијати све психофизичке диспозиције. Зато у најновијој реорганизацији Генералштаба Војске Југославије постоји интегрални приступ моралу, али се тиме проширује круг људи који треба да буду оспособљени за његово праћење, анализу, развијање и вредновање. Ако се тај круг не прошири, однос према моралу и моралном васпитању као стручном делу посла је антипрофесионални.

Моралност је најпрефињенији, најунутрашњији и најинтимнији квалитет (својство) личности, и она се развија и испољава у свим сферама човековог рада и понашања. Зато у свим областима испољавања људи у војсци треба да се прати и анализира, а не у једној управи као до сада. Морално васпитање је изграђивање свести, убеђења и понашања људи према владајућим (важеће) моралним нормама. На жалост, у условима свеопште друштвене кризе и морал је у кризи, па се не знају важеће норме, јер је дошло до аномије (распад) морала. Зато је у условима рата и опасности за слободу земље и српства основна морална вредност *патриотизам*.

Структура појма патриотизам засићена је високим степеном емоционалног односа (набој) људи према својој домовини, отаџбини, земљи, држави. Дакле, без емоционалне повезаности, као примарног садржаја патриотске свести, не може се говорити о родољубљу, о патриотизму.

У ствари, основне манифестације патриотизма су одређена осећања, усхићења, патња, поступци и понашање људи када је угрожена отаџбина. Међутим, патриотизам, без обзира на то колико је важан као социолошко-психилошка појава за опстанак угрожене отаџбине, не прожима и не обухвата све њене чланове, припаднике, групе, слојеве и појединце. По правилу, сви они који сматрају да су обесправљени, потлачени и отуђени немају или имају умањена патриотска осећања. О томе говори и стара латинска пословица – *ubi bene, ubi patria* (где је добро, тамо је домовина).

Робови у старој Атини и Риму нису били патриоте. Патриотским осећањима нису били обузети ни кметови у феудализму. У Косовској бици изгинула је углавном властела, а не себри и отроци. У национално-ослободилачким покретима, револуцијама и устанцима учествовали су слободни сељаци и грађани. Они су стварали своје националне државе и рушили феудализам вођени патриотизмом, али само дотле док се не би учврстила нова класа. После тога, патриоте се заборављају. Када настане потреба да се остваре нови освајачки циљеви, патриотизам се поново подстиче, али прелази у своју супротност – у национализам. Зато је Маркс у *Комунистичком манифесту* записао: „Радници немају отаџбине. Њима се не може одузети оно што немају“. Према томе, патриотизам може да буде напредан или реакционаран (национализам), што зависи од карактера власти и циљева којима служи. Љубав према својој отаџбини, народу, култури, традицији, слободи и лепотама своје земље у сваком случају је високо морална, хумана, оправдана, очекивана и пожељна. Она је таква када већина народа одобрава политику власти која је демократски изабрана и која води праведну политику одбране слободе грађана и одбране слободе земље. Међутим, патриотска осећања се могу злоупотребити ако је власт силом супротстављена народу, ако се силом одржава и ако угњетава друге народе. Тада се патриотизам преобраћа у национализам и шовинизам. Те појаве су у СФРЈ искоришћене као најснажније средство за сецесију и грађански рат, а братство и јединство и југословенски социјалистички патриотизам готово су тренутно нестали или су пре тога били наше највеће илузије. Иако је патриотизам превасходно емоционалан однос, он мора да буде и национално заснован, што значи да произилази из објективне анализе чинилаца снаге и моћи на којима почива наша отаџбина. Конкретно, сада је за развој патриотизма и морала у целини првенствено потребно, да се дефинишу национални интереси, држава, систем и основне друштвене вредности. То је рационална, истинска, вредносна основа патриотизма. Без тога је патриотизам флуидан и брзо може да пређе у издајство. С обзиром на вишенационални састав СР Југославије, намеће се питање да ли она може да буде једновремено и домовина свима који у њој живе, без обзира на веру, нацију, етничке групе и слично. Наиме, Србија је држава грађана, а не само Срба, али је Албанци не признају и она за њих није домовина, па већ годинама не долазе у војску. Отуда

и питање шта треба учинити да и они буду патриоте, али не према Албанији, већ према СР Југославији.

Патриотизам је морална категорија, а не државно-правна, и зато није истоветна с држављанством. Зато се он не може наметнути, већ се може развијати – васпитавати. Он има конкретну садржину у конкретној ситуацији у стварној својој домовини, а на некој апстрактној. Локални патриотизам је љубав према завичају, али његово пренаглашавање прелази у локализам, и он је веома осетан у рату који се води на простору раније Југославије.

Теоријски приступ вредновању морала

Вредновање је непрекидно упоређивање, диференцирање, избор, мерење и оцењивање одређених вредности живота и рада, обуке и васпитања, морала и других вредности. Све формулације у области праћења и процењивања, па и оне најелементарније, морају да произађу из неког теоријског основа, из неке поставке и уопштавања бројних практичних радњи и искуства, чиме се чине помаци. Из наведене дефиниције вредновања може се извести неколико закључака за методологију и праксу израде упутстава и правилника:

1) Вредновање има значење универзалног појма, који обухвата све уже појмове којима се означавају поједини проблеми контроле, праћења, процењивања, метода, облика, инструмената, динамике, и другог.

2) Сам назив *вредновање* произишао је из вредности живота и рада. Према томе, основна вредност сваке војске јесте њена борбена готовост, која се налази на врху пирамиде хијерархије вредности, а у оквиру ње су обученост, моралност и други елементи.

3) Обученост и моралност се мере трансформацијом квалитативних података у квантитативне податке и без тог процеса нема проверавања и оцењивања као завршне фазе вредновања (техника). Наша досадашња упутства нису садржала ниједну одредбу о мерењу, сем у радњама које су нормиране.

4) Обученост и морал су широки појмови, па треба, да би били мерљиви, да се операционално одреде њихови бројни индикатори (манифестације). Та операционализација треба да се спроводи све дотле док индикатори не буду мерљиви и обезбеђени одговарајућим мерним инструментима. У противном, никаква упутства нису ни потребна.

5) С обзиром на то да се упутством (правилник) дефинишу циљеви и задаци вредновања, обученост и морал, односно све његове манифестације, потребно је да се одреди систем, методологија и методика вредновања, што треба да чини структуру упутства. У тим одељцима треба да се одговори на следећа питања:

1) Зашто вреднујемо (циљ, сврха, функција, задаци вредновања)?

2) Шта вреднујемо (предмет вредновања, вредности које сачињавају обученост и морал, два важна елемента борбене готовости)?

3) Које су границе и могућности до којих треба да досегне вредновање?

4) Чиме вреднујемо (методологија и методика вредновања – методе, технике, инструменти)?

5) Када вреднујемо (динамика вредновања)?

6) Како анализирати добијене податке вредновања и како остварити њихов повратни утицај на побољшање система вредновања борбене готовости?

У ранијим упутствима није било одговора на део наведених питања, а довољно је да се не одговори на само једно питање па да систем не функционише. На пример, четврто питање. Може се сасвим егзактно одговорити на три претходна питања, али ако се не конструишу одговарајући мерни инструменти и уколико се не уваже одређени принципи мерења, не дефинишу одговарајуће мерне скале, упутство ће бити материјално-статистички непоткрепљено, тј. необезбеђено. Самим тим, све оно што се касније ради, изводи и закључује нема егзактност због које се, иначе, ради упутство.

Могућност и потешкоће вредновања морала

Морал и морално васпитање припадају великој групи друштвених наука и за њих важи методологија истраживања друштвених наука, посебно методологија социологије, психологије, андрагогије и педагогије. Међутим, морал и моралност, као резултат моралног васпитања, специфични су са становишта могућности и потешкоћа истраживања. Морални процес и моралност као степен усвојености норми и спремност да се оне уважавају до нивоа категоричног императива не могу се посматрати и описати само на основу спољних манифестација људи. Да би се дошло да истине морају се применити методе, технике и инструменти којима ће се испитати унутрашња, психичка кретања људи и утврдити њихова повезаност, а ти унутрашњи процеси се испитују психолошким инструментаријем. С обзиром на то да се морал састоји од сазнања, емоција, ставова, уверења, мотива и понашања, претходна тврдња о промени психолошких тестова сасвим је логична. У целини методологија морала и моралног васпитања има три нивоа:

1) психолошке методе за сазнавање одговарајућих психичких процеса;

2) социолошке методе посматрања повезаности и деловања разних чинилаца;

3) методе педагошког и дидактичког истраживања којима се сазнаје ефикасност организације и реализације моралног васпитања.

За свестрано проучавање морала, као интердисциплинске појаве потребне су различите методе. С обзиром на то да иза морала не стоји никаква организована и специјализована институција, као иза права, вере, васпитања, науке итд., и да није прецизно разрађен (нико не прати како се он спроводи), он је дифузан и недиференциран, па се тешко

открива и проучава. Али, основни разлог за тешко вредновање морала јесте то што се он највише скрива, што је најприснији део личности и дубоко унутрашња појава. Што се појединачни морал више разликује од друштвеног, теже га је открити. Због тога треба, прво, утврдити позитиван морал друштва, затим морал појединаца и, на крају, њихову разлику. Али, постоје бројне тешкоће, јер испитаник даје пожељне исказе о моралу, а не своје. Зато се, у том случају користе посредни разговор, пројективне технике, неформални разговор с поводом, и слично. Посматрање понашања људи је објективнија метода од вербалног исказа. Међутим, ни она није поуздана ако се не утврди да ли се људи понашају према одређеној норми зато што су је усвојили или зато што им је наметнута. Мера за то је грижа савести у случају да се норма прекрши, а поузданост зависи и од објективности самог посматрача, односно од његове пристрасности.

Једна од највећих потешкоћа приликом проучавања морала је немогућност проналажења објективног мерила за мерење моралности и моралних појава. Посебан проблем је мерење интензитета појединих моралних вредности и степена прихваћености појединих моралних норми од појединаца и друштвених слојева. То су све субјективна мерила, скале процене, рангирања итд., а употребом статистике добија се привидна егзактност.

Морал је вишеструко детерминисан, посредован бројним међучиниоцима, па се узрочно-последичне везе не могу директно доказивати, већ анализом посредованих чинилаца (друштвени, економски, психолошки, културни, и други). Свођење морала само на један чинилац је потпуно упрошћавање објашњења, а статистичко приказивање морала је још веће упрошћавање. Јер, никакви показатељи корелације, контингенције, статистичке значајности и сл. не могу помоћи да се иоле поуздано закључује о узрочној вези у моралу и о моралу, тој најфинијој свести. Иза чинилаца који се обично виде, крију се бројни невидљиви чиниоци. Зато се морал мора посматрати као потпуна друштвена појава и проучавати у свој њеној сложености.

Експерименти везани за морал, мада могу да дају неке резултате, нису погодни због тога што се појава не испитује у природној ситуацији, а и сами могу да буду неморални због варирања експерименталних чинилаца. На пример, нуклеарно оружје је технички прогрес, али је морални колапс јер служи за масовно уништавање човека и природе.

Операционализација манифестација морално-психолошке припремљености

Услед недостатка метода, техника и инструмената за мерење социопсихолошких, моралних и других појава у припреми људи за рат не може се закључити да су ти феномени, стања и процеси немерљиви. Свака идеја и пракса упоређивања – степеновања јесте мерење и квантификовање, без обзира на то колико је оно прецизно. Колико ће

мерење бити прецизно зависи од циља и функције оцене морално-психолошке припреме у систему борбене готовости и командовања. Ако се задовољавамо вероватноћом од 95 одсто, онда само пет одсто резултата у коначној оцени није тачно, али је чак и та вероватноћа тачности и апроксимације боља за доношење одлука и мера од стихијног посматрања, закључивања одока и пожељног стања. У вези с тим, поставља се основно питање да ли се прецизно мерење не спроводи због сложености људског чиниоца и његових динамичких, променљивих и вишеструко условљених елемената или због страха од истине, односно од могућности да се добију неочекивани резултати који могу да поремете наше спокојство. Но, независно од тога шта преовладава, из одређења за мерење, тј. за квантификацију, произилази потреба да се свака појава, односно свака манифестација (индикатор), дефинише као континуум. Јасно дефинисање појмова је услов без којег се не може мерити ниједна појава. За означавање те радње користе се различити називи: појмовна анализа, операционално дефинисање, операционализација, спецификација, дефинисање димензија, и слично. Та логичка радња се спроводи због тога што су појмови у свакодневном комуницирању напрецизни, недовољно одређени, па се и мере с мањом прецизношћу. Операционализацијом се успоставља специфично и једнозначно поимање морално-психолошке припреме (индикатори) и других ужих појмова. То је најсложенији посао, од чијег решења зависе све наредне радње. Операционална дефиниција је израз потребе да се проникне у суштину појаве коју индикатор презентује. Она не мора да се поклапа (најчешће се и не поклапа) с теоријском дефиницијом. То је важно због тога што истраживачи, ако инструменти доследно материјализују индикаторе, имају право да закључују само о елементима морално-психолошке припреме које су унапред одредили и мерили ограниченим инструментаријем.

Скица могућих манифестација (индикатори)

морално-психолошке припреме

1. Друштвене вредности које се у скалама ставова могу процењивати у континууму од највеће до најмање заступљености (прихваћености).

2. Моралне вредности (у тексту моралности, моралног просуђивања и понашања процењиваће се у континууму постојања у највишем степену и одсутности у најнижем степену):

- патриотизам – издајство;
- неговање борбених традиција – негирање борбених традиција;
- храброст – кукавичлук;
- дисциплинованост – недисциплинованост;
- част и понос – стид и понижење;
- правичност – привилегије;
- другарство – асоцијалност (хладан однос);
- солидарност – себичност (егоизам);

- међусобно уважавање и поштовање – неуважавање и непоштовање;
- поштење – непоштење;
- истрајност – малодушност;
- оптимизам – песимизам;
- увереност у могућност одбране – дефетизам.

3. Социопсихолошке вредности војне јединице као социјалне групе (процењиваће се у континууму њихове развијености – неразвијености или учесталости, односно фреквенције):

- унутрашњи односи и живот у војним јединицама;
- информисаност;
- интеракција (комуникативност) у јединицама;
- социјална клима;
- усвајање војничких норми живота, рада и понашања;
- идентификација са циљевима јединице, њиховим лидерима и слично;

- осећање припадности јединици;
- брига за људе;
- хомогеност јединице;
- флукуација људи;
- активност на послу;
- неформалне групе;
- стимулативне мере;
- дисциплинске грешке;
- несреће у јединици;
- криминалитет.

4. Мотивационе вредности процењиваће се у тексту мотивације конструисаном на основу деловања пројективног психолошког механизма, самопроцене, процене мотивисаности других, протокола посматрања, залагања на послу и учесталости – фреквенције догађаја:

- свест о заједничким циљевима;
- друштвени мотиви;
- лични мотиви;
- унутрашња мотивација (постигнуће, радозналост, инспирација, стваралаштво, радост, задовољство, самоизналажење садржаја и начин у развоју когнитивних капацитета, активност, критички однос, изазов, слика о себи, оригиналност, афирмација, самопоштовање);
- такмичење;
- емоционалне везе између припадника јединице;
- вредновање рада, знања и стручне оспособљености;
- напредовање у служби;
- задовољство међуљудским односима у јединици, старешинама и собом;
- задовољство условима рада;
- оптерећеност на послу;
- сметње (потешкоће);
- задовољство личним стандардом.

*Технике и инструменти за мерење и оцењивање
морално-психолошке припремљености*

1. *Тестом моралности и моралног просуђивања* и анализом историје случајева треба оценити моралне вредности и понашање људи.

2. *Скалом ставова према социопсихолошким вредностима* војне јединице и *тестом хомогености* војне јединице и Војске, као и *прегледом документације*, треба оценити одређене манифестације.

3. *Тестом мотивације* војника, *тестом мотивације* старешина, *тестом* мотивације *питомаца* и *тестом* мотивације ЦП на служби у ВЈ и *посматрањем понашања* треба оценити мотивисаност за рад и борбу.

Приказана скица манифестације⁵ (индикатори, технике и инструменти) само је глобални модел за годишње истраживање или истраживање по потреби, које би у одређеном случају обухватило и ситуационе чиниоце. На пример, сада је актуелан проблем одласка високостручног кадра из Војске Југославије, затим проблем избеглица чланова породица војних лица итд. Истраживања би требало да организује и спроводи Институт за ратну вештину и друге научноистраживачке установе Војске Југославије.

Литература:

1. Академик Радомир Лукић, *Социологија морала*, САНУ, Београд, 1974.
2. Академик Михајло Марковић, *Морална питања одбране земље у савременим условима*, „Информатор“, 1/92, Београд.
3. Живојин Мишић, *Стратегија – вештина ратовања*, ВИНЦ, Београд, 1993.
4. Андре Гаве, *Вештина командовања*, ВИНЦ, 1993. (репринт).
5. *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, научна расправа, ВИНЦ, 1993.

⁵ Аутор је скицу детаљније разрадио и приказао у заједничком макропројекту ИСИ и ИОС *Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости ОС СФРЈ*, 1990/91.

Могућности за ангажовање жена у одбрани земље

Мр Јованка Шарановић

У раду се теоријски промишљају могућности и ограничења ангажовања жена у одбрани земље, с обзиром на њихове обавезе у раду и породици, и на специфичне биопсихолошке карактеристике. Ради се, првенствено, о запосленим женама јер чине већину друштвено-политички активних жена. Осим тога, активност запослених жена је „квалитетнија“ (интензитет и ширина сарадње, информисаност, заинтересованост), што значи да је друштвено и политичко афирмисање у савременим приликама условљено економском самосталношћу, коју омогућава радно место.

Све више запослених жена и занимања и послова које обављају и све већи проценат удатих жена међу женама у радном односу повећавају потребу за проучавањем и решавањем бројних питања која се у вези с женским радом постављају друштву. Аутор закључује да жене поседују извесне специфичности које утичу на успешност у обављању различитих радних, па и војничких дужности, што је претпоставка за њихово успешно ангажовање и у одбрани.

Друштвена криза која је захватила нашу земљу најнепосредније се неповољно одражава на њену одбрамбену способност. Радикалне друштвено-политичке, економске и друге промене, као и промене у организацији државне заједнице, па и концепцијско-доктринарним решењима,¹ последица су сецесије Словеније, Хрватске, Македоније и Босне и Херцеговине. Осим тога, променили су се и друштвени услови и облици употребе силе у савременом свету, као и међународни положај наше земље. Основе одбрамбене моћи земље, као што су: самоуправно друштвено уређење, братство и јединство народа и народности, несврстана спољна политика и систем ОНО и ДСЗ, значајно су трансформисане.

Због друштвених прилика у нашој земљи веома је актуелно и изузетно значајно питање – које у нашој јавности постоји од самог почетка сецесије бивших југословенских република – о односу према концепцији ОНО и ДСЗ као стратешкој замисли одбране СФР Југосла-

¹ Сада је у употреби синтагма „политика одбране“, схваћена као „скуп најопштијих стратешких опредељења друштва и државе у одбрани и заштити у постојећим међународним и унутрашњим околностима“. У СФРЈ тај скуп генералних опредељења називао се „концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите“. (Радован Радиновић, „Војно дело“, 1–2/93, стр. 7).

вије. Наиме, многи елементи концепције и система ОНО и ДСЗ нису издржали проверу праксе и времена, па ваља енергично разлучити шта са становишта савремених и будућих потреба одбране СРЈ није добро, и то без сентименталности треба одбацити. Исто тако, не треба се некритички одрећи ничега из те концепције што има трајну вредност. Пошто је извесно да наш садашњи и будући концепт одбране земље треба и даље да се заснива на квалитету људског чиниоца, што је универзално и опште важеће опредељење наше политике одбране, треба рачунати и на то да су друштвени услови за развијање тих квалитета већ промењени и да ће убудуће бити радикално другачији. То ваља узимати у обзир и приликом сагледавања ангажовања жена у одбрани земље, јер још нема поузданих података о степену развијености одређених квалитета жене значајних за одбрану у корелацији с новонасталим друштвеним променама, које се и даље одвијају, да би се могло процењивати колико се одбрана може ослањати на жену као на значајан део људског потенцијала.

Радно-социјална ограничења

У прошлости је сматрано да се жене разликују од мушкараца по могућностима за обављање одређене активности и није се ни тражио доказ за такве претпоставке и тврдње. Због тога су, до појаве индустријске револуције,² улоге полова биле строго подељене према традиционалним схватањима о наводној женској инфериорности.

Мада се с великом вероватноћом могло претпоставити да жене могу да буду успешније у неким активностима, као што су кулинарство, рад у текстилној индустрији, здравству, просвети и сл, онемогућавано им је да се многим, тзв. мушким пословима баве као занимањем. У то време, дужност жене сводила се на активност у кући, док је мушкарац обављао послове изван куће. То се поготову односило на послове који су били плаћени, па се тако мушкарац сматрао јединим издржаваоцем и носиоцем благостања породице. Дволичност таквог морала потврђује и чињеница да је и када се ради о истом послу подела улога зависила од тога да ли се он обавља у кући или изван ње. У каснијим фазама друштвеног развоја, када је жена изашла из уског круга породице и куће, потцењивачки став према њој испољаван је мањим вредновањем њеног рада, без обзира на ефикасност у истој врсти посла коју је обављао и мушкарац. Таква дискриминација још постоји, а испољава

² С појавом индустријске револуције у 18. веку, односно увођењем машина у производњу, стварају се услови за излазак жене из куће и њено укључивање у индустрију. Тиме почиње процес изједначавања жене с мушкарцем. Она, наиме, постаје његов равноправни конкурент за радно место, али још увек неравноправан када се ради о најамнини, тј. о новчаном изразу вредности радне снаге. Проћи ће још много времена да се за исти рад, без обзира на пол радника, оствари иста најамнина (*Индустријска револуција, Политичка енциклопедија, „Савремена администрација“*, Београд, 1975, стр. 335–336; Исто, *Мала енциклопедија „Просвета“*, треће издање, књига 1, „Просвета“, Београд, 1978, стр. 707).

се давањем предности мушкарцима приликом запошљавања или запошљавањем жена на радна места која су мање плаћена.

Дуго су жене сматране својеврсним сигурносним вентилом на тржишту радне снаге, резервом (стајаћом) која ће бити актуелна у часовима заноса и грозничавости великих привредних замаха, у тешким периодима ратова и мобилизације мушкараца. Наиме, сматрано је да су мање потребне у производњи него у кући, па су мање упућиване на школовање, стицале су образовање одређеног, обично нижег нивоа, и мање су припремане за занимање и животни позив, барем мање систематично него мушкарци. Препуштано је породицама да одлучују о будућности својих кћери према сопственој замисли улоге жене у друштву, без обзира на то колико су њихове идеје биле и анахронистичке. Требало је, међутим, бдети над стварањем могућности за њихово укључивање у свет производње, која је у пуном замаху. Тако је створена навика да се рад жена сматра мање вредним, да се плаћа јефтиније и да се женска радна снага, без обзира на стање на тржишту, унајмљује или отпушта без икаквих последица. До промене таквих схватања долази тешко и споро. Наиме, средства за производњу троше се брзо, а инвестиције у човека постају најсигурније, највредније, а можда и најрентабилније од свих инвестиција. Сходно томе, може се закључити да су се бескорисно проиграли потенцијали људског ума, посебно женског.

У друштвима какво је наше не постоји идеолошка „дилема“ о томе да ли је жени место у кући, у породици, или у производном друштвеном раду. На основу неких савремених теорија, несумњива је потреба да се ради ослобођења од ропског положаја у експлоататорским друштвеним системима³ и она укључи у друштвени рад, као део радничке класе, и да се бори за ослобођење рада и еманципацију личности уопште, а посебно жена.⁴

У анализи могућности запошљавања и положаја запослене жене у Југославији намећу се бројна питања која се, између осталог, односе на место и улогу жене у друштвеном раду, односно да ли су они дефинисани и друштвено признати, и да ли, у вези с тим, има проблема, који су то проблеми и како се одражавају на могућност ангажовања жена у одбрани.

Статус жене у СРЈ у односу на мушкараца, на нормативном нивоу је изједначен, па жена у истим условима има једнака права на рад и сва права која из рада произлазе као и мушкарац. Наиме, у *Уставу СРЈ*,

³ „... да се све клице друштвених ужаса, као што су дивљаштво, варварство и цивилизација заснивају само на заробљавању жена; да камен темељац и компас свих клица друштвеног благостања (...) буде само постепено ослобођење слабог пола. Опћенито се може рећи, да се друштвени напредак и промјена раздобља остварују у складу с ослобађањем жена, а пад социјалног поретка настаје због тога, што жене губе слободу.“ (*Избор из дијела Саинт-Симона и Фуриера*, „Култура“, Загреб, 1952, стр. 284).

⁴ „... за ослобођење жена, први предуслов (је) поновно увођење целог женског рада у јавну радиност...“ Фридрих Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, „Просвета“, Београд, 1979, стр. 49).

нарочито у Глави о слободама, правима и дужностима човека и грађанина, има више одредаба које с различитих становишта одређују положај жене. Грађанима је гарантована једнакост у правима и дужностима, без обзира на пол и једнакост пред Законом (чл. 20. Устава СРЈ), јамчи се слобода рада и привређивања (чл. 69, став 1) и слободан избор занимања и запослења (чл. 54, став 1); омладини, женама и инвалидима гарантује се посебна заштита на раду (чл. 56, став 3. Устава СРЈ), а мајкама, деци и породици посебна заштита (чл. 61, став 1, Устава СРЈ). Осим тога, свако има право на заштиту здравља (члан 60. став 1); док деца, труднице и стара лица имају право на здравствену заштиту из јавних прихода, ако то право не остварују по неком другом основу (чл. 60, став 2). Према томе, принцип једнаког уставног положаја грађана у југословенском законодавству, као и принцип да свако може слободно, равноправно и под једнаким условима, на начин одређен законом, да заснује радни однос, искључује дискриминацију радника према полу.

Несумњиво је да се учешће жена у укупној запослености повећава. У 1952. години износила је 24,4 одсто, у 1976. години 34,4 одсто, а у 1987. години 38,8 одсто.⁵ Што је република развијенија, ангажованост жена је већа. У Црној Гори удео радно ангажованих жена у 1987. години је 36,7 одсто, у Србији без покрајина 37,8 одсто, на Косову 22,6 одсто, а у Војводини 39,3 одсто.⁶

Истовремено, учешће жена у процесу образовања показује изразиту тенденцију раста, што се одражава на промене у квалификацијској и професионалној структури запослених жена. Од укупног броја радника запослених у друштвеном сектору са високом стручном спремом у 1976. години било је 33 одсто жена, а у 1986. години 39,8 одсто. Слично је и с осталим степенима стручног образовања, осим са нижим, где је дошло до благог пада са 50,35 одсто у 1976. на 47,46 одсто у 1986. години.⁷ Међутим, још увек је велики проценат неписменог женског становништва. Према попису из 1981. године, имали смо 14,7 одсто неписмених жена старијих од 10 година. С обзиром на позитивна настојања, али и на још увек велики проценат неписмених жена, достигнути ниво ипак није задовољавајући. Јер, ни стручна спрема често није довољна гаранција да ће се жена запослити, јер се жене теже запошљавају од мушкараца са истим степеном стручности. Предузећа већи интерес показују за пријем приправника него приправница, а своје ставове образлажу одсуствовањем жена с посла из породичних разлога – због породилског одсуства и обавеза материнства.

Постоје одређене биопсихолошке специфичности жена које се морају уважавати приликом запошљавања женске радне снаге ради обезбеђивања неких олакшица и повољнијих радних услова него што

⁵ Извор података: *Становништво*, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, јул–децембар 1975, јануар–јун 1976, стр. 166, и *Статистички годишњак Југославије*, Београд, 1988, стр. 135 и 137. Подаци важе за СФРЈ, јер нових још нема.

⁶ *Статистички годишњак Југославије*, Београд, 1988, стр. 455 и 457.

⁷ *Исто*, стр. 139.

је то чињено до сада. Те претпоставке су првенствено везане за породицу и њене функције.⁸ Наиме, изједначавањем права на образовање и права на рад тек су делимично створене могућности за равноправан третман жене у друштву. Да би њен статус стварно био равноправан, неко мора да преузме одређене функције које је она у породици обављала на одређеном степену историјског развоја.

Још је Бебел (1840–1913) у свом чувеном делу *Жена и социјализам* наглашавао да је неопходан услов за ослобађање жене тзв. комунализација (израз који су социјалисти, нарочито после Париске комуне, употребљавали за процес који се сада означава термином подруштвљавање) домаћих послова, тј. оснивање установа за чување деце и помоћ у домаћинству.⁹ Наиме патријархална породица треба да уступи место савременој породици, у којој супружници равноправно остварују своја права и обавезе, посебно у односу на децу. Подела рада између супружника, учешће мужа у обављању послова које је у традиционалној породици искључиво обављала жена, опремљеност савременог домаћинства кућним апаратима, боља организација рада у домаћинству и слично, први су кораци у трансформацији породице. Најзначајније функције које већим делом од породице треба да преузму друштвене институције првенствено су из сфере неге, васпитања, здравствене заштите и образовања деце.

Дечије јаслице, обданишта, дечији вртићи и сличне установе за негу и васпитање деце у СРЈ малобројни су и недовољног капацитета у односу на садашње потребе, иако је, још увек, релативно низак степен запослености жена. Наиме, од 2.603.200 запослених жена у 1987. години, само 207.417 жена користило је услуге установа за предшколски васпитно-образовни рад.¹⁰ Дакле, није обезбеђена брига друштва ни за осам одсто деце запослених мајки, а може се претпоставити да, због свеукупне политичке и економске ситуације у нашој земљи, у међувремену ништа значајније није урађено у вези с тим.

У ратним условима улога и ангажовање жена у подручју рада би се повећале, јер би се повећале потребе за многим производима, а услови за производњу и рад били би знатно неповољнији и сложенији. Према подацима из стручне литературе, у рату је остварено много веће учешће жена него у миру, а оне су биле главна резерва којом су поједине

⁸ На одређеном степену друштвеног развоја породица постаје носилац приватног власништва над средствима за производњу и економских функција. Жена, лишена власништва над средствима за производњу, обесправљена и потчињена вољи мужа, постаје ослонац породице и, као носилац биолошке репродукције, преузима све функције материнства и обавезе у домаћинству. Међутим, оно што је у одређеним историјским условима обавеза и функција жене није и не може бити вечна категорија. „Оне остају у кућном ропству, кућне робинје, јер их дави најпипавији, најгрубљи и најтегобнији рад у кухињи и уопште у појединачном газдинству и породици који човека највише заглупљује“. В.И. Лењин, *Међународни дан радница, у Изабрана дела*, том XIV, „Култура“, Београд, 1960, стр. 216–217.

⁹ Јован Ђорђевић, *Женско питање – Антологија марксистичких текстова*, Радничка штампа, Београд, 1975, стр. 66.

¹⁰ *Статистички годишњак Југославије*, 1988, стр. 366.

земље решавале недостатак радне снаге. У САД учешће жена пред Други светски рат износило је 24 одсто, а у току рата – 33 одсто. У Немачкој су до 1939. године од укупног броја запослених 36 одсто чиниле жене – а крајем рата 52 одсто. У СССР-у, пред рат, 38 одсто запослених биле су жене, а у току рата 53 одсто. У СССР-у жене су у Другом светском рату обављале и послове који су се, до тада, сматрали искључиво мушким пословима. На пример, било је 19 одсто жена возача камиона, 40 одсто тракториста, 50 одсто електромонтера, 12 одсто бравара, 50 одсто ковача, 27 одсто ложача, 44 одсто машиниста на компресорима итд.¹¹

С обзиром на наведена драгоцену искуства, жене треба, добро оспособљене и припремљене, распоређивати на различите радне дужности (по основу радне обавезе). Садашња ситуација не задовољава, јер у многим радним организацијама број распоређених жена по основу радне обавезе знатно је мањи од броја планираних, а по правилу се планира увек много више мушкараца него жена. Тако многе запослене жене остају без ратног распореда и не знају шта би у случају рата радиле. До тога долази и због чињенице да се потребе за „радном снагом“ утврђују углавном статички и да се „радна снага“ планира за сам почетак рата.

Жене се у рату углавном распоређују на радна места на којима раде у миру. Пошто их сада има релативно мало на руководећим функцијама није им другачији положај ни у одбрамбеним плановима. Сва досадашња искуства показују да таква пракса није реална и да би у рату жене биле знатно више ангажоване на организовању и вођењу привредних и друштвених делатности него у миру, па би такву праксу требало преиспитати и променити. Ситуација је најповољнија у друштвеним делатностима, где су жене распоређене за рад у ратним условима према мирнодопском ангажовању. Пошто оне у том подручју чине већину запослених (на пример, у здравству и социјалној заштити од укупног броја запослених 76 одсто су жене), јасно је да би у тим делатностима имале одлучујућу улогу и у ратним условима.

Да би ангажовање жена по основу ратне обавезе¹² било доследно

¹¹ *Економика у општенародном одбрамбеном рату*, Збирка чланака, ВИЗ, Београд, 1980, стр. 84-86.

¹² Општа радна обавеза, као облик организованог укључивања у привреду свих категорија становништва способног за рад које није ангажовано у оружаним снагама појавила се још у Првом светском рату. У ранијим ратовима радна обавеза је имала повремену и привремену карактер, и углавном се сводила на ангажовање становништва на изради разних фортификацијских објеката и рад у транспорту. У Другом светском рату радна обавеза је била спроведена у многим земљама учесницама. Помоћу те мере требало је ослободити што већи број војних обвезника за оружане снаге, односно задовољити основне потребе привреде у радној снази, нарочито индустрије, и спречити флукуацију радне снаге.

Општа радна обавеза најчешће обухвата лица оба пола, и то у Енглеској и бившој Западној Немачкој мушкараце од 14 до 64 године, а жене од 14 до 59 година, у Италији све грађане од 16 до 70 година, у Пољској од 17 до 60 година, док у нашој земљи радној обавези подлежу грађани од 16 година старости, с тим што горња граница није одређена.

спроведено нарочито је значајно да се још у миру успостави евиденција жена обвезника радне обавезе, како би се на основу потреба привредних организација на време обавила одговарајућа попуна женском радном снагом. Тако би свака жена још у миру знала где ће радити у случају рата, односно свака би била распоређена према својим стручним квалификацијама и психофизичким способностима. С обзиром на то да за привреду нису подједнако значајне квалификоване и неквалификоване раднице, као и на то да постоје одређена занимања која за одбрану немају исти значај, то би, ради поједностављивања, било најприкладније да се евиденција води само за квалификоване раднице, и то само за занимања која су дефицитарна и значајна за одбрану. У оквиру тога, неопходно је да се занимања групишу према сродностима технологије рада, што би омогућило замену радница једног занимања другим, сличним, како би се постигао највећи ефекат и најбрже оспособљавање радне снаге.

Биолошко-породична ограничења

Жена је носилац биолошке репродукције.¹³ Њена улога у функцији мајке треба да буде ограничена на рађање и негу деце, али не само у првим данима њиховог живота. Наиме, пожељно је да дете до треће године живота буде поред мајке, што је, с обзиром на материјалне могућности нашег друштва, тешко оствариво. Касније, функције неге и васпитања би, већим делом, преузеле специјализоване, друштвене установе. Јер, брига друштва за сопствени подмладак, у суштини, брига је за само друштво. Резултат друштвено-политичке активности у нас, усмерене на то да се жени побољшају услови рада, јесте значајан напредак у заштити материнства. Према Закону о основним правима из радног односа¹⁴ (чл. 3, став 2), радница-жена у радном односу, има право на посебну заштиту за време трудноће, порођаја и материнства. Посебна заштита жене на раду, која је заснована на њеној специфичној друштвеној улози у области биолошке репродукције становништва, гарантује јој остваривање начела једнакости на тај начин што јој омогућује да оствари посебну функцију коју има у друштву, тј. да јој због остваривања те функције не буду ускраћена права и дужности која јој припадају као раднику.

¹³ „Однос који се налази у усходишту све културе, свих врлина, свих племенитијих видова егзистенције, однос је између мајке и дјетета: он дјелује у свијету насиља као свето правило љубави, сједињења и мира. Бринући се о својој дјечи, жена зна прије мушкарца своју брижну љубав ослободити граница свог ега и пружити другом створењу, те усмјерити свој проналазачки дар ка очувању и побољшању егзистенције другог... Ипак, љубав која произилази из мајчинства није само интензивнија, већ и универзалнија...; очински принцип подразумијева ограниченост на одређене групе, док мајчински принцип, исто тако као и живот природе, не познаје границе“. Erich From, *Анатомија људске деструктивности*, прва књига, „Напријед“ – Загреб, „Нолит“ – Београд, 1986, стр. 174.

¹⁴ *Службени лист СФРЈ*, бр. 60/89.

Законом о основним правима из радног односа посебна заштита је предвиђена за жену као пол и заштита материнства. Наиме, обезбеђена је посебна заштита жене од тешког рада, штетног утицаја на раду, посебно заштита труднице од прековременог и ноћног рада, породилско одсуство, скраћено радно време после порођаја и за време неге малог детета, као и друга права којима се обезбеђује заштита функције материнства (од чл. 39. до 42. и чл. 45). Међутим, новонастали политички, економски, социјални и други услови оптерећују жену много већом неизвесношћу него раније. Промене у друштвено-политичкој и економској стварности доводе до тога да се у пракси не поштује оно што је уставом и Законом предвиђено. Жене су добиле нека права која им обезбеђују елементарну заштиту (право гласа, право на рад, право на абортус, заштиту материнства и сл.), али будући да су сва та права дата, а нису изборена, она се у сваком тренутку могу одузети.

Веома је значајан и сталан васпитни утицај жене – мајке на децу, који је веома комплексан и одговоран, нарочито с аспекта одбране. С обзиром на чињеницу да је одбрана уставна обавеза и одговорност и највиша партиотска част, припрема за одбрану је обавеза сваког грађанина и свих колективитета. У систему оспособљавања за одбрану неодложна је обавеза да се ревитализују национална свест и осећање родољубља који обавезују на ангажман до жртвовања што је у дужем раздобљу друштвене кризе озбиљно нарушено. На том задатку неопходно је да се плански и осмишљено ангажују школске установе, систем јавних комуникација и породица – пре свих мајки.

Васпитање деце у духу револуционарних традиција српског и црногорског народа и стицање свих других позитивних особина које треба да красе човека – будућег бранитеља наше заједнице, стална су обавеза и саставни део борбених програма у миру, а поготову у рату. У свим крајевима наше земље постоји вековна традиција да мајке одмалена уче децу свему што је добро, а посебно љубави према домовини. То није само припрема деце да воле своју земљу, то је постепено уграђивање васпитно-образовних садржаја који ће се, кроз разне форме васпитно-образовног система развити у жељу млађег нараштаја да хоће, може, зна и уме да се супротстави свим спољним и унутрашњим нападима.

Жене су, међутим, превише оптерећене на радном месту и у кући, што је основна препрека за њихово интензивније ангажовање у јавној сфери, где се убрајају и активности из области одбране. Наиме, не може се очекивати да жене буду у већем степену спремне и заинтересоване за укључивање у одбрамбене активности друштва у ситуацији када претежни део времена изван радног односа одвајају за задовољавање својих егзистенцијалних потреба и потреба своје породице. Али, мања заинтересованост жена за укључивање у одбрамбене активности не сме да утиче на формирање мишљења да је жена, самим тим, и мање способна да се бави тим пословима.

Жену треба ослободити бројних обавеза и послова који је везују за кућу и породицу, тако да добије потребно слободно време за укључи-

вање у оне друштвене активности за које има афинитета, па и у одговарајуће активности из домена одбране. То се неће и не може постићи само политичким захтевима, већ брзим стварањем материјалне базе за решавање бројних социјалних питања (јевтиније дечије установе за дневни боравак и васпитање деце, више социјалних установа и служби сврсисходно распоређених у урбаном ткиву, више сервиса и „летећих екипа“ за помоћ домаћинствима и породици, и друго). То ће жени омогућити да се ослободи многих функција у кући, које су је вековима, на основу предрасуда, спречавале да остварује свој прави друштвени положај.

Еманципацијом не само жена већ и мушкараца, код којих још увек постоје тешки рецидиви патријархалног менталитета, и узајамним напором да се превазиђу предрасуде, религиозна схватања и примитивизам може да се помогне жени у настојању да превазиђе осећај незадовољства, „јер је стварно подређена на раду, исцрпљена у тривијалним домаћим и кућним пословима и обесхрабрена нетолерантном и све више неоправданом праксом хијерархије и лажног мушког елитизма, за који је све више уверена да је измишљен и наметнут“.¹⁵ Дакле, сва та тзв. женска питања морају да се разматрају унутар конкретне друштвене реалности као саставни део свих развојних програма и политичких акција; а не као њихов додаток, будући да су она саставни део револуционарних промена у нашем друштву на путу ка ослобођењу рада и човека у борби за његову срећу.

Психолошка ограничења

Познато је да је женин организам физички слабији, мањи, лакши и пасивнији од мушког. Међутим, жена знатно брже сазрева, тако да свој физички развој у просеку завршава две године раније од мушкарца. Она, такође, и интелектуално брже сазрева, па због тога има одређену предност у ранијим узрастима. Међутим, у току сазревања мушкарца долази до смањења рано уочених разлика или до њиховог потпуног потирања. За већину аутора одређене разлике, ако и постоје, имају више теоријски, а мање практични значај.

Резултати бројних истраживања која су се бавила утврђивањем специфичних психолошких карактеристика жена и њиховим утицајем на едукативну и професионалну успешност жена сагласни су у томе да код жена постоје извесне специфичности које утичу на успешност у обављању различитих радних, па и војничких дужности.¹⁶ За успешно

¹⁵ Јован Ђорђевић, *исто*, стр. 113.

¹⁶ Шире о томе: *Психолошке карактеристике жена и њихова успешност на добровољној војној обуци* (пројекат), Војномедицинска академија – Одељење за војну психологију, Београд, 1983.

У нашем народноослободилачком рату (1941–1945) у јединицама НОВ и ПОЈ било је око 100.000 жена, од којих је 25.000 погинуло и 40.000 рањено, а ратних инвалида остало је око 3.000; око 282.000 жена убијено је у нацистичким и квислиншким концентрационим логорима. На разним дужностима у јединицама око 2.000 жена добило је у рату официрске чинове. Партизанску споменицу 1941. добиле су 3.344 жене, а 90 је одликовано Орденом народног хероја

обављање радних дужности потребно је да се познају основне психолошке карактеристике које на то утичу, а то су: интелектуалне способности, конативне карактеристике личности и мотивациона структура. Већ су истраживања из прве половине овог века (Woodenough 1927, Стевановић 1937, Терман 1960, Смиљанић 1980) показала да нема значајних разлика у степену опште интелигенције међу половима, али да постоје извесне разлике у специфичним интелектуалним способностима, које су првенствено условљене различитим социокултурним утицајима којима су изложени припадници различитог пола.

Жене су успешније у речитости, правилној употреби језика (писање и изговарање), ручној спретности (брзи и спретни покрети руку и прстију), брзини опажања, манипулативним вештинама и механичком памћењу једноставних података. Оне, такође, показују боље резултате у уочавању детаља, увиђању сличности и разлика, перцептивној брзини, обиму непосредног памћења и неким модалитетима коже тактилне осетљивости.¹⁷ Нешто су веће разлике међу половима у емоционалној сфери, ставовима, структури мотивације и интересима, и другим карактеристикама личности. Наведене карактеристике су веома значајне за разумевање човековог понашања, јер на реализацију интелектуалних и других способности значајно утичу наведени атрибути.

У бројним истраживањима подаци указују на то да су доминантне потребе жене за породичним животом, уважавањем од околине, социјалним признањем, дружењем, послушношћу, самопотврђивањем и неизвесношћу. Жене су пасивније и нарцисоидније. Оне су, такође, сензитивније, осетљивије, интуитивније, попустљивије, конзервативније, зависније, нежније, осећајније, маштовитије, плашљивије, и слично. Значајније разлике међу половима јављају се и у области интереса, тако да се често говори о „типичним женским интересима“, који се свode на:

- музичке и уметничке активности;
- литерарне и позоришне активности;
- активности неге, помоћи и интерперсоналних односа, социјалне бриге и помоћи;

Југославије (мушкараца 1.222). После рата, две жене, санитетски пуковници, постале су генерали ЈНА: Роза Папо и Слава Блажевић (*Жене у народноослободилачком рату народа Југославије, Војна Енциклопедија*, друго издање, књига 10, Редакција Војне енциклопедије, Београд, 1975, стр. 741–743). Међутим, да је и у нашој новијој историји било својеврсне дискриминације жена пример је жена – борац, болничар, односно вредновање њене борачке, ратне дужности, која јој је, „по природи ствари“, била предодређена, што се види из следећег: „Од жена-бораца које су учествовале у бици на Сутјесци (борбена дејства од 1. до 10. јуна у оквиру тзв. пете непријатељске офанзиве од 15. маја 1943. год; напомена аутора) њих око 1.400 или око половина биле су болничарке. А од 591 погинуле жене-борца у тој бици њих 340 су болничарке. Од близу 3.000 жена бораца са Сутјеске, свега је њих пет одликовано Орденом народног хероја, али ни међу њима нема ниједне партизанке–болничарке!“ Виктор Кучан, *Сутјеска долина хероја – жене борци*, Војноисторијски институт, Београд, 1990, стр. 5).

¹⁷ Шире о теми: Мирко Мајерле, Милорад Мићовић, *Психолошке разлике међу половима* (тематска студија), Војномедицинска академија – Одељење за психологију, Београд, 1982.

- социјалне односе и послове;
- канцеларијске послове;
- интерес за људе и њихова лица, као и за међуљудске односе;
- обучавање, подучавање и друге школске активности;
- естетске, друштвене и религиозне интересе;
- слушање радио-емисија, гледање телевизијског програма и филмова, читање, цртање, моделовање, и друго.

У наведеним областима интереси се веома рано формирају и у току живота се стално задржавају. У емоционалној сфери жене испољавају понашање које је мање прилагођено; оно је условљено нешто већим степеном неуротичности, анксиозности и интровертности.

Жене су, међутим, мање доминантне, самопоуздане и критичне у односу на своје стварне могућности, због чега осећају већи страх од евентуалног неуспеха и више су друштвено зависне. У погледу агресивности, једни аутори тврде да су мушкарци агресивнији, а други да жене такође агресивно реагују, али да своју агресију испољавају специфичним обликом понашања, који је друштвено више прихватљив. Уместо физичке агресије, жене користе вербални облик испољавања своје агресије или друге облике који су мање отворени. За дружење жена карактеристично је формирање мањих група, 2–3 особе, чији се састав чешће мења. Наведене специфичности у основним психосоматским карактеристикама жена, ако се прихвате као реалне, чине жене подобнијим за одређене послове, на којима би биле потенцијално успешније од мушкараца. Поседовање наведених карактеристика чини жену подобнијом за канцеларијско-административне и управно-финансијске послове. У индустрији, оне су успешније у пословима склапања ситних детаља, репетитивним пословима и пословима на траци (електронска и текстилна индустрија). Осим тога, брже изводе деликатне ручне вештине које захтевају пажљиво и прецизно издвајање детаља, и остварују бољу перцепцију детаља код монотоних послова или послова који захтевају честе промене пажње. Оне пажљивије попуњавају листе и боље обављају друге канцеларијске активности, као што су куцање на машини и слично. У обављању наведених послова помаже им, наводно, већа толерантност на монотонију. Све то указује на чињеницу да су психофизичке специфичности те врсте изузетно значајне за одбрану земље.

Већи интерес жена за људе и успостављање интерперсоналних односа оријентише их ка професионалним циљевима који омогућавају максималну сатисфакцију афилијацијских потреба, као што су нега, подучавање, обучавање, социјална помоћ, друштвене науке, и слично. Жене показују и афинитет према избору професије из области музике, уметности, литературе, друштвених, интерперсоналних, административних, социјалних и наставничких знања. Дакле, може се закључити да поседују извесне специфичности (морфолошке, физиолошке, психолошке) које утичу на успешност у обављању радних, па и војничких дужности. Оправдано се може претпоставити да ће у случају рата, с обзиром на своје специфичности у многим делатностима, жене бити

основни носиоци послова (текстилна и прехранбена индустрија, производња одеће, пољопривреда и сточарство, хемијска индустрија и производња лекова, локални, друмски и поморски саобраћај, васпитање и образовање, здравство и социјална заштита).

Сасвим је извесно да ће се жене мање ангажовати, на пример, као пуниоци оруђа на тенку, јер су психолошка истраживања показала да 90 одсто жена нема потребну „снагу у горњем делу тела“ да подигне и убади гранате у топ тенка за време прописано стандардима. Ако је доказано да је снажање жена у простору мање развијено, што проузрокује и мање способности за оријентацију у три димензије, нормално је да се оне мање ангажују, на пример, за управљање брзим авионима, али их не треба потпуно искључити и са тих дужности. Наиме, постоји неколико жена астронаута, а у 101. ваздушно-десантној дивизији америчке војске хеликоптере возе и 22 жене, од којих су неке учествовале и у акцији „Вриштећи орлови“ у рату вођеном на Средњем истоку.¹⁸

Женама, наиме, треба омогућити да се ангажују у одбрани на дужностима на којима могу да дају најбоље резултате и на којима ће, захваљујући својим специфичним карактеристикама, бити ефикасне у одређеним околностима. То су, пре свега, санитарска, штапска, интендантска, ветеринарска, музичка, правна и техничка служба. Затим, војна администрација, ВОЈ и безбедност летења, веза војне установе за одржавање и оправку војне технике и слично, као и привреда и друштвене делатности, где чине већину запослених.

Закључак

Друштво у будућности треба да створи неопходне претпоставке за нормално ангажовање жена, пре свега, у раду, па самим тим и у одбрани. Нарочито је значајно да се још у миру успостави евиденција обвезника радне обавезе жена, како би се, на основу потреба привредних организација, на време обавила одговарајућа попуна женском радном снагом. Тиме би се постигло да свака жена у миру зна где ће радити у случају рата, односно да свака буде распоређена према својим стручним квалификацијама и психофизичким способностима, што досада није био случај. Посебно је значајно да се евиденција води за стручњаке и квалификоване раднице, и то само за занимања која су дефицитарна за одбрану.

Друштво мора више да брине о еманципацији жена, заштити и здравијем потомству, будући да од материнства зависи биолошки потенцијал сваке нације. Осим тога, неопходно је одговарајуће вредновање женског доприноса друштву и проналажење правог концепта за њено даље ангажовање у одбрани земље, заснованог на реалним основама (које треба научно и стручно проучити) и на друштвеним вредностима на којима ће бити могућа јединствена СР Југославија.

¹⁸ „Политика“ од 25. фебруара 1991.